

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt: IV

Sa. 14-15

Nisan — Temmuz 1940

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 4

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1940
İkinci baskı : 1994

BELLETEN

Cilt: IV

Nisan — Temmuz 1940

Sayı 14-15

SAKARYA NEHRİNİN İZMİT KÖRFEZİNE AKITILMASIYLA
MARMARA VE KARADENİZİN BİRLEŞTİRİLMESİ
HAKKINDA

VESİKALAR VE TETKİK RAPORLARI

O. Prof. İsmâil Hakkı UZUNÇARŞILI

Balıkesir Meb'usu ve T. T. K. üyesi

Osmanlılar ilk zamanlarda Marmara sahillerine ve daha sonra da Karadeniz kıyılarına sahip olup Marmarada Gemlik ve İzmit, Karadenizde Amasra gibi limanları elde etmiş olmakla beraber ticarî sahada faaliyet göstermedikleri için Karadeniz ve Marmara'nın birleştirilmek suretiyle yolun kısaltılmasına teşebbüs etmemişlerdi. Zaten idareten ve iktisaden de öyle bir faaliyete lüzum yoktu; on dört ve on beşinci asırlarda Osmanlı memleketleriyle en sıkı ticarî münasebatı olan (Dubrovnik - Ragoza) ile Venedik, Ceneviz ve Floransa Devletleri idi, Ragoza ile olan ticarî münasebat Osmanlı tarihlerinin yazdıkları gibi birinci Murad bey zamanında olmayıp Dubrovnik hazinesi evrakına göre babası Orhan bey zamanında başlamıştı. [1]

[1] (1217 H. 1802 M.) senesinde İstanbulda bulunan Dubrovnik konsolosunun takririnde Avrupada devam edip gelen emniyet ve asayiş altüst eden ve bu meyanda ticarete de mühim bir darbe vuran muharebeler sebebiyle [Napolyon Bonapartın seferleri] Dubrovnik ticaretine de hanel geldiğinden bahs ile ticaretin kendi bayraklarıyla Karadenize de teşmiline müsaade edilmesi beyan edildiği sırada bu müsaadenin Orhan zamanında verilmemesinin sebebi o tarihlerde Osmanlıların henüz Karadenize sahip olmamalarından ileri geldiği beyan edilmiş ve şöyle denilmiştir:

Osmanlılar, ancak on altıncı asırdadır ki siyasi ve idari bazı ihtiyaçların temini ve iktisadi vaziyet icabı olarak kanal açmak suretiyle bazı denizleri birleştirmeye teşebbüs etmişlerdir. Süveyş kanalının açılması lüzumu ve Don - Volga nehirleri vasıtasıyla Karadeniz ve Hazer denizinin [1] ve bundan başka yine bu asır sonlarında makalemize mevzu olan Sakarya nehir yoluyla Marmara ve Karadenizin birleştirilmeleri bu cümledendir.

Hammer, bu meselenin Osmanlılar zamanında ve Kanunî devrinde ilk defa mevzu bahis olduğunu ve bunun üzerine Mimar Sinan ile Kerez Nikola marifetleriyle Sapancadan İzmit körfezine kadar olan mesafeden yirmi bin ziranın tasviye edildiğini ve lâkin muharebeler sebebiyle ameliyatın tatil olunduğunu yazmaktadır. (C. 7 S. 164) Hammer tarihi aynı zamanda Marmara ile Karadenizin bu vasıta ile birleştirilmek istenmesinin çok eski olduğunu Pelin'in Bitinya kıtasını idare ederken Roma imparatoru (Trayan) a böyle bir teklifte bulunmuş olduğunu da beyan ediyor.

Osmanlıların ikinci defa olarak (999 H. 1591 birinci kânun) tarihinde Marmara ile Sakaryayı birleştirmek istemeleri pek ziyade ihtiyaç hâsıl olan gemi kerestelerinin nehir vasıtasıyla ve süratle denize inmesi için olup sonraki teşebbüslerle buna iktisadi sebepler de amil olmuştur; kat'i ve mübrem arzularla dört asırda altı defa [16, 17, 18 ve 19 uncu asırlar] yapılması takarrür eden bu güzel iş birtakım entrikalar yüzünden maalesef geri kalmıştır.

Bu teşebbüslerden ikincisi biraz evvel söylediğimiz gibi 1591 de olmuştur 25 Rebiülevvel [1591 Mart] tarihiyle İznikmid [İzmit]

« . . . Cümhuri mezkûr sefinelerinden ecnebi bayrak kabulü sayei saltanatı seniyyede mazhar olduğu himayete yakışur bir keyfiyet olmadığına mebni tecviz etmiş olmadığı ve Dubrovnik sefinelerinin Karadeniz e آمدوشدى Amedü şüdü cümhura ihsan buyurulan ahitnamede münderiç olmamak mücerret ahitnamei mezbur merhum ve mağfurunleh Sultan Orhan Gazi hazretlerinin zamanı saltanatlarında Bursada şerefbahşayı sudur olup ol tarihte Karadeniz henüz silki milki saltanatı seniyyede münselik olmadığından iktiza eylediği ve elhaleti hazihi müstazilli sayei devleti aliyye olmuş Cezayir seba cümhuriyeti bidayeti zuhûr ve neş'etinde hususı merkumda nailî müsaade olduğu gibi beşyüz sene layenkati' ifâyı merasimi sadakat ve tebaiyet etmiş Dobrovnik cümhuru olbapta şayanı inayeti celile buyurulmak . . . . .) [Başvekâlet arşivi Venediklu diye yanlış yazılan Dubrovnikli defteri numara 8] va keza Hicri 1038 ilâ 1056 tarihlerine ait üç numaralı Dubrovnikli defterinin 6. 11 ve 111 inci sayfalarında da Osmanlılarla Dubrovnik müsebatının Orhan bey zamanında başladığı yazılıdır.

[1] Süveyş kanalının açılması hakkında Başvekâlet arşivi mühimme defterlerinde malûmat olduğu gibi aynı defterlerde Don nehriyle Volganın birleştirilmelerine dair de hükümler vardır.

sancak begine ve İznikmid ve Sapanca kadılarına yazılan hükümlerde Kiraz suyunun Sapanca gölüne ve Sapanca gölünün de İzmit körfezine akıtılması için Sakarya nehrinden Sapanca gölüne ve oradan da İzmit körfezine kadar olan mesafenin ölçülmesi için mimar ve mühendislerden mürekkep bir heyetin gönderildiği bildirilmiş ve bu işin süratle yapılması emrolunmuştu. Kanal için 30 bin amele tedariki takarrür etmiş ve hafriyatın nezareti de Sokullu zade Hasan paşaya verilmişti [2]. Buna dair olan hüküm suretleri aynen şöyledir.

«İznikmid sancağı begine ve İznikmid ve Sapanca kadılarına hüküm ki:

Haliya Kerez [Keles] suyu Sapanca gölüne ve Sapanca gölü İznikmid önünde olan deryaya akmak murâdı hümâyunum olup Sakarya suyundan Sapanca gölüne ve Sapanca gölünden deryaya gelince kaç zira' olup görülüp yazılıp tahrir olunmak için mimar ve mühendisler ve bazı ehli-vukuf irsal olunup tahmin olunup dahi tafsil üzerine Âsitânei saadetime arz olunmasını emredüp buyurdum ki vardıkta asla tehir ve tevakkuf eylemeyüp bu bapta gereği gibi mukayyet olup herbiriniz bizzat kalkup üç dört yüz ırğat çıkarup maiyet ile mahalli memura varup tahriri sahih ile tahmin idüp Sakarya suyundan Sapanca gölüne gelince ne mikdar zira' olup ve bunlardan köy ve çiftlik ve mandıra var mıdır? Eğer var ise anlara zarar olur mu? Ve eğer zarar olursa yerlerinden kalkup ol aralıkta bir yere konmak kabilmidir? Tamam künhüne malûm idinüp dahi sahih üzere vâki hali yazup süddei saadetime arzeyliyesin ve bilcümle zikrolunan hususu itmama erişmeye niyet olunmuştur, hemen olması canibin görüp ihmal ve müsaheleden hazer idüp muhkem ihtimam idüp mufassalan sıhhati üzre yazup arzeyelemeğe say eyleyesin.» [1]

Yazılan bu hükümde kanal açılacak yerlere tesadüf edecek olan köy, çiftlik ve mandıralara zarar verecek vaziyet hâdis olup onların başka yere nakledilecekleri ve bu işe kat'î surette niyet olunduğu için işin olur tarafını yazması bildirilmektedir.

Yine bu hususa dair Kocaeli beyi ile kadısına gönderilen aynı sene ve aydaki diğer bir hükümde de şöyle deniyor:

«Kocaeli beyine ve kadısına hüküm ki

Hâlâ Sakarya suyu Sapanca gölüne ve Sapanca gölü deryaya akıtmağa niyet olunup, tahmin olunup görülmek [içün] Âsitânei saa-

[1] Mühimme defteri numara 67 S. 70

detimden Mimarlar ve üstatlar göriyüp İznikmid'den mahalli mezbure varınca zikrolunan üstatlara ve mimarlara bargir tedarik olunmak emridüp buyurdum ki, vardıkta tehir ve tevakkuf olunmayup mezkûrlara kifayet mıkdarı bargir ve zadü zevadelerin tedarik idüp mezkûr ile maiyet [maan] varup itmâmı maslahat idesin ve bilcümle hususı mezbur mühimattandır. Bu babta ihmal ve müsahele asla caiz değildir, gaflet itmeyüp heman mezkûrlara kifayet mıkdarı zadü zevadelerin muaccelen tedarik idüp dahi mezkûrlar ile bile varup ölçüp, tahmini sahih ile tahmin eyleyüp vâki hali sıhhat üzre yazup dergâhı muallâma arzeyeysin» [1].

Verilen emirlerle kanal işine pek ziyade ehemmiyet verildiği görülüyordu. Kanalda çalışacak amele veya ırgatların tedariki ve bunların timarlı sipahî alay beyleriyle gelerek çalışmaları için Anadolu, Karaman, Sivas Zülkadriye [Meraş] ve Erzurum beylerbeyilerine mühim tamimler gönderilmişti; bundan başka İstanbulda haslar kadısı da [Eyüp kadısı] kendi kazası dahilindeki lâğımçı tairesini sevk etmek için emir almıştı. Bu mühim iş için yapılacak sarfiyatı temin ve kazma, kürek ve saireyi tedarik ve icabında muhafazaya sabık (Budin) hazine defterdarı Ahmed efendi emin ve divanı hümâyün kâtiplerinden Mustafa efendi de kâtip tayin olunmuşlardı. Her sancaktan [şimdiki tabir üzere her vilâyetten] dirlik sahiplerinin beş binde biri hesabıyla ırgat yani amele tedarik edilecekti; eğer ırgat yetişmiyecek olursa timarlı sipahiden ırgat bedeli olarak günde yirmi beşer akça üzere para alınıp bununla ırgat tedarikiyle mevcude hâlel gelmiyecekti; ırgadiye veremiyen veya ırgat tutamıyan sipahî ırgatlık etmek isterse beş binde bir hesabı üzere ırgat yerinde istihdam olunacaktı.

Buna dair kanal emini Ahmed ve kâtibi Mustafaya yazılan hükümde icap eden direktif verilmiş ve şöyle denilmiştir:

«Sabıka ۛۛ: Budun'da hazine defterdarı olan Ahmed efendiye ve divanı âlişanım kâtiplerinden kâtib Mustafaya hüküm ki

İşbu sâli ferhunde fâl ve huçeste âmalde avni inayeti rabbanî ve hidayeti bi nihayeti samedanî birle Sakarya nam nehri azıymin Sapancı gölüne isâli ve Sapancı gölünün deryaya ithali fermanım olup ve sizin dahi kemali sadakat ve istikametinize itimadı hümâyünüm olmağın bu mehâmı hayrencamın itmamü ihtitamı hususun size tefviz ve taklit idüb senki defterdarsın, hususı mezbure seni emîn ve müşarünileyhi kâtib nasbü tayin eyleyüp ve hidemâtı

[1] Mühimme defteri numara 67 s. 71

mezbureye Anadolu ve Sivas beylerbeyleriyle bizzat beylerbeyliklerine tâbi olan ırgadları ve her sancağın alay beyleriyle gelüp ve Karaman ve Zülkadriye ve Erzurum beylerbeyleri kendü yerine yarar sancak beyleriyle her sancağın beş binde bir hesabı üzere ırgatlarını ihraç idüp alay beyleriyle mahalli mezbure gönderüp itmamı maslahat idesiz deyu müekkit ahkâmı hümâyunum gönderilip ve onlardan (zıkr) olunan beylerbegiler ve sancak beyleri haslarının ve alay begiler ve zuama ve çeri başlıardan ve ol vilâyetlerde zeamet ve timarları olan müteferrikalar ve çavuşlar ve divanı hümâyunum kâtipleri ve Defterihakanı ve Maliye ve haziye kâtiblerinden ve sair erbabı timardan her beş binde yarar ırgadı yoklayub müstakil defter idüb nâkıs ve eksük yoklamayup şöyleki gelen ırgadlardan bazı sahibfıraş ve amelimande olup veya sipahiden ve gayriden hiç bir veçhile ırgad tutmağa kudreti olmayup kendüsi bizzat ırgad yerine gelürse emir olunduğu üzere beş binde bir hesabı üzere ırgad yerine istihdam idüp kendünün dahi hizmete liyakati yok ise emrolunan ırgada noksan gelmek eceliçün sipahilerden günde yirmi beşer akça hesabı üzere altışar aylık bedeli ırgadiyelerin alup teknil idüp ve hizmeti mezburiyne gönderilen mimarlar ve mühendisler ve su yolcuları Benna ve neccarlar ve lağımçılar ve sair ırgadlar nakirü kıtmir her kim var ise yoklayup defter olunup veçh ve münasib gördüğünüz üzere her birin yerlü yerinde hizmete tayin idüb berveçhi isticâl itmamı maslahat eylemeniz[i] emr idüp buyurdum ki, hökmü şerifim vardıkta asla bir an ve bir saat tehir ve tevakkuf etmeyup mahalli mezbure varup hüsni ittifak ve ittihad üzere memur olduğunuz hidematı hümâyunuma mübaşeret idüp ve zikrolunan beylerbeylerden gelen ırgadları görüp yoklayup alelesami defter idüp ve bedeliyeleri alınmak lâzım gelenleri dahi fermanın olduğu üzere bedeliyelerin alup teknil idüp memur olduğunuz hizmeti hümâyunuma beylerbegilerden ve sancak beylerinden ve alay begiler ve gayridan bir ferd mani ve müzahim olmayup berveçhi müsareat itmama iriştirup envayı sadakat ve istikamet ile yüz aklıkları vücude getürmeğe say ve ihtimamda dakika fevt etmeyesin. Hususı mezbur sizin reyî isabet karininize tefviz olunmuştur. Şükrü şikâyetiniz müsmirdir. Hizmette memur olanları ikdam ve ihtimam üzere işlettirüp ücretleri verilmek lâzım gelenlere emr olunduğu üzere ücretlerin bittamam virup hizmete tergib eyleyup ihmal ve müsahele ettirmeyup vaktü zamani ile itmâmı maslahat ettiresin. Anun gibi veçh ve münasib görülen umura muhalefet idüp

«b) edâi hizmet etmekte ihmal ve müsahele üzere olanlar veya ır-gadları yoklayup emr üzere defter ettirmekte inad edenler her kimler ise isimleri ve timarları ve dirlikleri ile yazup arz edesin ki dirlikleri alınduğundan maada mucibi arz için muhkem haklarından geline; hususî mezbur mühimmatı umurdandır: eğer memur olduğunuz hidematı hümayunda sizin dahi ihmal ve imhaliniz müşahede olunacak olursa beyan edecek öZRünüz makbul olmayup, müstahıkkı itab olmanız mukarrerdir ona göre tedarik idüp gaflet etmesiz. sene 999 [cemaziyelevvel 10] [1].»

Kanal emini ve kâtibine lâzım gelen yardımın yapılmasına ve bunların salahiyetlerine dair Kocaili beyiyle mukataat müfettişi ve aynı zamanda Sapancı kadısı olan zata hüküm gönderilmiştir :

«Kocaili beyine ve mukataat müfettişi olup Sapancı kadısı olan [isim yeri açık] hüküm ki

Hâlâ Sakarya nehrinin mühimmatına müteallik cumhuri umure sabıka Budun hazine defterdarı olan Ahmed دام علوم dame ulûvvühû emîn ve divânî âlişanım kâtiplerinden kâtip Mustafa زيد محمد ziyde mecdühû kâtip tayin olunup irsal olunmuşlardır. Buyurdum ki hökmü şerifimle vardıklarında nehri mezbur cemii mühimmat ve levazımına müteallik umurda müşarünileyhimaya müracaat idüp hüsni ittihat ve ittifak üzere yekdil ve yekcihet olup veçh ve münasib görülen hidematı hümayunumu hüsni tedbir ve tedarik ile itmama eriştirmek mabeyninde envai muavenet ve muzaharetiniz vücude getürüp bu hususta müşarünileyhimanın şükrü şikâyeti makbuli hümayunumdur, veçh ve münasib gördükleri mühimmat tedarikinde bezli makdur ve sayı na mahsurunuz zuhura getürmeğe sayü ihtimamda sai ve dakika [fevt] etmesin - sene 999 » [2]

Kanal hafrinin bir an evvel ikmali için Haslar yani Eyüb Kadılığı dahilindeki lâğımçı esnafının da süratle sevkleri ve ekâbir bağçelerine ve şuraya buraya sığınarak himaye edilmek istenenlerin de derhal izamları kat'î surette emrolunmuştur.

«Haslar Kadısına hüküm ki

Bundan akdem tahtı kazanızda bulunan lâğımçı tairesi Sabancı gölünün su yolunu kazmak için defter eyleyüp mahalli mezbure irsal eyliyesin ki varup âdemleri ile işliyeler deyü hökmü hümayunum gönderilmişti. Ol emrim kemâkân mukarrerdir. Lâkin bazı ekâbir bağçelerine ve gayri yerlere varup iltica itmekle cüz'î

[1] Mühimme defteri numara 67 s. 99 [sene 1591]

[2] » » » s. 98

kimesne defter olunduğu ilâm olunmağın hâlâ lâğımçıbaşı olan Ali marifeti ile her kimin bağ ve bağçesinde olursa asla himayet olunmayup yazup defter olunup mahalli mezbure gönderilmek emridüp buyurdum ki vardıkta asla tehir ve tevakkuf itmeyüb mezbur marifeti ile her kande lâğımçı bulunursa isim ve resmiyle defter eyleyüp cem idüb mahalli mezbure irsal eyliyesin; varup âdemleriyle işliyeler ve hususı mezbur muhimmattandır, İhmal ve imhal caiz değildir, tehir etmeyüp mezburları mezkûr marifetiyle her kande bulunursa cem idüp ve defter idüp muaccelen mahalli mezbure irsal eyliyesin. Cemaziyelevvel 10 sene 999 » [1]

*
* *

Bukadar sıkı tutulan Marmara ile Karadenizin birleşmesi işi gemi tedariki ve donanma faaliyeti sebebiyle birdenbire duruverdi; kanal işine memur olanlara ayrı ayrı hükümler gönderilerek herkesin yerli yerine dönmeleri emrolundu.

«Sabıka ۱۱۱۱. Budun Defterdarı olup nehri Sakarya üzerinde hizmete memur olan Ahmede hüküm ki

İnşaallahütealâ bu senei mübarekede derya yüzüne donanmayı hümayunum irsâl olunmak, hususı mezbureden ehem olmağın Sakaryadan feragat olunup donanma tedariki takdim olunmuştur. Buyurdum ki vardıkta tehir itmeyüp yanında hizmeti mezbureye memur olan mimarlara tenbih idüp ve ırgat tairesini ve sair lâğımçıları dağıtasın ki herkes yerlü yerine varup ve sen dahi kalkup süddei saadetime gelesin; hususı mezbur için canibi miriden verilmiş kazma ve kürek ve bazı alât ve esbabın var ise getirüb teslim eyliyesin [sene 999 c 16] » [2]

Yine bu hususta kanal işinin terkedildiğine dair beylerbegilere gönderilmiş olan hüküm sureti

«Anadolu beylerbegisine hüküm ki,

Bundan akdem nehri Sakarya mühimmi için beylerbegiliginden ırgad ihrac idüp getüresin deyu emiri hümayunum gönderimiş idi; lâkin bu senei mübarekede donanmayı hümayun umuru mühim olmağın takdim olunup Sakarya hususundan ferağat olunmuştur. Buyurdum ki vardıkda bu babda kendin bizzat mukayyed olub zuama ve erbabı timar ve sair hizmeti mezbureye memur olanlara tenbih idesin ki cümlesi yerlü yerine varup mahalli mezbure

[1] Mühimme defteri numara 67 S. 92

[2] Mühimme defteri numara 67 S. 107

gelmekten ferağat eyliyeler, amma ırgad akçesi deyu kimesneden bir akçe alınmayup fukarayı rencide ittirmiyesin, eğer bu bahane ile fukaradan nesne dahi alınmış ise eshabına reddettiyesin; şöyle ki alınan akçe eshabına reddolunmayup reaya'ya teaddi olduğu istima oluna senden bilinüp ana göre ihtimam üzere olasın» [1]

Bu hökmün üst kenarında beylerbegiye götürmek üzere divandan Kurd Çavuş'a verildiğine dair [Kurd Çavuşa virildi fi 16 c [cemaziyelahir] sene 99] kaydı vardır, Aynı hökmün birer sureti Karaman, Erzurum, Maraş, Rum [Sivas] beylerbegliklerine de gönderilmiştir. Keza anlar da divanı hümayun çavuşlarından Davud ve Safer çavuşlar'la gönderilmiştir.

Kanaldan vazgeçilmesinin asıl sebebine dair tarihlerimizde bir kayıt yoktur; yalnız o devirde hayatta bulunan Selânikli Mustafa Efendi kendi tarihinde bu meseleye dair bazı izahat vermiştir.

Bu sırada veziri azam bulunan Sinan Paşa, açılacak kanal mahallini bizzat görmek istemiş, hükümdar kendisine müsaade etmiş o da kaptan paşanın baştardasına girüp serdar Ferhat Paşa ve Anadolu Kazaskeri Ali Efendi ve daha erkânı devletten bazılarıyla hareket etmiş, divan işlerini görmek üzere Nişancı Mehmed Paşayı vekil bırakmış. Sinan Paşanın hareketi 999 senesi cema-ziyelahiri sonlarında olmuştur. Sinan Paşa üç gün ehali, mimar ve mühendisler ile gezmiş, mesaha ve tahmin ettirmiş ve avdetinde keyfiyeti Osmanlı Hükümdarı üçüncü Murad'a arzylemiş, bundan sonra padişaha bazı devlet ricali tarafından bilvasıta bir takım garip sözler yetiştirilmiş; sarayından bir tarafa çıkmıyan vehham hükümdar bundan korkmuş ve:

(terki ehemdir din ve devlete lâzım olur mesalih değildir, fukarayı memleket ve zuafayı raiyyet mihnet ve meşakkat çeküp envai şedaidi zulm ile kârü kisbetmek lâzım değildir. Saltanat mühimmatının ehemmi donanma sefaini yapırub itmam ve tekmil etmektir; bu âne değin odun nice olageldi ise yine anın üzerine adlü dad eylemek vacibdir) diyerek [2] bu hayırlı işi terkeylemiştir.

Bu mütaleayı yazan Selânikli daha sonra sadrazam için: (veziri azam hazretlerinin kendi bekayı izzeti için sayü kasdi bir vechile tehir olunup re'yi bâtlı oldu) demektedir [3] bu son fıkraya göre kanalın açılmasını Sinan Paşa arzu etmiş, bazı manialara tesadüf eylemiş ve bunun üzerine bizzat kendisi orayı gezerek ve mesaha

[1] Mühimme defteri No. 67 S. 107

[2] Selânikli tarihi S. 283 ve Hammer tarihi C. 7 S. 164

[3] Aynı eser S. 283

ettirerek rapor vermiş, aleyhtarları bu işe muvaffak olursa şöhret ve itibarının artacağını düşünerek bazı mütalealarla hükümdarı korkutup vaz geçirmişler ve donanma işine ehemmiyet verilmesini tavsiye etmişler. Padişahı korkutanlar yukarda söylendiği gibi reayanın mihnet ve meşakkat çekeceklerini ve zulüm göreceklerini ileri sürmüş olacaklar. Kanalın açılmasını tavsiye edenin Sinan Paşa olduğunu Vasif tarihi yazmakta ve bunun iktisadi menfaatlerini zikretmektedir. [1]

Merhum Safvet Bey, bu hususa dair olan bir makalesinde [2] 1578 senesinde maktulen vefat eden Portekiz Kralı on altıncı Sebastiyani'nin tahtının bos kalmasından dolayı ortaya çıkan müddei varislere karşı açılan mücadelede Osmanlıların da bu işe müdahale etmesinden dolayı donanmaya lüzum hasıl olmasına mebni bu halin Kanalın yüzüstü bırakılmasına sebep olduğunu beyan etmektedir; halbuki Veneik Elçisinin 1 nisan 1591 tarihli raporu ise, kanal açılmasına aleyhdar olanların sözleriyle bu işe nihayet verildiğini göstermektedir [3] ki bunlarda Sinan Paşaya hasmolanlardır. Bu tarihte devlet merkezinde Sinan Paşa ve Ferhad Paşa partileri vardı; iki taraf da birbirlerine dış biliyorlardı, bu kanal işinde de Sinan Paşa aleydarlarının faaliyetde bulunup muvaffak oldukları görülmektedir.

Sinan Pasanın arzu ve faaliyeti hasımlarının teşvikiyle akim kaldıktan sonra bu iş, altmış beş sene sonra yine canlanmağa başladı; (1064 H. 1654 M.) senesinde Hindi oğlu denilen bir mühendis gönderilerek keşif yapıldı. Hindi oğlu verdiği keşif raporunda arazinin besateti hasebiyle cereyanın mümkün ve fakat tathirinde müşkilât olduğunu ve bundan başka bazı köy ve çiftliklerle hayvan mer'alarına büyük zararlar vereceğini beyan eylemiş olduğundan [4] kanalın açılmasından üçüncü defa olarak yine sarfınazar edildi.

[1] Vasif şöyle diyor: (Sakarya nehri iznikimde üç merhale olup ihtilâtda fevaldi azıyme olduğunu ve bahusus Tersanei Amireye ecnas kereste ve Âsitânei saadete lüzumu olan hatab sehlül nakil idüğünü [999 senesinde] Sinan Paşa atebelıyeye arzemişdi. Nehri Sakarya Sapanca gölüne ve Sapanca gölü dahi İznikmid deryasına icra olunmak babında hökmu cihanmutâ sadır olup sermimaranı hassa ve müneccim ve râsıd olan Monla Fütuh ve Mimar Çavuş ve Mimar Süleyman ve su yolcularından Yusuf ve Ali ve su nazırı ve gayriler tayin ve ittisali mümkünmüdür görölüb künh ve hakikati ile arzöluna dinmekle memurlar mahal-line varup geregi gibi keşf ve tedkik ve Nehri Sakaryanın gadire ceryanını tahkik ve Sapanca gölünün İznikmid deryası canibine varılup gadirin İznikmid deryasına mesafesi yirmi iki bin zira oludüğünü ve yolunda dağ ve taş olma-

Birinci Mahmud devrinde [1730 : 1754] bilhassa İstanbulun iktisadî daraldığı gözönüne alınarak bu sefer Sakarya mevzuu bahs olmayarak yalnız Sapanca gölüyle İzmit körfezinin birleştirilmesi düşünülmüştür. Buna muvaffak olunduğu takdirde Sapanca ile etrafındaki köy ve kazalardan İstanbula az masrafla çok miktarda muhtelif zahire ile odun, kereste gelebilecekti; yine ber mutad keşif yapılmış fakat o taraflardaki âyan ve eşrafdan bazılarının vaziyeti takdir edememeleri yüzünden bir netice hasıl olmamıştı.

Bu hayırlı işe yine on sekizinci asırda bir defa daha teşebbüs edilmişti bu seferki hafriyat işinde birinci plânda Sapanca gölü ile İzmit körfezinin birleştirilmesi geliyordu, şayed gölün suyunun Marmaraya akıtılması mümkün olmazsa o zaman Sakarya nehrinin Sapanca gölü ile birleştirilmesine teşebbüs edilecekti. Her iki hafriyat için rapor ve masraf defterleri istenmekte idi. Bu hususa dair 1174 şevval (1759 haziran) tarihiyle divan tarafından Kocaali sancağı mutasarrıfı Seyid Mustafa Paşa ile İzmit, Sapanca ve Adapazarı naiblerine (kadı vekilleri) ve bu işi tahkik ve takibe memur olan mübaşirle İzmit yeniçeri zabiti ve Sabancı yeniçeri serdarına hitaben yazılan fermana aynen şöyle denilmektedir.

«Kocaali sancağı mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa دامت معاليه damet maalihiye ve İznikmid kadısına ve Sapanca ve Adapazarı naiblerine ve dergâhı muallâm gediklülerinden deraliyyemden bu hususa mübaşir tayin olunan (ismi yok) ziyde mecdühu ve İznikmid yeniçeri zabiti ve Sapanca serdarına hüküm.

Darülhilâfetülaliyyemde âsüde nişini zılli zalili re'feti şahânem olan âmmei ibadullahın zarureti ruzmerre ve havayici asliyelerinden olan ecnası zehâirin ve odun ve kerestenin ekserisi iznikmid

yup basit ve müstevi olduğunu رأى العين re'yelayn müşahede ile cereyanını tehvîn eylediklerinden gayri etrafında olan cibali şahikatın eşcarı ilâ maşaallah قطع kat' ve nakil olursa varestei nefad ve belki vüsati cevanib sebebi ile yevmen feyevmen kesbi nema ile müzdad olacağı ve bina olunacak kadirgalar için Sapanca gölü kurbinde tersane inşa olundukda miriye külli faide terettüp eyliyeceğinden nazarı kat' ile zadü zahire kelek ve salları ile gadire ve gadirden İstanbula gelüp gerek zehair ve gerek hatab vesair levazım erhas baha ile bey'olunacağını sureti mesaha ve hesab ile deri devlete arzemişler idi. Bu emni hin ve yesir il hilâlda zuhur eden işgali devlet hasabıyla vakti feraga talik ve tehir olunup ....) Vasıf tarihi Bulak tab'ı c. 1 s. 104 ve İstanbul tab'ı c. 1 s. 162 [1172 sene]

[2] Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası sene 3 s. 954

[3] Hammer tarihi tercümesi c. 7 s. 165

[4] Vasıf tarihi (Bulak tab'ı) c. 1 s. 104

ve havalisinden Asitanei saadetime nakil ve fûruht olunu gelüb lâkin İznikmide dahi emakini baideden gelmek takribi ile gali ve girankıymet ile fûruht olunmasına illet olub ibadullahâ tedariki levazımatı yevmiyelerinde usret ve meşakkat hâletleri bedidar olduğuna binâen hısbü reha (bolluk ve vüsati maişet) ile İstanbul ahalisinin tedariki havayıcı asliyelerinde istihsali kemali sühulet ve yesar için Hüdavendigârı esbak ammi zadem Sultan Mahmud Han طاب ثوابه tabe serah zamanında Sapancı gölünün suyu İznikmid körfezine isale ve icra olunduğu surette Sapancı etrafında bulunan karyeler ahâlileri Sapancı gölü suyu ile bitarikussühule ve az masraf ile kesret üzere zehayir ve odun ve Tersanei Âmireme kereste nakline sühuleti ve medarı küllisi olur deyu mevsukulkelim kimesnelerin mukaddem ihbar ve tahkiklerine binâen o hinde hususî mezburun keşfi hususî için emri şerif sadır olup irsal olunmuşdu; bazı mevani ve illet sebebi ve âyanı vilâyetin gecfehimleri ve ademi idrakleri sebebi ile tenfiz olmayup bu emri hasen ukdei te'hirde kalup ve elhaleti hazihi ibadullahın mühtaç oldukları ecnası zehair vesair eşyayı lâzime makulesi mintarafillâhi taalâ bazı illet ve esbab zımında killet ve nedret üzere vürud eylemek hasebiyle سر سار (narh) rayıcı terakkiyâbı itilâ ve tedarik ve ihzarında ibadullahâ usret ve meşakkat rûnûma olmagla bu misillû zehayir ve eşyanın ve hususâ donanmayı hümâyunum kalyonlarına lâzım gelen kerestelerin mecmuu kesret vefret üzere gelüp erhas (ucuz) baha üzere bey'ü şıra sebebiyle ibadullahın tahsili lâzım refah ve rahatları âlâyı metalibi hidivanem olmaktan nâşi cümle ibadullahâ nafi ve hayırlu olmak üzere İznikmide dahi etraf ve cevanibinden levazımatı mezburenin kesret üzere nakil ve celbinin teshili esbabına teşebbüs ve şüru olunmak lâzım geldiğine binâen mukaddema mahzı hayır olmak üzere ihbar olunan Sapancı gölü suyunun İznikmid körfezine cezb ve icrasına müceddeden muradı hümâyunum taallûk etmekle sahili bahre gelince mecra olacak mahallerini rü'yet ve mesaha ve ne mikdar masraf ile husule geleceğini keşf ve tahmin eylemek üzere Derialiyemde mütefennin ve bu keyfiyeti ârif mimaran ve mühendisler ve su yolcular tedarik olunup mübaşiri mumaileyh ile tesyir olunmalarıyla bir saat mukaddem iradei mülûkânem olduğu üzere مسيل mesili [mecra] mezbur muayene ve keşf ve defter ve Derialiyeme ilâm olunmak fermanım olmağın mahsusan işbu emri şerifim ısdar ve mübaşiri mumaileyh ile irsal olunmuştur. İmdi vusulünde siz ki mirimiran ve kadı mumaileyhimasız, derhal mübaşiri mumaileyh maiyeti ile Sapancı gölü üzerine varup ve müsün ve ihtiyar âyanı vilâyeti dahi ihzar idüp göli mezburun

zuhûr ve bülûgu olan mahalle im'anı nazar ile bakılıp yalnız gölün suyunun isalesi müfid olmadığı zâhir olduğu surette Karadeniz tarafına cereyan eden Sakarya suyunun göli mezbure kurbiyeti olmağla nehri mezburun suyu göle icra ve idhal olunmasının imkânı var mıdır? ve nehri mezbur ile gölün canibi kaç zira'dır? ve tûl ve ârzı ve umk cihetinden hafr olunacak mecra ne mikdar masraf ile husule gelür? ve beher ziraina kaçır akçe iktiza eder? Bâdehu nehri mezbur göli mezbure mülâki ve munzam olduktan sonra göli mezburdan İznikmid'de vaki lebi deryaya gelince mecra olacak mahal tûl ve ârz ve umk cihetlerinden kaç zira'a balığ olur? ve takriben ne mikdar masraf ile husule gelmesi melhuzdur? bu taraftan gönderilenler ve sair ahaliden mev-sukulkelim kimesneler ile alaveçittaharri mükâleme ve miyzânı akıl ile muvazene olunup bir dahi sual teveccüh etmiyecek veçhile alelinfirad başka başka keşf ve tahrir ve defteri imza olunup derialiyeme tesyir eylesesiz.

Bu husus asitanei saadetim ahalisinin tahsili refah ve rahatları ve belki ol taraf ahalilerinin eziyet ve meşakkatten helâsları için bir sureti müstahseneye ifrağ olunmak aksayı muradı hümayunum iken bu emri ehemmi ibtal ve müdafaa hayaliyle mıkdarı zerre tehavün ve tekâsülünüz ve hilâfi vaki tahriratınız zûhur eylemek lâzım gelür ise sırren ve alenen tekrarecessüs ve tefahhus olunup siz ki mirimiran ve mevlânayı mumaleyhümasız azliniz ile kanaat olunmayup hakkınızdan gelineceğini muhakkak ve mukarrer bilüp ana göre rehavet ve hilâfından tevakki ve ihtiraz ile husûsı merkumun dilhâhi hümayunum üzere sıhhat ve hakikatı müfredat üzere keşf ve tahrir ve bir saat mukaddem mahtum ve mümza defterini deri devlet medarımaya irsal ve tesyir idüp zinhar ve zinhar serimû hilâfından gayetülgaye ittika ve mücanebet eylemeniz babında fermanı alışanım sadır olmuştur. Fi. evasıtı ل. sene 1172»[1].

Bundan başka fermanın sonlarında da ciddiyeti ve ehemmiyeti sebebiyle işin olmaz tarafına gidilmemesi beyan edilen kanalın keşfi için İstanbulda sadrazam kethüdası Suphi zade Abdullah efendinin riyasetinde reisülküttab Abdullah Abdi efendi cebeci başı Mustafa ağa ve müderrislerden Giridi Ahmed efendi ile sair erbabı vukuftan mürekkep bir heyet de gönderilmişti. Bu heyetin içinde bulunan Ahmet efendinin aynı zamanda mühendislikte de mehareti vardı [2].

[1] Mühimme defteri No. 161 s. 133 - 134

[2] Giritli müderris Ahmed efendinin en son memuriyeti Mekke monlalığı

Başvekâlet arşivindeki tasniflerden A. Emiri tasnifi arasında kanal işinin keşfü tahminine memur olan mübaşir ve su yolcu ustalarının harcirahlarını havi bir defter olduğu görülüyorsa da vesikalar arasında bulunamamıştır [1].

Bu defa faaliyete geçilerek hafriyata başlanmıştır ve bir miktar yer kazıldıktan sonra su çıkmağa başlayıp bu sırada kış da gelmiş olduğundan faaliyet muvakkaten tatil edilmişti; fakat araya yine bir fıslıtı girip o taraflarda emlak ve alâkası olanların veya diğer bir takım engellerin zuhuruyla beşinci defa olarak kanal meselesi terkedilmişti.

* * *

(1228 H. 1813 M.) senesinde Kocaeli ve Hüdavendigâr [Bursa sancaklarında mutasarrıf olan vezir Hacı Ahmed Aziz paşa, kanal işine yani Sakarya nehri ile Sapancı gölü ve bu göl ile Marmaranın birleştirilmesinin iktisaden olan ehemmiyetine nazarı dikkati celbederek Sakaryanın menbana veyahut Beypazarı taraflarına kadar tathiri ile bu nehre civar olan yerlerin her türlü mahsulâtının kolayca Marmaraya naklinin temini mümkün olabileceğini İstanbula arzemiş ve bu hususun tetkiki, mesaha ve resimlerinin yapılması için bir memur ile maiyetinde mühendis ve mimar gönderilmesini reca eylemişti. İşte bu müracaat kanal işini yine canlandırmış ve derhal sabık çavuşbaşı Abdullah İffet bey memur edilip maiyetine de mühendishane muallim muavinlerinden üçüncü halife Ahmed ve dördüncü halife Mehmed efendilerle mimar muavinlerinden Seyit Mustafa tayin kılınarak hemen gönderilmişlerdir. Bunların memuriyetlerine dair Aziz paşaya 1228 ramazanı iptidası tarihiyle gönderilen ferman'da aynen şöyle deniyor:

«Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı vezirim elhâc Aziz Ahmed paşa iclâlehuya ve ricali devleti aliyyemden rikâbı hümayunumda sabika çavuş başı olup bu defa tarafı saltanatı seniyyemden âti hususa memur ve [mübaşir] tayin kılınan mir Abdullah İffet dame mecdühuye hüküm.

Sakarya nehrinin Sapancı gölüne ve Sapancı gölünün İznikmid deryasına icrasına dair senki veziri müşarünileyhsin tarafından derbarı saltanatıma tevarüd eden tahriratın mefhumu malûmı ilmi âlem arâyı cihandârânem olup bu maddeye tarafı devleti aliyyem-

---

yani kadılığı olup 1190 da vefat etmiştir. Vasi tarihi ilmi mesahadaki meharetin-den bahseder (bulak tabı C. 1 S. 104)

[1] Emiri efendi tasnifi (Üçüncü Sultan Mustafa devri vesikaları) No. 2928

den birinin mahsus tayin kılınması ve maiyyetine dahi fenninde mahir iki nefer mühendis ile mimar halifesi terfikiyle tarafına varup bilmüzakere iktiza eden mahalleri mesaha ve resimlerinin bu tarafa gönderilmesi hususuna iradei hümâyunum müteallik olduğundan mühendishanei âmiremde halifei sani Ahmed [1] ve halifei rabi Mehmed ve hulefâyı mimarandan Seyit Mustafa زيد قدوم ziyde kadürühüm'ün tayin kılınmaları atebeyi felekimertebeyi cihan daraneme arzolundukta (manzurum olmuştur. Abdi bey mübaşir tayin olunup mühendisleri ve mimarı beraber alup iptida Aziz paşaya varup müşarünileyh ile müzakere ve karar verildikten sonra mesaha ve tahmin olunarak resmi ihraç ve ne vechile olacağı gereği gibi etrafiyle beyan olunarak bu tarafa tahrir eylesünler, bâdehu iktizası ne ise öylece tanzimine bakılır) deyu hattı hümâyunı şevketmakrunı padişahanem şerefrizi sudur olmağla şerefyaftei sudur eden hattı hümâyunı şevketmakrunum mucibince amel ve harekete ihtimam ve dikkat olunmak fermanım olmağın rikâbı hümâyunumdan emri şerifim ısdar ve miri mumaileyh ile irsal olunmuştur, İmdi zikrolunan mühendishane halifeleri ile mimar halifesi mumaileyhim bu emri ehemme tayin olunan miri mumaileyh maiyyetine terfikan oltarafa irsal olunmağla bimennihi taalâ vusullerinde keyfiyet müzakere ve karar verildikten sonra mahalline varılıp mesaha ve tahmin ve zir ve balâsı temyiz ve terfık olunarak resmi ihraç ve kaç zira tulen ve arzan ve umkan hafr ile icrası müyesser olacağı ve ne mikdar masarife muhtaç olub ne kadar amele istihdam eylemek lâzım geleceği etrafiyle beyan olunarak etrafile keyfiyeti derisaadetime tahrir ve resmini dahi irsale ve badehu ne vechile iradei seniyyem zuhur ider ise öylece amel ve harekete ihtimam ve dikkat olunmak iradei şahanem muktazasından idüğü malûmun oldukta berveçhi meşruh amel ve harekete dikkat eyliyesin.

Ve sen ki miri mumaileyhsin, senin bilintihab bu emri ehemme memur kılınmandan maksut meftur olduğun kârâğâhı ve rüştü ve reviyet muktazası üzere ibrazı mesai cemileye ihtimam ve bezli meçhut eylemen kaziyesine mebni olduğunu bilüp muktazayı iradei seniyyem üzere mühendis ve mimar halifeleri mumaileyhimi bu taraftan bilistihab harehet ve doğru müşrünileyh tarafına varup keyfiyeti müzakere ve karar verilerek mahalline varılıp mesaha ve tahmin ve zirü balası temyiz ve tefrik olunarak

[1] Bunların vermiş oldukları mufassal keşif raporunda Ahmed'in (halifei sâlis) olduğu görülmektedir.

resmi ihrac ve kaç ^{عنه} zirâ ve arzen ve umkan hafr ile müyesser olacağını ve ne miktar masarife muhtaç olup ne miktar amele istihdam eylemek lazım geleceği etrafiyle beyan olunarak keyfiyeti ve ihraç olunan resmini takdime ve bâdehu ne veçhile emir ve iradei seniyyem sünuh ve sudur ider ise mucib ve muktazasını icraya ve senden memuli şahanem olan etvari dirayetmendaneyi ibraz ve izhara dikkat ve hilafından mubaadet eylemen babında. fi evaili ۛ [Remazan] sene 28 [1]

Bu heyet gittikten sonra işin ehemmiyetine binaen üç kişi az görülerek bir kısım mühendis ve usta daha gönderilmesine lüzum hasıl olmuş ve bunlara tersane kaptanlarından Mustafa hoca kaptan, mimar hulefasından Ali Rıza Bey [2] ve saireden mürekkeb yedi kişilik bir fen heyeti daha ilâve olunmuştur.

Buna dair 1228 [Remazan] tarihli hüküm sureti :

«Kocaili ve Hudavendigâr sancakları mutasarrıfı vezirim elhâc Aziz Ahmed paşa iclâlehuya ve ricali devleti aliyyemden rikâbı müstetabımda sabıka bilfiil çavuşbaşı olup tarafı aliyyemden zikri âti maddeye memur ve mübaşir tayin kılınan mir Abdullah İffet dame mecdühüye hüküm.

Sakarya nehrinin Sapancı gölüne ve Sapancı gölünün İznikmid deryasına icrasına dair senki veziri müşarünileyhsin mukaddemce tarafından derbarı şevketkararıma tevarüd iden tahriratın manzur ve malûmı hümayunum olup olbabda şerefrizi sudur eden hattı hümayunı şevketmakrunum ve şerefyaftei sudur olan emri âlişanım muciplerince zikrolunan mahalleri mesaha ve tersim ve resmini derisaadetime tesyir etmek üzere miri mumailayh mahsus memur tayin ve maiyetine dahi mühendishanei âmiremden halifei sani Ahmed ve halifei rabi Mehmed ile hulafai mimarandan Seyit Mustafa Ziyde kadrühüm terfik olunmuşlar isede bu emri ehemme ihtimam ve dikkat lâzımeden ve ilmi mimarî ve fenni hendeseye aşına birkaç nefer üstadın dahi bu hususa tayin kılınmaları icabı maslahattan olduğuna binâen tersanei âmirem kaptanlarından Mustafa Hoca kaptan ve mimar hulefasından Ali Rıza Bey ve Süleymaniye bölük başısı suyolcu Abdünnebi ve dizdariye ustası suyolcu Ahmed ve Mahmutpaşa ustası Halil Ziyde kadrühüm ile

[1] Mühimme defteri numara 234 Sahife 365

[2] Bu Ali Rıza Bey, sonradan mühendishane hocalığında bulunup Liva ve Ferik oldu. Darışûrayı askerî, meclisi bahriye ve Anadolu ordusu reisliklerinde bulundu. Kırım harbinde Şark cephesinde muvaffak olamıyarak rütbesi refedildi ve sonra beylerbegi rütbesiyle mülkiye hizmetlerinde mutasarrıflıklarda bulundu.

Hisar suyolcusu Vasil zimimnin dahi memur kılınmaları hususuna iradei seniyyem taallûk idüp bunların cümlesi miri mumaileyh maiyetine terfikan ol tarafa irsal olunmalarıyle mumaileyhimin ol tarafa vürudlarında diğér sadır olan emri şerifim mucibince icrası iradei şahaneme ve ifası lâzım kârşınası ve reviiyete mubaderet eylemen fermanım olmağın mahsusen işbu emri şerifim ısdar ve çavuşbaşıi sabık miri mumaileyh ile irsal olunmuştur.

İmdi berveçhi meşruh amel ve harekete ve icrayı iradei şahaneme ihtimam ve dikkat eyliyesin ve senki miri mumaileyhsin muktazâyı memuriyet ve lâzimei dirayetin üzere bunların cümlesini bu taraftan bilistishab hareket ve ol canibe varup diğér sadır olan emri şerifim mucibince icrayı lâzımı kâragâhî ve memuriyete dikkat ve hilafinden mübaadet eylemen babında. Fi evaili 3 n sene 1228 [1]

İzmit ve Sapancı tarafına gönderilen keşif heyeti ile icab eden tetkikler yapılmış ve bunlardan mühendis Ahmed ve Mehmed efendiler ise Aziz paşa tarafından suyun menbaından başlayarak Sapancı gölü yanına kadar Sakarya mecrası hakkında tetkikatta bulunmağa memur edilmişler ve bu hususta mufassal bir rapor vermişlerdir; bunun üzerine kanal işi Aziz paşaya havale edilmiş kendisine bir hilat ile iltifati havi bir de ferman gönderilmiştir:

Kocaili ve Hudavendigâr sancakları mutasarrıfı vezirim elhac Aziz Ahmed paşa iclâlehuya hüküm

Senki veziri müşarünileyhsin bundan akdem nehri Sakaryanın Sapancı gölü taraflarına kadar keyfiyeti cereyanını ve nehri mezburun tarafeyninde vaki cibal ve sahra ve kasabat ve kuradan gerek tersanei âmireme ve gerek asitanei saadetime ne veçhile intifa hasıl olacağını muayene ve tahkik ve keyfiyeti mahsulat ve menafi ve mahzuratı kemaliyle tashih ve tetkik olunacağını tahrir ve inha etmiş olduğuna mebni bu defa mayetine tayin ve irsal olunan mühendis Ahmed ve Mehmed Ziyde kadrühüma marifetiyle nehri mezburun menbaından veyahud Beypazarı kazasından Sapancı kazasına gelince ber vefkı dilbah tathir ve cereyanına rabıta verilerek nizam verildiği halde Ankara ve Ayaş ve Haymana ovasından ve Eskişehir etrafından ve mürur eylediği kazalar civarından gerek zahiye ve emtia ve gerek kereste ve eşyayı saire Sallar ile İznikmide kadar geleceği ve işbu suretin husulü dahi yüz elli bin kuruş masarifi tecavüz itmeyip her ne kadar masarif olur ise dahi bir iki sene zarfında İstanbula gelecek cedid kereste gümrüğün-

[1] Mühimme defteri numara 234 s. 365

den eda olunacağından başka nice fevaidi kesireyi mucib bir eseri cedid olacağı keyfiyatı mühendisanı mumaileyhimanın memhuren ita eyledikleri bend bend bir kıta takrirleriyle bu hususa memuren ol canibde olan ricali devleti aliyemden çauşbaşii sabık mir Abdullah iffet dâme Mecdühunun Derisaadetime tevarüd eden tahriratında ve نفاة kuzat taraflarından takdim olunan ilâmat ve mahzarlarda derc ve iş'ar olunmuş olup evrakı mezkûre tahriratınla beraber rikâbı zilliyetmeâbı tacidaraneme arzu takdim olundukta "Manzûrum olmuştur. Bu, kâffeî ibadullaha hayırlu bir eserdir. İnşaallahü tealâ sühuletle husulpezir olur. Bu hususu müstakillen Aziz Paşaya ihale eyledim, şimdiden lâzimesin tedarik ve ihzar idüp vakti geldikte mütevekkilen alâllah لا bed'i eylesün. Müşarünileyhi taltif için zati hümayunuma mahsus olan kürklerimden bir erkân samur gönderilmiştir; müşarünileyhin kendi imamına teslim ve irsal olunsun. Mübaşir Abdullah Bey ve sairlerinin avdet itmelerini münasib görür ise avdet ittirsün,, deyu hattı hümayunı şevketmakrûnı şahanem şerefrizi sudur olmagla şerefyaftei sudur eden hattı hümayunı mehabetmakrûnı mülükânem mucibince amel ve harekete mübaderet itmen fermanım olmağın hassatan işbu emri şerifim isdar ve [isim yeri açık] ile irsal olunmuştur.

İmdi sen, hayırhâhânı erkânı saltanatı seniymenden ve mehamşinas ve dirayet ile mevsuf vülâtı ızamından olup şimdiedek memur olduğun hidematı devleti aliyemin [1] evamiri padişahanemle muhavveli uhdei ehliyetin kılınan mehamı vacibülihtimamın ber vekfi meram tediye ve tesviyesine ciddi tam iderek din ve devleti aliyeme lâyıq ve havatırhahı hıdıyaneme mutabık evzâı pesendide ibrazında vaki olan sa'yü gayretin nezdi mekârım vefdi şehinşahanemde mûbemu malumı ilimî âlem arayı mülûkânem olup bundan böyle dahi senden herhalde hidematı mebrure ve asârı meşkûre zuhûru me'mul ve muntazarı cihandaranem olmaktan naşı mücerret seni taltif zımnında zatı şahaneme mahsus olan kürklerden inayet ve ihsanım olan erkân samuru [bir kelime okunamadı] tazim ve ibcal ile telâkki ve istikbal ve düşü hamiyetpuşına iksa birle daavâtı hayriyyei mülûkâneme iştigal ve muvazabat ve işbu maslahatı hayriyye müstakillen uhdei ehliyetine ihale olunmuş olub mecbul ve

[1] Aziz Ahmed Paşa, Karaçelebi zade Abdülaziz Efendi ahfadındandır, kaleminden yetmiş hâcegân rütbesiyle muhtelif hizmetlerde bulunmuş, cebehane nazırı iken (1226 zilhicce 1811 kânunusani) de vezirlikle Trabzon valisi ve sonra Hüdavendigâr ve İzmit mutasarrıfı olmuştur. 1229 muharremi iptidalarında vefat etmiştir. Bursada ceddi Abdülaziz Efendi yanında metfundur.

meftur olduğun hayırhâhi ve gayret ve memuriyetin muktezası üzere şimdiden icap eden levazımatı istihzar ve tehiyye birle vakti geldikte mütevekkilen alâllah bed'ü mübaşeret ve baavni bâri vakti kalilde tanzim ve hitamiyle bu babta dahi bir eseri cemil ve ibadullahâ menfaati cedide ibrazile [okunamadı] havasu avamda hayır ile yad olunmağa ve çavuşbaşı sabık miri mumaileyh ile sair memurların avdet idüp itmeleri senin reyine ihale olunmuş olduğundan avdetlerini münasip gördüğün halde muktezâyı istiklâlin üzere deri saadetime iade ve ircalarına mübaderet eylemen iradei şahânem muktezasından idüğü ve mühendisi mumaileyhimanın takdim eyledikleri bir kıt'a memhur takrirleri divanı hümayun kalemine kaydettirilmiş olduğu malumun oldukta ber vechi meşruh amel ve harekete ve senden me'mul ve şimdiyedek meşhud olan etvarı akılâne ve harekâtı müstekimaneyi bundan böyle dahi ibraz ve ızhar ile hakkında derkâr ve ânen feânen tezayüdi bedidar olan mahasini teveccühâtı şahanemi te'yid ve tasdika bezli ciddü meknet eylemen babında. Evasıtı z [zilhicce] sene 28 [1]

Bu son hafriyat işi hakkında Şâni zade (Keşfi nehri Sakarya) başlgıyla yazdığı bend'de şöyle diyor :

" Sakarya ırmağının yine ismi mezkûr ile meşhur gölden [2] deryaya ilhak ve icra olunması kabil ve bu takdirde nehri mezbur cari ve salık olduğu havali ve enhadan sahili deryaya cüz'i masraf ve edna zahmetle hatab ve zehair tenzili ve hususa Tersanei âmi-reye dair kereste ve sair eşya sevk ve nakli hususlarında ve cihatı uhrada her vechile sühulet hasıl olacağı elsinei nâsda ötedenberi mütevater ve cari olub ancak ezminei salifede bu hususa birkaç defa iradei seniyye taalluk etmişken herbirinde bir özür ve illete veyahud müeddii mazarrât olur bir hafi hikmete mebni terk ve ta'vik olunduğu malumı hazreti cihândari ve bu گۈne mükemmel mühimmatı devlet ve müsehhili hidemâtı raiyyet olur maslahatlar... Ber keşfü tahkik ve etrafiyle mülâhaza ve istişare ve tefekkür ve mütalea birle muktezayı şehrü dehre her ciheti kıyas ve tatbik olunarak hülâsai maslahat ve neticei mülâhaza ve meşveret maruzı payei seriri saltanat kılınarak... hâlâ Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı Ahmed Aziz Paşa ve İznikmid tarafında kerestei tersane mühimmatına memur kethüdâyı sadrı esbak Moralı Osman Efendi ve sabıka çavuşbaşı Abdi [Abdullah İffet] Bey ve maiyetlerinde birkaç mühendisler keşfü tahkika memur olarak valii müşarün-

[1] Mühimme defteri numara 235 s 17 (sene 1228)

[2] Şânizade Sapanca gölüne Sakarya gölü diyor

ileyh tarafına evasıtı ramazanda ba emri âli mumaileyhima ve merkumûn irsal olundular. Müşarünileyh dahi mumaileyhimayi ve mühendisleri ve bu makule umur ve vukufu maznun olan bazı kimseleri istishabla nehri mezkûr havalisini keştü güzâr ve iktıza eden mahallerinin arz ve umkunu ve içindeki kayalar ve tabii sedler ve sığ yerleri rü'yet ve istibsar badehu Sakarya gölünün alt yanında gadiri mezburdan bahre kadar yarı olup açılacak mahalli dahi alâtı hendesiyye ve rüesa ve amele ile mesaha va tashih ederek tariki eshelini tahmin birle pezirâyı karar eyledikten sonra erbabi fûnun müşar ve mumaileyhim vechi imkân ve sühuletini tarif ve ihbar eyledikleri valii müşarünileyh tarafından ba takrir maruzı derbarı devlet karar kılındı. Ancak zannı aciziye göre bir başka cihet mahzur ve mütaleasına mebni kelevvel meskûtünanh kaldı., [1]

Şânizade, mühimme defterlerindé ismi görülmeyen kanal işine memur olan heyet arasında esbak sadırazam kethüdası Moralı Osman Efendinin de bulunduğunu haber vermektedir. Osman Efendi o tarihte kereste gümrüğü nazırı idi.

Yukarıda Ahmed Aziz Paşaya hitaben yazılan ferman suretlerinde görüldüğü üzere padişahın pek ziyade takdir ettiği bu kanal işinin bu defa da geri kalması hakikaten gariptir. Şânizade de (bir başka ciheti mahzur ve mutaleasına mebni kelevvel meskûtu anh kaldı) diye bir cümle ile meseleyi mübhem geçiyor. Yalnız şurası muhakkak ki bu kanal işini bu son defa meydana atan Aziz Paşa idi. Bütün keşifler de onun himmetiyle yapıldı. Kendisine son emir de verildi, fakat bu fermanın gönderilmesinden yirmi gün sonra Aziz Paşa vefat etti ve işte bu vefat dolayısıyla araya giren veya serdedilen mütalealar üzerine hafriyata başlanmadı.

Sakaryayı menba'dan, Sapanca civarına kadar tetkik eden iki Türk mühendisinin vermiş olduğu keşif raporu aynen şöyledir [2]

Sakaryayı Sapanca gölüyle ve bu gölü İzmit körfeziyle birleştirmek için keşif ve tahmine memur edilen mühendislerin raporu

Ber muktezâyı memuriyeti çakerleri nehri Sakarya Sapanca gölüne ve Sapanca gölü İznikmid deryasına cereyan etmek ve cereyanı vukuunda gerek Tersanei Âmireye kereste nakli ve gerek Asitanei aliyyenin hatab ve kömür ve zehair ve me'külâti

[1] Şânizade tarihi c, 2. s 202

[2] Mühimme defteri numara 235 s 18

sairesine medar olur حالات halâtın esbabına mütedair hususatın teftiş ve tefeHHusu ve keşif ve muayenesi için hâlâ maiyeti müşirâne-lerinde olduğumuz Kocaili ve hüdavendigâr sancaklarında saye endazı devletü iclâl olan devletlü inayetlü veliyyünniam İhac Aziz Ahmed Paşa Efendimiz Hazretleri nehri sakarya menbaından Sapancı kazasına kadar ne vechile cereyan eder ve etrafında olan kurâ ve kazalarında husule gelen zehâir ve emteai saireleri ve ciballerinde hasıl olan eşcarları ve Sakaryaya cereyan ve munsab olan enharın keyfiyetleri ne vechile idüği re'yelayn müşahede olunmak için bu kullarını memur buyurmalarıyle nehri mezburun menbaı olan Sivrihisar kazasına tabi Kumarcıadası dimekle maruf karyeye vüsul kulları müyesser olub anda bir gece beytütet ile kemali derece dikkat ve taharri ve keşif ve muayene olunduğta nehri mezburun karyei merkume kurbünde iki menbaı olup birisi karyeye muttasıl ve diğeri kible tarafında iki saat mesafeden neb' ile üç göz değirmen tedvir ederek adayı mezkûru muhat olan ırmağa dökülüp işbu ırmağın cirmi tulen altı saat ve arzan iki saat miktarı büsbütün kamışlık ve bataklık bir cesim orman oğlmalâ derununa vüsul adimülümkân idüği.

İşbu zikrolunan azmağın ayağı olan Çandır köprüsü Sivrihisarın şarkı cenubî tarafında altı saat mesafede vakı olup işbu köprü tahtından cereyan eden nehri Sakarya yaz esnasında kalil ve medarsız olub ağac kaldırmağa mutehammil olsa dahi etrafında Emirdağından gayri bir cebel olmayup çöl manendi sahralar ve nihayetsiz ovalar olup işbu ovalar haymanaya müntehi olduğu.

Mahalli mezburdan Barçın kazası yani Emirdağı demekle maruf olan dağlar on saat mesafede vakı olup cibali mezburda kebir çam ve çıra eşcarı kesret üzere olup ve çamları safi çıra olmakla metin kerestesi vardır kat'olunup Çandır köprüsüne naklolunsa evvel bahar esnasında üçer, beşer birbirine rabt ile suya ilka olunduğu halde Beypazarı kazasına kadar gelmek mümkün olur; andan aşağı gelmesi hususî zirde zikrü beyan olunacağı.

Nehri Sakarya Çandır köprüsünden mürür ile şark canibine cereyan idüp bir tarafı Günyüzü kazası ve karşı tarafı Haymana ovası ve Bacı [Polatlı köylerinden] kazası ve بورك kazasından geçip Beypazarı kazasına gelince tarafeyni çöl ova olub buralarda yürük ve kürd aşiretleri sakin olurlar.

Nehri mezbur, Beypazarı ile Sivrihisar kazası mabeynine vüsulünde sahradan halâs ile dağlar arasına dahil olmağın Sivrihisara sekiz saat mesafede Kuloğlu adasına karib mahalde bir yuca

taşdan cibal mabeyni olan boğaz arasından mürur etmekle cibali mezkûreden kesreti bâran va saika isabetiyle kebir taşlar nehri mezbur derununa sukut idüp nehri mezburun cereyanına hâlel gelüp kendüyü taştan taş çarparak boğazı mezburu ubur etmekle mârez-zikir Çandır köprüsü nam mahalden nehri mezbure ilka olunan ağaçları işbu mahalden geçirmek begayet asir idüğü.

İşbu vechile nehri Sakarya şark tarafından bu mahallere gelince kâh yıldıza ve kâh batı canibine cereyan ederken teveccühü bütün bütün batı canibine meyledüb âsî mihaliç ile Nallühan kazalarını tefrik ve Kuloğlu adasından aşağı üç saat mesafede Kütahya suyu dahi bu arada Sakaryaya dökülüp ve kezalik adayı mezkûrdan beş saat mesafede Ayaş semtinden gelen kırmir suyu dahi gelib Sakaryaya imdad etmeleriyle nehreyni mezkûreyn cesim sular olduğundan Sakarya nehrine kuvvet ve vüsat gelmekle bundan böyle sal kaldırmağa iktidar kesbeylediği.

Kütahya suyu ki Porsuk suyu demekle meşhur olup nehri mezbur her ne kadar cesim ise de Kütahyadan mürurundan sonra geldiği mahallerde yuca dağ olmayıp sahralardan ve bi faide dağlardan mürur ve Eskişehirden geçip ovalardan gün doğrusuna doğru kati vâfir yerleri beyhude yılan kavi tabiriyle keştügüzr idüp bilâ faide nehri Sakaryaya döküle geldiği.

Ve kezalik kırmir suyu dahi Ayaş tarafından gelüp sal kaldırmağa iktidarı olsa dahi etrafında kereste kat'olunacak cibal olmadığı.

İşbu Nallihan kazası ile Beypazarı kazası mabeyninde vakı Aladağ suyu ki bir büyücek nehir olup tashihi bendegânemize göre nehri mezburun membaı Bolu dağlarından teraküm idüp Aladağdan ve Karaköyden ve Korpazarından Çayırköyü nam mahalde Sakaryaya karışır. Nehri mezburun tarafeyni cesim dağlar ve dağlarında bi nihaye hesaba gelmez kebir çamlar mevcut olup bu âne gelince yollarının sarplığı hasebiyle derununa araba girmediğinden balta girmemiş eşcar ile malâmal kendu hali üzere kalmış dağlar olup marezzikr Aladağ suyunun sal kaldırmağa iktidarı var mıdır yok mudur deyu tafahhus olundukta evvl bahar esnasında cûşa gelüp Sakarya manendi bir nehri azim olduğu ifade ve beyan eylemişlerdir. İşbu cibalin Tersanei Âmireye külli faydası olacağı ve nehri mezbur ile Sakarya nehrine kereste geleceği derkârdır; lâkin mevani zirde Âsîmihaliç kazası maddesinde tafsil ve beyan olunacağı.

İşbu mahallin pişgâhında olan Âsîmihaliç kazasında nehri Sakaryaya iki saat mesafede vakı koyunoğlu ve Çukurören ve Sazak

karyeleri mabeyinlerinde olan dağlarda on saat tûlünde ve iki üç saat mikdarı arzında katı vâfir çam ağaçları olup ekserisinin kalınlığı nısf zira'dan اطول atvl ve bir zira'a karib balâkad ağaçlar müşahede olunmuştur. Bu çamların dahi ekserisi çıra çamı olup etraf kazalar ahalişi katedüp çirasın ahz ve gövdesini tomruk edüp kurâlarına naklederler ve eşcarı sagiresinden kereste ve kiriş misillû ağaçlar kat'eyledikleri meşhudı bendegânemiz olmuştur. Cibali mezbure eğer birkaç sene baltadan hali olsa kati vâfir ağaç tedariki mümkün olup ve sühulet ile Sakarya nehrine naklinde usret olmayacağı.

Lâkin kazai mezkûr ile Karahisarı Nallu kazası mabeyinlerinde Ballım geçidi ve كبرى نام mahallerde vaki boğazların tarafeyni azim senkistan ve kum ile hacer mahlût yüce dağlar olup kesreti baran ve şitadan taşlar münşak olarak cereyan ile sel ile nehri Sakaryaya sakıt olduğu ecilden nehri Sakaryanın hilmiyet ile cereyanını begayet şiddete tahvil eyleyüp mecnun misali taştan taşa çarparak begayet rabitasız cereyan etmekle bu halde kalır ise nehri mezburdan kereste ve ağaç nakli mutasavver olmayup adimülümkân olduğu ve eğer bu zikrolunan mazarrât işbu mahalden refi birle tathir olunmak lâzım gelir ise olvakit nehri Sakarya Rumelide vaki Filibeden Edirneye cereyan eden nehri Meriç misillû külli faideyi mucib bir nehir olup gerek kereste ve gerek haline münasip zehâir salları biinayetillahitaalâ Geyve köprüsüne kadar su ile akup geleceği.

Ve yine nehri Sakarya işbu boğazdan halâs oldukça cereyanı, mutedil olup Eskişehir kazasında vaki Kireçlik nam kariyeye duhulünde şehri mezbure tâbi Laçın dağları demekle meşhur dağlardan hâlâ dolaplık ve sair envai kebîr ve sagir kereste kat'olunup Sakaryaya ilka ile yirmi saat miktarı mesafe mahallere elan nakl edegeldiklerinden maada işbu Laçın dağında kebîr kereste olduğu meşhur olup lâkin sa'bülmürur ve sarp dağlar olup araba yolu olmadığından elhaletihazihi kendü hali üzere kalmıştır. Eğer münasib olan mahallerden araba yolu küşat ve tanzim olunsa Sakarya nehrine külli kereste tenzil olunmak mümkün olacağı.

İşbu mahalden beş saat mesafede vaki Mihal kazasında كارييesinde nehri mezbur derununda bir taş olup nehrin cereyanını tahvil eylemiştir, lâkin mazarratı ehven tarikle def olunur.

Karahisarı Nallû kazasından Söğüt kazasında vaki Karaören kariyesine gelince on yedi, on sekiz saat miktarı mahal olup

bu mesafede nehri Sakaryanın tarafeyni saatte bir karye ve mezraalar olmagla ehalisi nehri mezbure mahsus kebir dolaplar inşasiyle bahçelerine su çıkarıp saky ederler. Mahsulâtları külli ipek ve engür ve pembe [pamuk] ve Mudurnu peyniri ve pekmez ve sair meyva olup etraf kazalara işbu mahalden neşrolunur. Ve eğer bu emri cesimin hüsnü hitamı müyesser ve mukadder olur ise mahalli mezkûrdan sal ile İznikmid'e zehâiri mütenevvia geleceği derkârdır.

Nallûhan, Sakarya nehri sahilinde Sarıyar nam mahalle üç saat karip bir kasaba olup etrafında dağlar katı vâfirdir. Ebniye için kereste ve tahta kat' olunagelmekle işbu kereste ve tahtalar kasabai mezburede begayet ehven baha ile beyü şira olunageldiği ve Nallû deresi nam su işbu kasabayı geçip bâdehu Sakarya nehrine munzam olup nehri Sakarya buradan geçip Karahisar kazasına ve andan Eskişehir kazasına ve andan Mihâl kazasına ve andan Karacaşehir kazasına uğrayıp Sögüt kazasında vaki Karaören kariyesine gelince garp tarafına cereyan eylediği.

İşbu Ören karyesi kurbuüde yetmiş zira, irtifaında yekpare taştan bir azim dağ olup işbu taştan olan cebeli azim kudreti rabbanî ile iki şak ve oluk gibi olup bu keyfiyet Sakarya nehrine bir mecrayı garibe kılınması mahza Cenâbı Rabbülizzetin bir nevi inayeti olmuş olup eğer bu mecra olmasa idi Haymana ovası ve dahi nice sahra ve emâkir derya olmak lâzım geleceği biştibah idüğü ve işbu münşak olan mahal nısıf saatten mütecaviz bir boğaz olup derunundan müruru ubur edenler beherhal birkaç defa suya girip çıkmağa muhtaç olduğundan içinden mürur olunmak mümkün olmadığı ihbar olunmağla kariyei mezbure ihtiyarlarından sual ve tefehhus olundukta mukaddem zaman ile kayık ve kereste geçirdiklerini ve su, kendi hali üzere cereyan eylediğini ifade ve beyan eylediklerine binaen mahalli mezbur bir alâ iskele olacağı.

İşbu Karaören kariyesi Sögüt kasabasına iki saat mesafede olup kasabai mezbureden Bozöyük beş saat ve Bozöyükten Domaniç eteğinde vaki Dodurga kariyesi dört saat olmağla işbu Dodurga kariyesinin bir tarafı Yeşildağ ve bir tarafı Domaniç dağı ve bir tarafı Ahu dağı etekleri olmağla cibali mezkûrede envâı eşcar hadden birun ve kiyastan efzun olduğu hüveydadır. Domaniç dağının canibi garbisi olan İnegöl ovası tarafı gayet sarp olduğundan ağaç kat' olunsa nakli pek müşkül olduğu hasebiyle bu âne kadar cibali mezkûreden Tersanei Âmire için bir ağaç kat' olun-

mayıp hali üzere durmağla bu defa Sakarya vasıtasıyla cibali mezkûrenin canibi şarkisine destres olmak ve ağaç kat' olunduğu vakit kolaylık ile Dodurgaya inmek ve Dodurgadan Karaören kariyesine naklolunmakta gayet sühulet olup bu takdirce Tersanei Âmireye külli nefi olacağı.

Ahu dağından Gemlik Tershanesine kereste keşan arabalar elhaleti hazihi Ahu dağının ortasında vaki Pazarcık kasabasından eyyamı sayfa Tersanei mezkûreye on altı on yedi günde bir sefer idüp yolları dahi sarp ve iniş ve yokuş olup eyyamı şitada yirmi, otuz günde bir sefer eder isede gayet çamur olduğundan camusların ve karasığırıl原因 ekserisi telef ve helâk olmakta olup bu surette kasabai mezkûreden Karaören kariyesi âsan tarikle yedi saat mesafe olduğundan on altı günde üç, dört sefer etmek ve hayvanat dahi telef ve izaatten variste olup ve yollar dahi söğüt kasabası üzerinden daima iniş aşağı olduğu ve bazı mahallerde fena yol var ise de ehven tarikle temizlenmek mümkün olacağı ve Yeşil dağ dahi İnönü ile Kütahya ve Dodurga mabeyinlerinde kesreti eşcar ile memlû bir cebel olup kereste kat' olunduğu vakit kezalik Söğüt yolundan Karaören kariyesine nakilde **ب** taap çekilmemek mukarrer idüğü; işbu üç adet cibale Sakarya vasıtasıyla malik olunduğu halde ilâ maşaallahütealâ bir dahi Tersanei Âmire ağaç için zaruret görmeyeceği **اظهر من الشمس** ezharümineşşems zâhir ve aşkiâr olup nef'i külli hâsıl olacağı.

Nehri Sakarya Karaören boğazından halâs olduğu mahalde **قطيش** Kutlîş kariyesi mevcut olmağla boğazı mezburdan ifraz olursa işbu kariye dahi Söğüt kasabasına bir iskele olmak mümkün olmağla kariyei mezbureden Söğüt kasabası üç saat mesafe olup nısf menziline bir miktar sarp mahalli derkâr ise de tanzimi imkânda olduğu.

Nehri mezkûr işbu Kutlîş kariyesi tahtında bir boğazdan dahi mürur idüp anda Vezirhanı canibine doğru cereyan ve yine Karayel tarafına meyledüp Vezirhanından bir buçuk saat mesafede vaki bir dar boğazdan dahi mürur etmekle bu mahalde Dodurgadan **نبح** neb'eden Karasu Sakaryaya karışıp andan Lefke osmaneli kasaba sına doğru yıldıza meylederek cereyan eylediği.

Yenişehir suyu ki gök demekle maruf bir cesim su olup eyyamı şidade Sakarya manendi bir nehri kebir olmağla asıl menbaı İnegöl ovasından derelerden müçtemi ve hâsıl olup Yenişehir ovasından cereyan ederek Lefkeye dört buçuk saat mesafede dağlar arasına girüp andan Lefke ile Yenişehir mabeyninde beş zira, miktarı

bir yüce taştan aşağı uçmakla sal ve kereste gelmek adimülîmkân olup işbu gök su Lefke tahtında Sakaryaya munzam olduğu.

Nehri Sakarya Lefke kazasından mürur idüp bir tarafı Geyve ve bir tarafı Akhisar kazasına dahil oldukta Geyve köprüsüne kadar iki tarafı ova olup cereyanı temiz ve şarkı şimali tarafına meylidüp Sapancı ve ایصاف İsaflı kazasını arzu eyleyüp işbu cereyan ile Geyve köprüsüne geldikte köprüi mezkûru muhafız zanniyle hedmine bais ve bâdî olan Sakaryanın derununa taş ilka itmekliğe memur olan kura ahâlileri beher sene köprünün üst yanına külli taş endahte idüp köprünün mecrasına hâlel ve suyun hareketi tabiiyesini muhtel ve müşevveş etmeleriyle köprüi mezkûrun bir miktarı hedm ve aşağı tarafı sengistan olup tathir olunmadıkça çağlıyanından sal ve kereste geçmek pek emri asir olup işbu köprüden Sapancı gölüne varınca sekiz, dokuz mahalde dahi tathir olunacak mahaller olmağla cümlesinin tathiri himmet ile âsan olacağı.

Eğer işbu köprü ile Sapancı mabeyni bir güzelce tathir olunur ise İznikmit deryasından Geyve köprüsüne kadar sirke kayıkları ve peerme misillü altı yassı kayıklar yedek ile çıkmak mümkün olacağı. İşbu köprüden کرسجه karyesine kadar beş saat miktarı tarafeyni azim cibal ve bir büyük boğaz olup Ağaçdenizi mülhakatından olmağla hatap ve ufak kereste ve bazan çam ve gürgen ağacı ve kızılâğaç lâyuad velâyuhsa olup işbu dağların nihayeti کوه البرز Gühnelbürze kadar böyle ormanistandır deyu tevatür ederler.

İşbu veçhile nehri Sakarya menbaından veyahut Beypazarı kazasından Sapancı gölüne gelince ber vefkı dilhah tathir ve cereyanına rabıta verilerek nizam verildiği halde Ankara, ve Ayaş ve Haymana ovasından ve Eskişehir etrafından ve mürur eylediği kazalar civarından gerek zehâir ve gerek emtea ve gerek kereste sallariyle İznikmid'e kadar geleceği aşikâr olup ve masarif hususu gerek yollara ve gerek tathirine ve gerek kebir taşların kal'ine barûtı siyahdan maada berveçhi tahmin yüz elli bin kuruşu tecavüz etmiyeceği ve her ne kadar masarif olunursa dahi bir iki sene zarfında İstanbulla gelen cedit kereste gümrüğünden eda olunacağı ve nice fevaidi kesireyi mucib bir âsari cedide olacağı bâhir ve hüveyda idüğü muhatı ilmi âlileri buyuruldukta.

Bende

Esseyid Mehmed

halifei rabîi mühendishanei hümayun
halâ

Bende

Esseyid Ahmed

halifei salisi mühendishanei hümayun
halâ

Bundan sonra faaliyete geçilmediği anlaşılıyor. Bu işin müteşebbisi Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı Aziz Ahmed Paşa 1229 muharreminin altısında yani bu raporun divana takdiminden takriben yirmi gün sonra vefat etmiş ve Kanal ve Sakaryadan istifade işi de yüz üstü bırakılmıştır.

Bazı işaretlere göre bu keşfe ait bir resmin de mevcut olduğu anlaşılıyor ise de şimdilik elde edilememiştir.

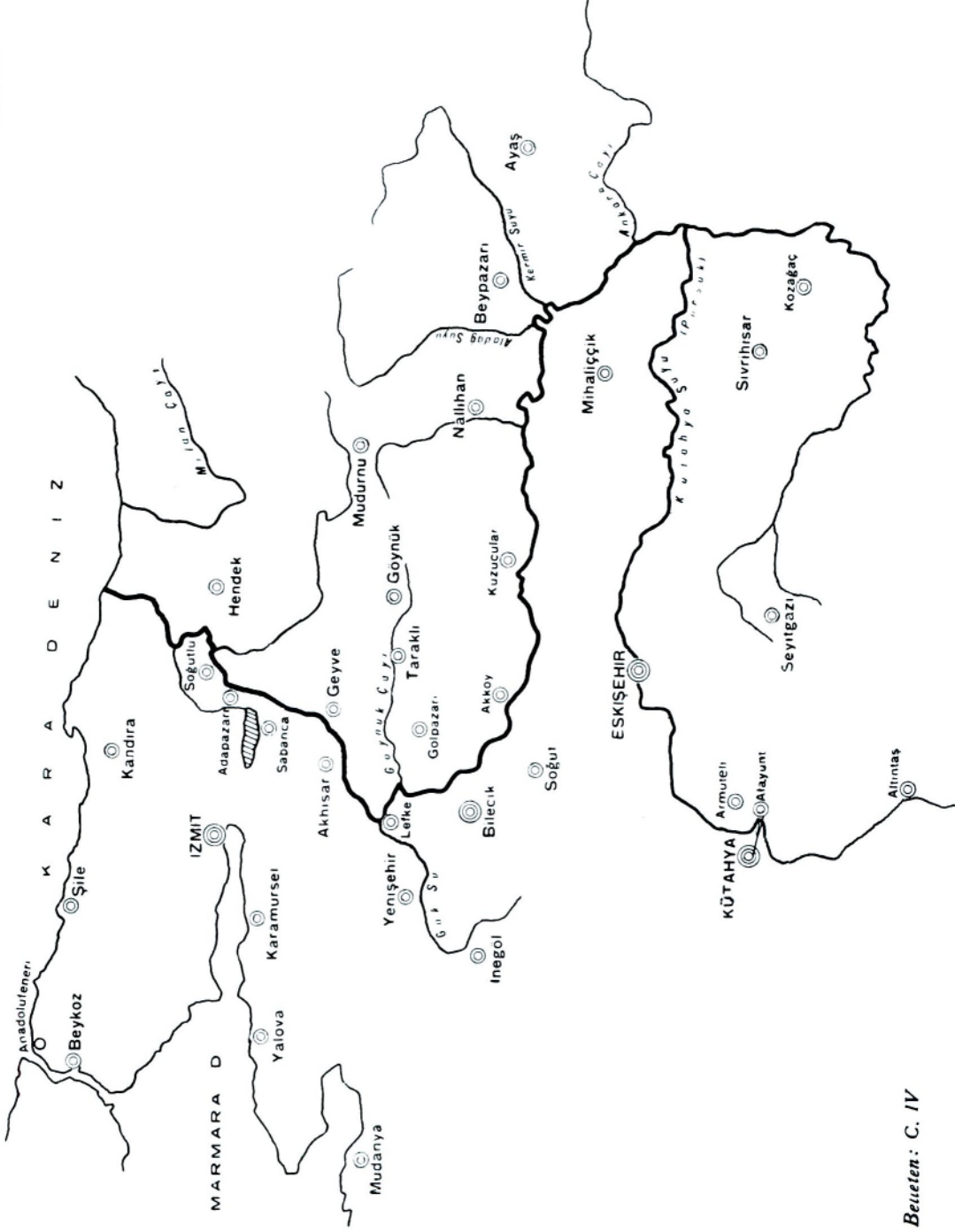
Kanal'a dair olan vesikaların fotoğraflarıyla Sakarya'nın mecrasını gösteren bir harita makalenin sonundadır.

Sakarya Nehri Mecrasını Gösterir Harita

Lev. LX

انچه كه در نظر از ملك الهی است و چنانچه كورنی جود و شادانی است و چنانچه طرفه الفی ساعه سافه دره و در
انچه كورنی فتنه جود است و چنانچه با ناسخه است و در ناسخه است و چنانچه فادد رفته همان رفته است و چنانچه
چون است و چنانچه مانی موزر و نایب است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است

چنانچه با رچی فتنه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
انچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است

چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است

چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است

چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است
چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است و چنانچه است

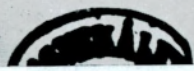
بیشتر سویکه کون دیکه معروف جسم صوادلوب ایام نثاره خربه مانندی برنهر کجه اراضه امر سببی اینه کولادوب
دره درن بمنع حاصل اولوب کیشهر اوه سنک جریان ایدون نظیر درن بون ساعت مسافه ده طاغذراته کیردوب
اندن نظر ابله کیشهر مابینده بشی ذایع مقدری بروجه طائده اتافی اچمنه سال کراته کولک عدم اولوب
اولوب انبوت کولک صولکله تخنده سقره به نظم اولدیغی

نهر خربه نلکه فضاندن مرور ایدوب بطرفی کجه و بطرفی اقصاء فضانه منن اولمده کجه کوربت قدرتی ایل
اوه اولوب جریانی تمیز و شرقی شمالی طرفه مید ایدوب صابنی و بهمانی فضائی مرز و بلبللی انبوت جریان ایه کجه کور
کد کده کوری مذکور حفاظت قبضه هدمنه باعث و بهاری اولوب سقره لاج درونته طاش انبوت کجه ماحول اولوب
قزاق ایلدی بر سنه کوربتک اوست پانه کلی طاش انباشته ایدوب کوربتک مجرایه منن و صوبان حرکت لیم
منن و مشوش ایلدله کوری مذکور بر مقدری هم ذائعی طرفی کستان اولوب نظیر اولمده بیخیات
سال و کراته کولک بلک امر عبر اولوب انبوت کوربت سنائی فضانه لایحه کله طور کورده دئی نظیر اولمده کور
اولمده جمه سنک نظیری هم ایله اسات اولدیغی

اگر انبوت کوری ایه صابنی مابینی بر کولجه نظیر اولمده ایلدیغی از کجه بر لایحه کجه کوربت قدر سنک کولکجه و بهمانی
انفی بسی فایده یکن ایه بیضی منن اولدیغی انبوت کوربت کوربت قدر لایحه ساعت خدایه کوربتی نظیر اولمده
و بر بون بولغز اولوب اغاخ و کزی طمقانت اولمده صعب و لوفان کراته و بعضا جام و کور کن اگاهی اولمده
اغاخ لوبعد اولدیغی اولوب انبوت طاعتک نایبی کوه ابرزه قدر بوجه اورمانتار و چو خور ایدوب

انبوت کوربت نهر خربه منبندن و یا خود بجایزای فضاندر صابنی فضانه کجه بر دین و کوه نظیر و بهمانی
رابطه و برجه دن نظام و بر لایحه حاده انفره و پاش و مجار اوه سنک و کیشهر اولمده و مرود ایلدیغی فضا
جواندن کون غلار و کولک انسه و کولک کراته سالدر ایه از کجه قدر کجه جکی انکار اولوب و صافی کوربت
کون بولمده و کون نظیرینه و کون کجیلاندان قصه بادون باهمنده ماعدا بر وجه قریب بوزلی کون غلار
نماز ایلدیغی و هر قدر صافی اولمده دئی باری سنه طرفنه استاورد کله صعب کراته کوربت اولمده
دزمینی و یجه نواز کتبه بی موجب بر تار جدید اولدیغی باهر و هویدا ایدوب کلا علم عالیگی جدیدن

ایک
ایک
ایک
ایک
ایک
ایک
ایک
ایک
ایک
ایک

OSMANLI TARİHİNE DAİR VESİKALAR

«Bonneval'in Osmanlı bahriyesine dair raporu — Nizamı cedid hakkında vesikalar — Osmanlı Devletinin durumuna dair rapor.»

Enver Ziya KARAL

Yeni ve yakın zamanlar doçenti

Bundan iki yıl önce, Maarif Vekilliği tarafından Fransaya, kütüpane ve arşivlerinde mevcut, Türk vesikaları hakkında bir rapor hazırlamak için gönderilmiştim. Pariste kaldığım iki ay zarfında, bir taraftan millî arşivde Türkiyeyi alâkadar eden karton, katalog ve defterlerin mahiyetini tesbit ederken, diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğunun dağılma ve ıslahat devri başlangıcı sayılan XVIII inci asrın ikinci yarısına dair bazı vesikalar istinsah etmiştim. Bu vesikalara, Fransızların senelerdenberi neşretmekte oldukları vesika kolleksiyonlarında raslamadığım gibi, bizde de tarih vesikaları hakkında yazı yazmakla tanınmış mecmualarda da rashiya madım. Şu halde bahis mevzuu olan vesikaların orijinal olmaları ihtimali kuvvetlidir.

Aşağıdaki vesikalar her şeyden evvel, Osmanlı tarihinin bazı hâdiselerini daha açık ve etraflı bir şekilde anlatmaları itibariyle bir kıymet ifade ettiklerini işaret etmeliyiz. Filhakika, bu vesikalar Osmanlı İmparatorluğunun inhitat sebepleri arasında yer alan askerî müesseselerimizin bozukluk derecesini tesbit etmek, IIIüncü Selimin başarmak istediği askerî ıslahatın mahiyetini tayin etmek ve Fransanın, XVIII inci yüzyılının ikinci yarısında Osmanlı devletine karşı gösterdiği alâkanın sebeplerini bilmek isteyenlere faydalı olabilir.

Bunları kronoloji bakımından sıralıyoruz.

I) Bonneval'in Osmanlı bahriyesi hakkında raporu. (1784)

II) Nizamı Cedide dair vesikalar :

a) Türkiye hizmetine girecek fransız zabıt ve teknisiyenleri hakkında iki vesika. (1793)

b) Reisülküttap Ratıp Ebubekir efendinin Selâmeti Umumiye komitesine mektubu. (1795)

c) Napoléon Bonapart'ın Osmanlı hizmetine girmek için Selâmeti Umumiye komitesine verdiği istidanın metni. (1795)

III) Fransanın İstanbul elçilerinden Descorches'in Osmanlı Devletinin durumu hakkında raporu.

Sıraladığımız bu vesikaların kolay anlaşılması için her birinin hususiyetine dair kısaca malûmat vermeği lüzumlu bulduk.

I) Bonneval'in Osmanlı bahriyesi hakkında raporu:

Rapor 1784 tarihinde İstanbulda yazılmıştır. Yazan, M. Bonneval'dir. Bu zat, meşhur Kont De Bonneval ile karıştırılmamalıdır. Malûm olduğu veçhile, Kont De Bonneval, Lâle devrinin son senelerinde Osmanlı İmparatorluğuna sığınmış ve islâmiyeti kabul ederek Humbaracı Ahmet paşa ismile 1748 tarihine kadar yaşamıştır. Rapor sahibi Bonneval ise, 1770 ile 1784 tarihleri arasında Fransa namına Türkiyede tetkik seyahatları yapmıştır. Bu seyahatlarının ikincisinde İstanbula Badine isminde bir geminin kumandanı sıfatile gelmiştir. İstanbulda kaldığı müddet zarfında kale ve istihkâmları gezdiği gibi Bahriyeyi tetkik etmek fırsatını da bularak bir rapor yazmış ve Parise yollamıştır; [1]

Rapor, Ruslarla yapılan Çeşme deniz muharebesinden (1770) raporun taşıdığı tarihe (1784) kadar Osmanlı Bahriyesinin durumuna umumî bir bakış mahiyetindedir.

Raporun birkaç kelime ile hulâsası şudur.

Osmanlılarda bahri kariyer yoktur. Kaptan paşa olsun büyük gemilerin kaptanları olsun denizci değildirler. Bahriyedeki mevki ve memuriyetler borsa eshamı gibidir. Para kuvveti ile elde edilir, para kazanmak için muhafaza edilir. Bu para toplamak ihtirası denizcilik mesleğinin esasını teşkil eden mesleki bilgi, şeref ve vatanperverlik mefhumlarını öldürmüştür. Dolayısıyla, Osmanlı donanmasında, cehalet, hırsızlık; hiyanet tam manasiyle hüküm sürmektedir [2]. Bahriyede olduğu gibi diğer müesseselerinde de Osmanlı İmparatorluğu o kadar hızla alçalmaktadır ki, Bonneval'a göre, bunun sonu katî bir inhidam olacaktır.

Raporun Osmanlı bahriyesi hakkında asıl orijinal sayılabilecek kısmı, bu malumatı taşıyan sahifelerin arkasına 1784 deki donanmanın mevcudunu gösteren bir listenin iliştilmiş olmasıdır. Bu listede osmanlı gemilerinin sınıfları ve her birinin umumî durumu gösterilmiştir.

[1] Türk Tarih Encümeni Mecmuası. Yeni seri, cilt, 4; s. 26 - 27.

[2] Bonneval'in yazdığı bu acı hakikatleri kısmen Cevdet Paşa tarihinde bulmak mümkündür. C; 1. s; 159 - v; müt

II) Nizamı cedide dair vesikadır.

Nizamı cedit terimi, Osmanlı tarihinde Selim III ün (1789-1807) yaptığı ıslahatı gösterir. Bu ıslahat umumiyetle zannedildiği gibi, yalnız askerî sahaya inhisar etmemiş olmakla beraber, nizamı cedit denilince akla gelen şey, Selim III ün teşkil etmek istediği Avrupa talim ve terbiyesiyle yetiştirilmiş ve Avrupa silâhlarını kabul etmiş ordudur. Bu ordunun teşkiline ne vakit ve nasıl başlanmıştı. Nizamı ceditten bahseden yazılarda bu hususta izahat ya yoktur ve yahut vardır fakat sarîh değildir. Bunnula beraber Avrupa usulünde ordu teşkili meselesinde çok iyi bilinen birşey varsa o da Fransadan gelen zabitan ile bu işe başlandığıdır. Mamafih bu işin teferruatı da mübhem mahiyetini muhafaza etmektedir.

Burada neşredebileceğimiz üç vesika, bu müphemiyeti biraz olsun izah edici malûmat taşıdıklarından tarihi bir kıymet kazanabilirler.

Birinci vesika (a) 1793 tarihlidir, Osmanlı devletinin Fransa hükûmetinden zabıt ve mühendis istediğini göstermektedir. İki kısımdan ibaret olan bu vesikanın birinci kısmında zabıtların sınıf ve adetleri gösterilmekte ikinci kısımda ise Türkiye hizmetine hangi şartlarla girecekleri işaret edilmektedir.

İkinci vesika (b) 1795 tarihlidir. Reisülküttap Ratıp Ebubekirin[1] selâmeti umumiyeye komitesine yolladığı diğer bir mektuptan çıkarılmış maddeleri ihtiva etmektedir. Bu vesikadan, Fransanın Nizamı ceditin teşkilinde yaptığı yardım hakkında bir fikir edinilmektedir. Ratıp Efendinin mektubuna bağlı bir listeden babıâlinin 1795 te Fransızlardan istediği mütehassısların adet ve ihtisas şubeleri anlaşılmalıdır.

Üçüncü vesika (c). 1795 tarihlidir. Napoléon Bonaparte'ın Osmanlı hizmetine girmek için Fransa hükûmetine takdim ettiği bir istidadır. [2] Bundan anlaşılıyor ki 1793 de, başlıyan nizamı cedit hareketi 1795 de devam etmektedir. İstida metni Napoléon'un 1795 de Osmanlı İmparatorluğu hakkında fikirlerini göstermek itibariyle de ehemmiyetlidir.

III) Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askerî ve içtimai durumu hakkında Descroches (Dekroş)ın bir muhtırasından çıkarılan maddeler:

[1] Ratıp Ebubekir Tosyahdır Selimin veliaht iken XVI ıncı Luis ile mektuplaşmasına hizmet etmiştir. Selim tahta geçtikten sonra Viyana elçisi olmuş ve Viyanadan avdetinde reisülküttap tayin edilmiştir.

[2] Bu istidanın metnini evvelce neşretmiştik. (Fransa - Mısır - Osmanlı İmparatorluğu s. 36) sıraladığımız vesikalarla, ilgili bulduğumuz için burda da neşrediyoruz.

Rapor, 1801 tarihli'dir. 1792 de Fransayı Babıâli nezdinde temsil etmiş olan elçi Descroches tarafından yazılmıştır, Fransız elçisi umumiyetle Osmanlılar lehindedir. Osmanlı İmparatorluğunun dirilmesini istemektedir. Fransanın bu hususta yardım etmesini ve hattâ Osmanlılar ile bir ittifak aktetmesini lüzumlu buluyor. Fakat elçinin bu sempatisinin hakiki sebebi Fransızların Türkiyedeki iktisadi menfaatleridir. Raporun son kısmı bu hususta hiç şüphe bırakmamaktadır.

1) Bonneval'ın osmanlı bahriyesi hakkında 22 nisan 1784 tarihli raporunun kopyasıdır [1]

7 temmuz 1770 Ceşme deniz muharebesinde bütün donanmalarını cehaletleri yüzünden kaybeden Osmanlılar, bu tarihten beri akıllarını başlarına toplamak lüzumunu idrak edemediler.

Cesur adam olarak tanılan ve cesaretini birçok vesilelerle ispat etmiş bulunan Kaptan paşa [2], denizcil değildir. Her ne kadar padişahının şan ve şevketi ile yakından alâkadar olduğu tahmin ediliyorsa da, efendisinin [3] nezdindeki şöhretinden istifade ederek açgözlülüğünü tatmin için uğraştığına da ihtimal veriliyor.

Osmanlı donanmasını teşkil eden büyük harp gemilerinin kaptanlarına gelince, bunlardan hiç birisi seyrüsefer, manevra ve harp taktiği hakkında en iptidai bilgiye sahip bulunmuyor. Esasen bir harp gemisinin kaptanlığı para kuvvetiyle elde edilmektedir; Kaptan paşaya en çok para teklif eden tercih ediliyor. Bu şekilde kaptan olmak keyfiyeti, kaptanları her şeyden evvel verdikleri parayı, kazanmak için her vasıtaya müracaata sürüklemektedir. En çok kullanılan vasıta, gemi İstanbul limanından çıkınca, efradın yarısını karaya çıkarmak ve bütün yolculuk esnasında onun maaşı ile yiyeceklerinden istifade etmektir.

Kaptanların sahip oldukları az tecrübe ve gemilerde yarıya inmiş efrat ile kat'i tehlikelerden kurtulmak için yaptıkları iş; limanlarda beklemek ve ancak müsait rüzgâr bulunca yollarına devam etmekten ibarettir.

[1] Archive Nationale. A. II. 1319 - A N. 73. Paris

[2] Ceşme deniz muharebesi esnasında kaptanıderya Hüsametdin paşa idi. Bu muharebede cesaretiyle temayüz eden Hasan paşa sonra kaptanıderya olmuştur; raporda kastedilen de odur.

[3] Rapor 1784 tarihli'dir; bu tarihte padişah Hamit I dir.

Kılavuzlar rumdurlar. Bunlar, uzun bir tecrübe neticesinde elde edilmiş tamamen pratik bilgiden başka bir şey bilmezler. Binaenaleyh karayı gözden kaybedince yollarını tayin etmek için pusula ile hiç bir iş göremezler, Bundan dolayı da bir harp gemisi Suriye veya Mısır'a gönderildiği vakit bu geminin evvela İzmir veya Rodosa uğradığı ve orada peşine takılmak için memur olduğu mahallere hareket eden bir Frenk gemisi aradığı görülür.

Osmanlı gemilerinde hiç bir intizam hiç bir disiplin yoktur; onlarda her şey karma karışıktır; gıda tevziyatında müsavat yoktur. Her fert ayrı olarak ve işine geldiği şekilde yemek yer. Bundan dolayı bir kaptan için mevcut yiyecek ve içecek ile denizde ne kadar kalabileceğini evvelden kestirmek mümkün değildir.

Osmanlılar, gemilerin inşa ve teçhizinde biraz terakki etmiş görünüyorsa da, bu terakkilerini ellerine geçirdikleri bir Fransız gemisiyle bir İngiliz Fregatına borçlu oldukları muhakkaktır. Maamafih gemilerinin iç tertibatı her zamanki gibi kusurludur. Kıç küpeşte zabıtlere mahsus bir çok küçük kulübelere taksim edilmiştir. Geminin güvertesi de boydan boya tahtadan yapılmış küçük barakalar ile doludur. Bunlar efrada dükkân kahve ve mutfak vazifesini görürler. Işık, geminin her tarafında ve gün ile gecenin her saatinde yakılır. Deniz harbine dair talim ve top ekzersizleri bilinmeyen şeylerdir. Bundan dolayı da, bir Osmanlı gemisini muharebe vaziyetine getirmek ve harp yapacak hale koymak kadar güç bir şey yoktur.

Bataryalarda her çaptan toplar bulunur. Bu muhtelif çaptaki topların mermileri de ekseriya yan yana bulundurulur. Binaenaleyh, mermileri kullanmak icabettiği vakit lâzım olanları seçmek ve onlara uygun hartuçlar bulmak için hasıl olan karışıklığı tasavvur etmek kolaydır.

24 büyük harp gemilerinden her ne kadar 16 sı iyi durumda iseler de bu durumları uzun müddet devam etmiyecektir, çünkü muhafazaları için gösterilen ihmal son dereceyi bulmuştur. Gemiler, hazarda silâhtan tecrit edilince; merkezde bulunan ağırlıklarının bir kısmından da kurtarılırlarsa da, muvazenenin bozulması için kenar ve uçta ağırlıklara dokunulmaz, bu sebepten de gemilerin asıl şekillerini yavaş yavaş kaybetmeğe başladıkları görülür.

Kalafat ve tamirat da çok ihmal edilmektedir. Madunlar gündelikçilere tahsis edilen parayı ceplerine attıklarından mada, malzemeyi de ekseriya kendi menfaatlarına kullanırlar. Buna

binaen bu gün müsellâh bulunan osmanlı donanması sekiz gün bile denizde dolaşacak mukavemette değildir. Nitekim geçen yıl, Karadenizde, bir limana pek yakın bir mesafede yep yeni bir gemi birden bire denizin dibine inmek suretiyle kayboldu.

Hulâsa, cehalet, intizamsızlık, hırsızlık ihmal osmanlı bahriyesinde o dereceyi bulmuşturki, bir osmanlı gemisinin çıkıpta en zayıf bir düşmana bile karşı koyamayacağını tahminde mübalâğa etmiyorum. Bu atalet osmanlılarda devam edecek ve onların Avrupadan kovulmalarını neticelendirecek olan ihtilâli tacil edecektir. Çok yakın olan bu an için tahmin yürütmek bile lüzumsuzdur.

İstanbul tersanesinin ambarlarına kadar girmedim ise de her türlü mühimmattan âri olduklarına kaniim.

Mareşal hazretleri ilişik cetvelde göreceklendir ki İstanbul tersanesinde iki gemi ile birkaç kayık inşa edilmek üzeredir. Fakat, Osmanlılar okadar betaat ve ihmal ile çalışıyorlar ki gemilerin denize indirilecekleri günü kestirmek imkânsızdır.

Kaptan Paşa ile yaptığım bir mülâkatta, Osmanlı bahriyesi hakkında düşünüş tarzımı kendisine ifade ettim. Efendisine şerefli bir mevki temin etmesi lâzım geldiğini hissettirmeğe çalıştım. Bu yolda muvaffak olması için başvuracağı vasıtaları da göstermeğe uğraştım.

Bütün bunları sükûnetle dinledi. Samimiyetimden minnettar göründüler. Söylediklerim üzerinde mutabık kalındı. Fakat bu harici, dürüst ve müteşekkir görünüşe rağmen bir müslümanın bir hıristiyandan ders almaktan hiddetlendiğini kolayca farkettim.

Esasen efendisinin şan ve şevketine vatanın muhafazasına lâkayt bir müslüman, büyük adam, sadık teb'a, iyi vatandaş yetiştiren ruhun büyük ihtirasları ile tahrik edilmeğe ve heyecanlanmağa muktedir değildir.

İstanbul. Pera, 22 nisan 1784. Bonneval.

Gemilerin muhtelif durumları

Gemilerin sınıfları [1]	A		B		Tezgâhta bulunanlar	İnşa edildikleri mahal
	Vaziyeti iyi olanlar	Vaziyeti kötü olanlar	Teçhil edilmiş olanlar	Teçhil edilmiş olmayanlar		
Büyük Saf gemisi						
2 adet 74 toplu . . .	»	1	1	»	1	İstanbul
12 » 64 »	8	4	4	8	»	10 İstanbulda 1 Rodosta 1 Bordeaux da
<u>10</u> » 54 »	8	1	4	5	1	
24	16	6	9	13	2	
Firkateyn						
2 adet 50 toplu . . .	2	»	1	1	»	1 İstanbul 1 Limni
3 » 40 »	2	1	3	»	»	2 İstanbul 1 İngiltere
3 » 36 »	3	»	3	»	»	2 İstanbul 1 Brest
5 » 32 »	3	2	2	5	»	1 İstanbul
<u>2</u> » 30 »	2	»	»	»	»	1 İstanbul 1 Midilli
15	12	3	9	6	»	
Küçük Gemi						
2 adet 36 topluk Şebek	»	»	»	»	2	Sinop (Karadeniz)
15 adet 12 topluk Kadirga	7	»	7	»	8	İstanbul
7 adet	7	»	4	3	»	İstanbul
Çektiri	1	»	1	»	3	»
4	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . . .
1 Çolupe	» »	»	»	»	»	»
68 Gemi						

[1] Sınıfları ve adetleri birinci sütunda işaret edilmiş olan gemilerin (A) sütununda vaziyetleri işaret edilmekte (B) sütununda ise teçhiz edilmiş olanları ile teçhiz edilmiş olmayanları gösterilmektedir.

(II) Nizamı Cedide dair vesikalar

a) Türkiye hizmetine girecek Fransız zabıt teknisiyenleri hakkında iki vesika

Paris 7 birinci teşrin 1793. (Cümhuriyetin ikinci yılı)
Hariciye nezaretinden Bahriye nezaretine. [1]

Cumhuriyet hükûmetine karşı her daim müsait davranan Bâbîâli hizmetine bir kaç Fransız zabıt almak arzusundadır. Zabıtlerin sınıfları, sırasıyla gösterilmiştir.

Bahriye zabiti :	6
Piyade » :	2
Süvari » :	2
Topçu » :	1
Mühendis » :	2
Bahriye inşaat mühendisi :	1

Bu zabıtlerin Türkiye hizmetine kabul şartları ilişik listede gösterilmiştir. Divanın biran evvel arzusunu yerine getirmek için nezaretinizce gönderilecek kimselerin mümkün olduğu kadar süratle tesbitini isimlerinin bana bildirilmesini rica ederim.

Bu işin zabıtlerin, emniyeti bakımından, tamamen gizli kalması icap ettiğini hatırlatmağı zait addetmekteyim.

*Türkiyeye gitmeğe istekli olan zabıtlar hakkında
Bâbîâlinin teklifleri*

1 — Zabıtlerin kabiliyet, karakter ve ahlâk bakımından iyi olmalarına dikkat edilmelidir.

2 — En az üç yıl için Osmanlı hizmetinde kalmağı kabul etmeleri noktasında ve her yıl kendilerine verilecek ücretle, makul bir harcirah hususunda kendilerile mutabık kalınmalıdır.

3 — Zabıtlar ayrıca şu hususlardan da haberdar edilmelidirler: Hükûmetin kendilerine vereceği tatar serpuşu ile (kalpak) askeri elbiseyi giyecekler, kaptanı deryalık binasının yanında ikamet edecekler ve memlekette yerleşmiş diğer ecnebilerle hiç bir münasebette bulunmayacaklardır.

4 — Her zabıtın eline, Osmanlı hizmetine girme şartlarını taşıy bir varaka verileceği gibi zabıtın İstanbula ayak bastığı günden itibaren aylığını alabileceği hususunda teminat verilmelidir.

[1] Archive Nationale : Ap III. No. 75

5 — Zabıtlere, Türkiyede kaldıkları müddetçe hususi bir hi-mayeye mazhar olacakları ve vazifelerini ifada sadakat göste-renlerin takdir edilerek mükâfatlandırılacakları kendilerine söy-lenmelidir.

b) Reisülküttap Ratıp Ebubekir efendinin Selameti Umumiye komitesine «Comité du Salut Public» mektubu [1]

Fransa, Osmanlı İmparatorluğuna mühendis ve zabıt gönder-mekle yükseliş ve refahına ne kadar büyük ehemmiyet verdiğini göstermiştir. Gerek Bâbîâli gerekse şevketlû, kudretlû velinimeti-miz efendimiz, Fransanın bu alâkasından memnun ve müteşekkirdirler... Padişahımız tahta çıktıkları andan itibaren memleketin idaresine bir nizam vermeğe çalışmakta ve bu suretle teb'asının refah ve saadeti için elinden gelen hiç bir şeyi esirgememektedir. Bizzat tasarladığımız geniş ıslahat programının tatbik ve kontrolü ile meşgul olurken, Fransanın elinde mevcut vasıtalarla padişahı-mıza yardım etmesi onun eserine iştirak etmesi demektir. Fransız zabıt ve mühendislerinin gelmesi bu bakımdan Bâbîâli erkânını çok mütehasıs etmiştir.

Mamafih bu günkü günde Bâbîâlinin gönderilen zabıt ve mü-hendislerden başka iş adamlarına da ihtiyacı vardır. Fransanın Osmanlı İmparatorluğu için yorulmak bilmeyen bir ceht ile çalış-tığını tecrübe ile anlıyan Bâbîâli «Comite du Salut Public» den ilişik varakada yazılı mütehasısların da gönderilmesini istemek cesaretinde bulunuyor.

Reis efendinin ilişik varakaının tercümesidir?

Bronz top dökümcüsü, bir kişi
 Bronz kalıbı yapan bir işçi.
 Bu iki işçinin işinden anlıyan bir usta
 Demir gülle dökmesini bilen bir işçi
 Gülle kalıbı yapan bir işçi
 Bu iki işçinin işinden anlıyan bir usta
 Üç silâhçı ustası
 Top kundağı yapmasını bilen iki işçi
 İki demirci
 Ceman on üç kişi

[1] Achive Nationale. A f III No 75. Paris
 Relations exterieures 1861.

c) Napoléon Bonaparte'nın Osmanlı devleti hizmetine
girmek için

Selâmeti umumiye komitesi hükûmetine takdim ettiği
İstidanın tercümesidir [1]

Rusya imparatoriçesinin Avusturya ile olan münasebetini sıklaştırdığı bir zamanda Türkiyenin askerî vasıtalarının daha zorlu bir hale gelmesi için Fıransanın elinden gelen herşeyi yapması kendi menfaati iktizasındandır.

Türkiye, külliyetli ve kahraman fakat harp sanatının prensipleri bakımından çok cahil olan milis kuvvetlere maliktir.

Muharebelerin kazanılmasında kullandığımız modern tabiyede kuvvetli ve müstahkem mevkilerin zaptı ile muhafazasında yegâne âmil olan topçuluk Türkiyede henüz çocukluk devresindedir.

Bâbıâli, bunu hissederek birçok defalar bizden topçu ve istihkâm zabiti istedi. Bugün Türkiyede filen böyle birkaç zabitimiz vardır. Fakat bunlar ehemmiyeti haiz herhangi bir neticeyi elde edebilmek için ne kemiyet ne de keyfiyet bakımından kâfidirler.

Ordularımızın topçu kuvvetlerine birçok ahvalde ve bilhassa Toulon muhasarasında kumanda ederek şöhret kazanan general Bonaparte, Türkiyeye hükûmet namına gitmeğe taliptir. Beraberinde harp sanatına müteallik hususî bilgileri olan yedi sekiz zabıt götürecektir.

Bu yeni vazifesinde Bonaparte Türk ordularını daha çok kuvvetlendirmeğe ve Türk imparatorluğunun müstahkem mevkilerini tekemmül ettirmeğe muvaffak olursa vatanına mühim bir hizmet yaptığına ve avdetinde onun sevgisine liyakat kazandığına inanacaktır.

Bonaparte

Dans un temps où l'Impératrice de Russie a resserré les liens qui l'unissaient à l'Autriche, il est de l'intérêt de la France de

[1] Bonaparte'nın Selâmeti Umumiye Komitesine, Osmanlı hizmetine girmek için takdim ettiği istidanın fransızca metni; A. Bruneau'nın Traditions de la France au Levant. isimli kitabında vardır. (s. 90) Bu metnin bir tercümesini, Fransa Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu adını taşıyan kitabımızda neşrettik, (s. 35) Belletende neşrettiğimiz vesikalarla bu vesikayı ilgili gördüğümüzden ve bir kitaptan ziyade bir mecmuada daha çok göze çarpmak ihtimali olduğundan burada fransızca aslı ile neşretmeği uygun bulduk. İstidanın tarihi metin üzerinde yazılmamıştır. A. Bruneau'nın istidaya dair verdiği tafsilâttan istidanın Selâmeti Umumiye Komitesine 27 fructidor an. III (13 eylül 1795) te verildiği anlaşılmaktadır.

faire tout ce qui dépend d'elle pour rendre plus redoutable les moyens militaires de la Turquie.

Cette puissance a des milices nombreuses et braves, mais fort ignorantes sur les principes de l'art de la guerre.

Le service de l'artillerie, qui influe si puissamment dans notre tactique moderne sur le gain des batailles et presque exclusivement sur la prise et la défense des places fortes, est encore dans son enfance en Turquie.

La Porte, qui l'a senti à plusieurs fois, a demandé des officiers d'artillerie et du génie; nous y en avons effectivement quelques-uns dans ce moment - ci, mais ils ne sont ni assez nombreux ni assez instruits pour produire un résultat de quelque conséquence.

Le général Bonaparte, qui a acquis quelque réputation en commandant l'artillerie de nos armées en différentes circonstances et spécialement au siège de Toulon, s'offre pour passer en Turquie avec une mission du gouvernement; il mènera avec lui six à sept officiers dont chacun aura une connaissance particulière des sciences relatives à l'art de la guerre.

S'il peut, dans cette nouvelle carrière, rendre les armées turques plus redoutables et perfectionner la défense des places fortes de cet Empire, il croira avoir rendu un service signalé à la Patrie et avoir à son retour mérité d'elle. [1]

Buonaparte

III) Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askerî ve içtimai durumu hakkında Descroches'in bir muhtırasından çıkarılan maddeler

1 Osmanlı İmparatorluğunun siyasi durumu [2]

Türklerin temel yasası kurandır. Kuran onların yegâne kanunudur; dini, siyasi, içtimai bütün hükümleri ihtiva eder.

Feodalite rejimi Türkiyede mevcuttur. Fakat bu rejim veraset usulüne dayanmamaktadır. Türkler, fütühat devrinde, askerlik yapmak mükellefiyeti mukabilinde, mağlûpların topraklarını taksim ettiler. Yaptıkları fütühatın azameti, idarelerine aldıkları insanlardan adetçe az olmaları, padişah hukukunun hemen hudutsuz denecek dereceye varmasını neticelendirdiği gibi, imparatorlukta terör ve şiddetin yer almasını, valilerin çok geniş eyaletler üzerinde selâhiyet sahibi olmalarını neticelendirmiştir.

[1] Bruneau. Traditions la France au levant. s. 90.

[2] Archive nationale A: II. sf. III. Paris Relations extérieures No. 2.

Yeniçerilerin isyanları yüzünden padişah ekseriya taht ve tacını bazan da canını kaybetmek tehlikesine maruz kalmaktadır. Bu tehlikeden kurtulmak ümidile bütün iktidar ve selâhiyetini bir sadrazama bırakmıştır. Padişah ve sadrazamın otorite ve selâhiyetlerini ulema ile büyük eyaletlerin valileri tevzin etmektedir. Kurani tefsir selâhiyetine malik olan ulema, hükûmetin yapacağı işlerin şeriata uygun olup olmadıklarını beyan eder.

Türkler, kendilerinden olmıyan imparatorluk halkına nefret ile bakarlar veyahut onlara karşı lâkayt kalırlar. Onlarla münasebetleri en az derecededir.

Ecnebi devletler arasında, türklerin en çok beğendikleri devlet Fransadır. Bununla beraber, Türkler ile Fransızlar arasında hiç bir ittifak muahedesi imzalanmamıştır. Mütakabil münasebetleri ticaret muahedelerine istinad etmektedir.

Türklerin diğer devletlerle de ticaret muahedeleri vardır. Bu devletler; İngiltere, İsveç, Danimarka, Venedik; Napoli, Avusturya, Prusya, Rusya ve İspanyadır.

Bâbîâlinin Prusya ile ticaret muahedesinden maada bir de tedafii ittifak muahedesi vardır. Bu muahede Prusya hükûmetinin teşebbüsü ile birkaç sene evvel, Prusya-Rusya münasebetinin fenalaştığı bir devirde imzalanmıştır.

İran ile komşu olmasına rağmen, Türkiyenin bu devlet ile münasebatı faal olmaktan uzaktır. Bunun sebebini, İran ve Türkiye muhaberatını güçleştiren geniş ve çöllük eyaletlerin mevcudiyetinde aramalıdır.

Rusya ve Avusturya, Türkiyenin uzun müddet faal münasebat idame ettirdiği ve bundan böyle de ettireceği iki devlet kalacaklardır. Osmanlı hükûmeti; bu iki devletin ihtiraslarını büyük bir dikkat ile takip etmek mecburiyetindedir. Avusturyanın maksadı Bosna Herseği işgal etmek, Katerinanın gayesi ise, payitahtı İstanbula nakletmek ve böylece eski Bizans İmparatorluğunu kurmaktır.

2. Osmanlı İmparatorluğunun askerî durumu

Türklerin piyade ve süvari unsurları mükemmeldir. Türkler, iyi bir askerden istenilebilecek bütün meziyetleri haizdirler. Beygirleri kuvvetli ve sür'atlidir fakat ordularında talim ve terbiye ve disiplin yoktur; sahra bataryalarındaki tefevvuklarından dolayı Avrupalılar, Türklere karşı dâima galip gelmektedirler. Türklerin avrupâi olan müessese ve aletlere düşmanlığı, kendilerini, hıristiyanlara üstün zannetmeleri gibi batıl bir itikattan ileri gelmektedir.

Osmanlı ordularının esasını Timar ve Zeamet erbabının temin ettiği bir nevi milis asker ile Yeniçeri ve sipahi ocakları teşkil eder. Bu son iki sınıf imtiyazlı olduğu için bunlara kaydolan türkler çoktur. Fakat yeniçeri ve sipahiler ancak harp olduğu vakit askerlik yapmağa başlayan insanlardır. Bu sebepten de düşmana karşı yürüyüşe geçtikleri vakit talim ve terbiyesi olmıyan, hattâ silâh kullanmasını bilmiyen insanlardan farkı yoktur.

Mamafih Osmanlı askerinin bu durumu bir müddettenberi değişmiş bulunuyor. Zira Rusyaya karşı yapılan uzun ve daima menfi neticeli harplerden sonra Türkler, Avrupa talim ve terbiyesi ile silâhlarına muhtaç olduklarına kani oldular. Bu kanaatin seviyesi Fransız ve İsveçli mühendis, topçu ve ameleler getirttiler ve askerlerinin talim ve terbiyesini bunlara bıraktılar. Halihazırda Türkiyede iyi vazife görebilecek 8000 topçu neferi 3000 humbaracı vardır. Avrupa tarzında yetiştirilmiş piyade askerinin mevcudu 3000 i mütecaviz değil ise de bu nevi asker için 12000 kişilik bir kadro hazırlanmıştır. Askeri müessese olarak bilhassa kayde degen bir riyaziye mektebi vardır.

Bahriye, iki senedenberi kaptanı - derya Küçük Hüseyin paşanın nezareti altında fransız mühendisi Brun ve üç sene evvel gönderilmiş amelelerin muaveneti ile tamamen ıslâh edilmiş bulunmaktadır. Fransız biçiminde gemiler inşa ve teçhiz edilmektedir. Bununla beraber bu gemilere kumanda edecek malûmatlı zabıt ile onları kullanabilecek hakiki gemici yok denecek derecededir.

3. İçtimai durum

Türkiyede, din; kadın ile erkek arasında kat'i bir hudut çizmiştir. Türkler huzurunda, kendilerine taallûku olan kadınlardan herhangi bir vesile ile bahsetmek yalnız nezaketsizlik değil, aynı zamanda büyük kabalık hattâ kabahat sayılır. Haddi zatinde Türk çok hassastır. Avrupalılara nazaran, ilim vadisinde geri ise de, onlara nazaran tabiata daha yakındır. Türk ahlâk ve an'anelerinin umumî prensiplerini ihtiva eden Kuran, Allahı, onlara kadar indirecek yerde, onları Allaha kadar yükseltmektedir. Bu sebepten Türk kendi mükemmeliyetine, yüceliğine inanmakta ve bu sebepten de kâfir addettiği diğer milletleri istihkar etmektedir. Türk, yegâne hakiki mutakit ve Allahın sevgili kulu olarak kendini görmektedir. Allah ile münasebeti vasıtasızdır. Dualar, kısa fakat sık sık Kuran tilâveti, bütün dini merasimi teşkil eder. Hocalar,

mukaddes yazıları okuyan kimselerdir. Türkler ile Allah arasında mutavassıt vazifesini görecekt hiçbir selâhiyet ve iddiaları yoktur.

Ulema, garp görüş ve usullerinin alınmasına tabiatıyla muhaliftir; zira kendilerinininkine faik olan bu şeylerin alınması hasebiyle imtiyaz ve mevkilerini kaybetmek tehlikesine maruz kalırlar.

Mamafih son zamanlarda türklerde bir değişiklik hasıl oldu. Kendilerine faik bir düşmanın istilâsına uğramak korkusu yüzünden avrupayı tanımak lüzumunu idrak ettiler. Bu sebebtendirki avrupa payitahtlarında daimi elçilikler ihdas edilmeğe ve buralara Avrupa dil ve sanatını öğrenecek ve sonraları İstanbuldaki riyaziye mektebinde çalışacak gençler gönderilmeğe başlandı. Filhakika İstanbul riyaziye mektebi pek verimli bir durumdadır. Orada bir matbaa açılmak üzeredir. Mektebin Avrubaî mütercimleri vardır.

Türklerin, dirilmeleri hususunda bütün ümitleri Fransa cümhuriyeti hükümetinden gelecek yardımdadır.

4. Cümhuriyet hükümetinin menfaatleri

Bir devletin menfaati o devletin refah ve emniyeti demektir. Bir devletin refahı ise, nüfus ve zirai, sınaî mahsulâtının istihlâkten artan kısmı ile alâkadardır.

Bir devletin emniyeti, o devletin diğer devletlerle sulhü muhafaza edici veya tecavüzü karşılayabilecek bir politik sisteme malik olması demektir.

Türkler cehaletleri yüzünden ticaretlerini tamamen yabancılarla bırakmaktadırlar. Denizlerinde ticaret yapanlar bilhassa Fransızlar, Venedikliler, Raküzalılardır. Levant ticareti için eskiden 400 Fransız gemisi çalışmakta idi. Fransanın bir çok cenup departmanları mevcudiyetlerini bu ticarete borçlu idi.

Ecnebler, ham madde veya ilk işçi elinden geçmiş yarı ham madde satın almaktadırlar. Biz Fransızlar, Türklerden şunları satın alıyoruz: yün, ipek, keçi kılı, deve kılı, pamuk ve saire. Onlara sattıklarımız bez, Liyon kumaşları, pamuklular, ve müslin kumaşlardır. Bu alışverişten maada Türklerden sanayimiz için muhtaç olduğumuz bazı ham maddeleri de satın alıyoruz: eczahanelerimiz için tıbbî nebatlar; bakır, ağaç, boya ve saire. Bunların mukabilinde de kahve, şeker, çivit, satıyoruz.

Karadeniz ticaret için yeni zenginlikler kaynaklarına maliktir; zira Avrupanın en büyük nehirleri bu denize müntehi olurlar. Bu nehirler geçtikleri toprakların ticaretini çok kolaylaştıran vasıta-

lardır. Karadenizin şark kısmının ianesiyle İran ve Orta Asya ile ticaret yapmak ta mümkündür.

Diğer cihetten Kızıldeniz Hindistana giden yolların hepsinden daha kısa ve daha emin bir yoldur. Eğer Ümitburnu İngilizler elinde kalırsa bu yol bizim için çok istifadeli olacaktır. Siyasî müşahedeler, Londra, Viyana ve Petersburg hükûmetlerinin ihtiraslarını açığa vurmuştur. Bu üç hükûmet Avrupanın diğer hükûmetlerine tahakküm etmek istikametinde çalışmaktadır. Tehdide maruz kalan devletler bu üç hükûmete karşı bir cephe kurmak mecburiyeti karşısındadırlar.

Menfaatleri tehlikede olan devletler muvazeneyi muhafaza için bize iltihak etmelidirler. Menfaatı tehlikede olan devletler arasında bilhassa Osmanlı İmparatorluğu vardır. Binnetice bizim ile anlaşarak onlara karşı korkunç bir ittifak yapmalıdır. Osmanlı devletin bu husustaki temayülü katiyen iki yüzlü değildir. Bâbîâli, Fransa Cümhuriyetine bağlıdır ve ihtilâlimizin bütün buhranları imtidadında bir an bağlı kalmaktan şaşmamıştır. Bâbîâli bizim ile bir ittifakı istemektedir. Fakat zafı ve vasıtalarının kötülüğü yüzünden bunu itirafa cesaret edemiyor. Esasen siyasî ve askerî durumu da kendisine emniyet telkin edici değildir. Fakat Türklerin kuvvei maneviyesi bir çok mağlubiyetlerin, ihanetlerin kendilerini sürüklediği inhitattan, kurtulabileceklerini düşünecek kadar yüksektir.

Cümhuriyetin emniyeti, cumhuriyetin refahına bağlıdır ve binnetice Osmanlı İmparatorluğunun muhafazası ve kuvvetlenmesi için Fransanın basiretkâr davranması çok açık ve kuvvetli yarımda bulunması en yüksek menfaatleri icabatındandır.

HİNT DRAMININ MENŞELERİNE DAİR

Dr. Walter Ruben

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden

İlk Hint dramları, bize, Milâttan sonra 100 senelerine doğru, büyük Kuşhan Kayseri Kanişka'nın Hindistanda hüküm sürdüğü günlerden, yani iç Asyadaki Türk kavimlerinin hareketleri Çinden Roma İmparatorluğuna kadar bütün ön Asyayı heyecana getirdiği ve bu meyanda Hindistanın Kuşhan'lara boyun eğdiği zamandan kalmıştır. Bunun için aşağıda, o vakitler Hint ülkesinin, dramı hazırlıyan ne gibi safhalar yaşadığı ve dramın neden dolayı tam o devirde doğduğu tetkik edilecektir. [1]

Bu maksatla, aktör, oyuncu, demek olan naṭa kelimesinden hareket etmek doğru olur. Naṭa, rakkas mânasına gelen gayrı âri bir kelimedir. [2] Bu kelimedden, nāṭaka = sahne oyunu, ve nāṭya = sahne sanatı iştikak ettirilmiştir. [3] Fakat nāṭya, raks mânasına da gelir. Raks ise şöyle tarif olunurdu: raks, bir hal yahut bir durumun pantomimik tasviridir. [4] Demek oluyor ki, eski Hint raksının bir mânası vardı, ve bu sebeple insanları tiyatroya, sahne sanatine isal etmeğe salıhtı. Hindistanın sahne sanatine dair ders kitabı, bizim «dramatik» diye tavsif ettiğimiz şeylerden ziyade, raks ve mimik'i mevzuubahs eder. Ve Hint dramı, bir Avrupalı üzerinde bir opera intibasını bırakır, zira nesir olarak yazılmış diyalogun arasına sık, sık ince bir surette işlenmiş bir çok jestler yaparak terennüm edilen mısralar girmektedir. Grekler, bütün maskeleri ile ve Kothurn [*] lariyle, Hint oyununun bu inceliklerine hiç bir zaman erişememişlerdir.

[1] Bu mevzu üzerinde evvelce yapılan münakaşalar şu eserlerde toplanmıştır: St. Konow, Das indische Drama, Berlin 1920; B. Keith, The Sanskrit Drama, Oxford 1924.

[2] Konow, § 4, Keith 25 vesaire. — t hakkında şu gayrı âri kelimelerle mukayese ediniz: ḍima, tāṇḍava, saṭṭaka, troṭaka. — Rigveda da nr̥tu'nun mânası rakkas değil, kahramandır. Mukayese ediniz: nr̥ -nara ve grekçede anēr

[3] Konow § 9.

[4] Mālavikāgnimitran, ed. Kale, Bombay 1918, notes Pg. 7.

[*] Eski Greklerde oyuncuların giydikleri ayakkabı. (mütercim)

Bugün naşa'lar bir kast olarak yine mevcuttur. Barabar mağaralarının civarında çingeneye benzer bir insan sürüsünü, kurduğu çadırlar ile birlikte gördüm; manda yetiştirmekte olan bu göçebeler, kasaplara mandalarını satarlar; yani Hint mefhumlarına göre takbihe lââyık bir işle iştigal ederler. Görünüşlerine nazaran bunlar, çok alçak bir kast derekesine düşmüş, iptidai bir kabile halindedirler [5]. Şimdiye kadar, bunların tereddi etmiş oyuncu kumpanyaları oldukları farz olunmuştur; fakat şunu da kaydedelim ki, bu insanlarda çok eski ve iptidai âdetler de müşahede olunabilir.

Hemen hemen aynen taş devrine ait durumlar içinde yaşar bir çok iptidai kabileleri ihtiva eden ve prehistorik ve iptidai hayatın bakiyelerinin âdeta bir melceini teşkil eden orta Hindistan dağlarında, şimdi İngilizler tarafından yasak edilmiş olan insan kurbanı kesmek âdeti, bundan bir kaç sene evveline kadar elan mevcuttu. İnsan kurbanı âdeti naşa'larda, rivayet edildiğine göre, çok dikkati calıp bir şekilde imiş [6]. İki kaya arasına bir ip gererlermiş; bir naşa, tıpkı bir canbaz gibi ipin üzerinde yürümeğe mecbur edilirmiş. Aşağı düşen öldürülürmüş; ip üzerinde bulunan insanın sık sık aşağı düşmesi de temin olunmuş; zira ekseriya birisi ipi kesermiş. Böylece kurban edilen canbaz (rakkas), ilâh (Naş Baba) addedilir, ve ona tapılmış. Bu âdetin mevcudiyeti, Pençapta ve Himalaya dağlarında Tehri Garwal'da, Sirmurda [7], Kumaon'da ilh... ve Tibet'in içlerine kadar tesbit olunmuştur. Tibet'te bu nevi canbazlara Badi [8] derler ki, bu, vâdi, yani muganni'den istikak ettirilmektedir (Turner); ip mukaddes addolunur: âyinden sonra parça parça kesilir ve âyinin yapıldığı köyün tarlalarına tevzi olunur; bunun gibi, ip canbazının saçları, «ilâh Sıvanın saçları» telâkki olunur; âyinden hemen sonra canbazın başından kesilir ve felâketleri evlerden uzak tutma tılsımı olarak köylülerin evlerinde hıfzolunurdu. Bu rakkaslar (yani canbazlar) bir nevi köy memurları idiler; zira kendilerine köyün hasadından bir

[5] Baines, Ethnography 1912 § 77: Gond'lardan olduklarını iddia ederler. Bu Gond'lar, naşa'ların âdetleri ile kabili kıyas o korkunç «sallama kurban» âdetini muhafaza etmiş olan orta Hindistan iptidaileridirler.

[6] Crooke, Religion and Folklore of Northern India, Oxford 1926, 141 f.; Traill, in Asiatic Researches 1828; Turner, in Census 1931, I, 3, 1935, S. 18.

[7] İmperial Gazetteer XXIII, 22: Güneş hanedanının son kralı bir ayın rakkasesine bir uçurum kenarında raksetmesini emretmiş; buna mukabil kendisine devletin yarısını vadetmiş, devletin birliğini kurtarmak için birisi ipi kesmiş, fakat bu yüzden hem devlet, hem hanedan, hem payitaht mahvolmuş.

[8] Baines, yukarıda zikrolunan eser: naşaların tali bir grupu.

pay verildiği gibi, memuriyetleri de babadan oğla geçerdi. Bu gibi ailelerin efradından daima bir kişi, böyle bir âyinde kurban etmek üzere, saçlarını, kesmeden, aynen muhafaza etmeğe mecburdu.

İşte bu, köylülere mahsus, iptidai bir insan kurbanı şeklidir. İp cambazı, tarlaların verimlilişmesi için, raksederken ölecektir. Burada rakkas, ilâh addolunmakta ve ilâh kurban edilmektedir. Bu görüş bugün etnologlara artık yabancı değildir. Ön Asyada, ilâhların güzel oğlu Attis yahut Osiris'in katledildiğine inanırlardı; onun ölümü ve tekrar dirilmesi, «Mystère» (sır) lerin mevzuunu teşkil ederdi. Bu Mystère'ler, drama doğru götüren ilk kademele-
rin en eskilerinden biri ve aynı zamanda verimlilik kurbanı olan dini temsillerdir. İsanın ölümü ve tekrar dirilmesi, Allahın oğlunun kurban edilmesi mânasını taşır; bundan ortaçağda Mystère (sır) oyunları çıkmıştı, ki bunlar dram sanatının teşekkülüne doğru bir adımdır. Meksikada bir insan verimlilik ilâhı olarak ilân edilmiş, bir müddet kendisine tapılmış; fakat sonra kurban edilmiş. Bu verim âyininin bir dram çıkmıştır [9]. Demek ki Hindistandaki ip canbazlığı, verimin ve yeni hayatın ancak verimlilik ilâhının ölü-
münden fıskırabileceğini, bunun için onunla aynı addolunan bir insanın kurban edilmesi lâzım geldiğini iddia eden bu çok yayılmış imanın Hindistana ait şeklidir. Kurban yoluyla ölüme ve tekrar dirilmeğe iman, muahhar dramalarda hailenin ana motifi olmuştur. Kurbanda ölüm karşısında duyulan korku, verimliliğin verdiği sevinç ve âyinin verdiği vecd ile mezcoldmaktadır.

İp üzerinde raks, Arilerden evvel gelen köylülerin eski ilâhı Siva'nın dinine dahildir. Siva'nın aldığı en muhteşem şekillerden biri de, «rakkasların rabbi» olmasıdır. Siva'ya cenubi Hindistanda rakkasların rabbi olarak taparlar; onu rakseder vaziyette gösteren nefis bronz heykelleri oradan gelmedir. Bu ilâh, Hindistanda köylülük kadar eskidir. Binaenaleyh onun mevcudiyeti milâttan önce 3000 senesine kadar geriye doğru takip edilebiliyorsa, şaşmamalıyız. İndus vâdisinde Harappa da böyle bir rakkası çıplak olarak gösteren, fevkalâde güzel işlenmiş bir heykelcik bulunmuştur [10].

[9] Winternitz, Geschichte der indischen Literatur III, 163. Krickeberg, Buschans illustrierte Völkerkunde I, 1922, 191 f., 196; şimali Amerika âyinleri «sallama» kurbanlara benzerler. Mukayese ediniz: J. J. Meyer, Trilogie altindischer Mächte der Vegetation, 1937, III, 294.

[10] Resim: Annual Bibliography of Indian Archaeology IX, 1939, Pl. 1. Hindü kültürü rakkasesinin bronzdan heykeli (Marshall, pl. XCIV), Mathurâ'nın kadın şekillerine benzetilebilir (J. Ph. Vogel, La Sculpture de Mathoura, Paris,

Bu heykelcik, kol ve bacaklarını tutuş vaziyetleri hususunda, tarihi bronz heykellerine uygundur. Bu eski heykelin başı maalesef kaybolmuştur. Heykel taşandır; fakat bronzu Hindistana getiren, prehistorik İndus kültürü olmuştur. Bronz buradan, yarım kıymetli taşlardan gerdanlık yapmak, tuğla pişirmek ilh... sanatları ile birlikte, cenubi Hindistana girmiştir [11].

Bu ilâhın raksı, bilhassa cenubi Hindistanda çok tanınmış ve yerleşmiştir. Bugün de ilâhın raksını, gerek âyin ve gerekse dünyevi bir sanat olarak yapanlar, bilhassa cenubi Hindistanlı rakkaslardır. Bu, meselâ Seylan adasında, Wedda'larda ve Nilgiri'nin Toda'larında bugün de müşahede edebildiğimiz iptidai bir raks tipinin yüksek bir kültüre uygun tarzda inkişaf ettirilmiş şeklidir [12]: bu yerlerde sihirbaz, bir ruh tarafından çarpılmış olunca rakseder. Fakat «rakkasların rabbi» Sivan'nın raksı, büyük bir mistisizm havası içine bürünmüştür: o, dünyanın seyridir [13]. Dünyanın seyri ise, esasında ilâhın hazla dolu ve gayesiz raksından başka birşey değildir; Siva, *korkunç* bir ilâhtır. Ölüm ve insan kurbanı onun ibadetine dahildir, ve bu ilâh aynı zamanda ibadetinde ve efsanesinde sevgiye aynı derecede ehemmiyetli bir pay ayıran *sevimli* bir ilâhtır. Ölüm ve sevgi beraber gider. Hint sevgi ilâhı, ki ok atan bir gençtir, «ölüm» adını da taşır ve Hint ölüm ilâhı, müşevvik, aldatici şekline de girmektedir. Demek ki pek eski bir hikmet, sevginin ölüm olduğunu, sevmenin yeni hayat husule gelsin diye kendisini hiçe koyvermek demek olduğunu söylüyor.

Rakseden Siva, bir meczubun muhteşem bir görünüşü (vision'u) dür; hemen hemen bütün Hint köylerinde ona ibadet edilir. Sayısız kitaplar onu mütalâa eder. Fakat hiçbir efsane yoktur ki onun hakikaten yaptıklarından haberdar etsin. Mitolojisi, daima yardıma koşan faal bir ilâhın değil, muazzam bir statik varlığın görünüşlerinden ibarettir. O meselâ, gökten aşağıya düşen Ganga'yı başı ile yakalayan muazzam bir târikidünya olarak da tasavvur olunmaktadır.

1930, pl. XVIII f.); Mühürlerin üzerindeki boğalar, Aşoka sütunu üzerindeki boğa ile, ve oturmuş vaziyetteki sakallı adamlar, Jataka kabartmaları üzerindeki Brehmenlerle mukayese edilebilir.

[11] Müellifin: Eisenschmiede und Dämonen, Supplement zu Internationales Archiv für Ethnographie XXXVII, 1939, 145 ff.

[12] Seligmann, The Veddas, S. 128, 133 f.; Rivers, The Todas, 1906, 249 ff.

[13] Müellifin: yukarıki eser, 195 f.

Bharata'nın (en eski olan,) oyun sanatı kitabı -ki zamanını Milâttan sonra aşağı yukarı 200 senesi olarak tesbit edebiliriz, [14] - Bharata tarafından evvel zamanda gökte ilâhların önünde temsil olunan en eski iki dramdan birisini, Şivanın Tripura cinlerini nasıl yendiğini mevzuubahs ettiğini, anlatmaktadır [15]: cin Tāraka'nın oğulları üç burç yapmışlar: biri, arz üzerinde ve demirden, ikincisi havada ve gümüşten ve üçüncüsü gökte ve altından. Siva kendini bir toplamış. İlâhlar, bütün kuvvetleriyle, onun silâhlarına tebdil olunmuşlar. Siva yayını germiş ve oku takmış, fakat oku atmamış. Gözlerinin bir bakışıyle, üç burcu yakmış, kül etmiş. Bu efsanede dikkate değer nokta, ilâhın savaşmaması ve yalnız savaşan bir insanın pozunda durmasıdır; ilâh yalnız durmakla galip geliyor. Bunda bir dram mevzuu göremeyiz; fakat bunu bir pantomim raksının mevzuu olarak pek âlâ tasavvur edebiliriz. Filhakika, buradaki raks, dört perdelik bütün muhtevası diğer ilâhlar ve atak ve cüretkâr cinlerle dolu bir dramın en yüksek noktasını teşkil ediyor. Hint ananelerine göre en eski addolunan bu dram, «rakkasların rabbi» nin raksına iyice uygundur. Böyle bir dram nevine çima derlerdi. Bu, âri olmıyan ve mânasını anlamadığımız bir kelimedir [16]; ilâhın raksının adı olan Tāṇḍava da, âri olmıyan bir kelimedir [17]. Demek oluyor ki eski Hint raks kültürünün bu unsurları âri olmadığı gibi, eski Hindistanda tam mânasiyle tipik âri raksın mevcudiyetinden de haberdar değiliz [18].

Bu ilk dram temsil olunduğu vakit, bizzat Siva'nın kendi Tāṇḍava raksının, dramatik temsillerin hepsinden evvel gösterilmesini emrettiğini, yukarıda zikrettiğimiz ders kitabı kaydeder (4,10 ff.), ve hakikaten bu âdet mevcuttu. Siva'ya hitaben bir dua da bu âdete dahildi. Hint dramının mukaddimesi gayet uzun ve orkestra musikisi ilh... gibi şeylerden müteşekkildi. Bizzat Bharata, mukaddimenin, seyircileri yorması mümkün olduğunu ve bu sebeple kısaltılırsa

[14] Konow S. 2.

[15] Konow § 22; Keith S. 347; Müellifin: yukarıki eser, 203 ve Saurapurāṇa 34 f., Rāmāyana VII, 71.

[16] Keith S. 347.

[17] Ona ders veren Tāṇḍu'dan: Bharata, Nāṭyaśāstra ed. Kashi Sanskrit Series 60, Benares 1929. 4,17 ff.

[18] Âri dinin, bütün teferruatıyla malûm olmasına rağmen, bu böyledir. Mukayese ediniz: Keith 26; Konow, S. 39, Schröder tarafından zikrolunmaktadır; S. 42: sofulara yasaktır, S. 43.

iyi olacağını söyler. Fakat duadan hiçbir zaman sarfınazar edilemez. [19]

Đima dram nevi, Bharata'nın verdiği izahata nazaran, bir «halk piyesi» intibainı bırakıyor; đima dramı, sihribazlık, gürültü ve kavga ile dolu idi [20] ve erkeklere mahsus korkunç bir piyesti (Bharata 35, 32 ff.); bu nevi piyeslerden birkaç tane, el yazısı olarak mevcuttur. Fakat bizce malûm olan ancak iki tanedir. Bir tanesi, yukarıda mezkûr Tripura zaferinin muahhar bir tasviridir; bu, herhalde Bharata'daki malûmata istinaden telif olunmuştur ve binaenaleyh, bizim için eski bir vesika değildir [21]. Öteki, bundan ancak 100 sene kadar evvel yazılmış, sevgi ilâhı Kāma'nın çok terennüm edilmiş ölümünü mevzuubahs eden bir piyestir [22]. Cin Tāraka'nın kudreti fevkalâde artmıştı ve ilâhlar ondan kaçıyorlardı. Yegâne kurtuluş çaresi olarak, Śiva'nın bir oğlunun cini öldürebileceğini haber aldılar. Fakat Śiva, Himalayada inzivaya çekilmiş ve her türlü sevgi fikrini kendinden uzaklaştırmıştı. İlâhlar, Śiva'yı okiyle kalbinden vurması için, sevgi ilâhını gönderdiler: Kāma ilâhların en büyüğüne rastladı ve onu âşık kıldı; lâkin inziyasının bozulmasına hiddetlenen Śiva, Kāma'ya bir bakış attı ve onu yakıp kül etti.

Bunun üzerine, sevgi ilâhının karısı «sevgi», sadık bir Hindu kadını sıfatıyla, kendisini öldürmek istedi ise de, Śiva ona kocası ile tekrar birleşeceğini tebşir etti; zira o, tekrar canlanacaktı [23]. Piyes burada biter.

Sevgi ilâhının, yani sevgi ilâhesinin güzel zevcinin, ölümü ve tekrar dirilmesi, ön Asya Mystère'lerinin de temasıdır. Acaba burada tarihi bir münasebet mi mevzuu bahstir? Herhalde biz hiçbir Hint Mystère'i tanımıyoruz; bu son dram ise pek yenidir. Müellif bu dram nevinin hakikî mahiyetini ve bakışı ile öldüren fakat bunun dışında bir münzevi pozu ile sükûnet halinde bulunan Śiva'nın özünü, anane ile değil de hadsî olarak mı kavramıştır? Bundan 100 sene evveline kadar bu gibi đima dramlarına ait bir anane mevcut mu idi? Daha fazla adette đima tanımadan bunun hakkında bir hüküm veremeyiz [24]. Son zamanlarda, bu malzemeden

[19] Konow S. 24; Keith 24; Winternitz III, 185. Bloch, ZDMG 62, 1908, 655.

[20] Konow § 22; Keith 347.

[21] Keith 267.

[22] Konow § 117: Manmathonmathana, ed. Schmidt, ZDMG 63, 409 ff. 629 ff.

[23] Nasıl tekrar vücut bulacağı söylenmemektedir. Pradyumna olarak mı ?.

[24] Đima Kṛṣṇavijaya (Konow'a bakınız!) Kṛṣṇa'na ölümünü ve tekrar dirilmesini, Viṣṇu olarak mütalâa edebilirdi.

müstakil olarak, ölüp tekrar dirilen sevgi ilâhının, bir halk dininde bahar bayramı şeklinde bugüne kadar canlı olarak muhafaza olunageldiğinin isbatına uğraşmıştır. Bu ilâh, iptidaları bir ağaç ilâhı imiş [25]. Hint iptidailer ve Hinduların aşağı kastları için katledilen bir kimse, bugün dahi mukaddes addedilir; belki de böylece, kurban edilmiş olan naça, sevgi ilâhı gibi, kurban - ilâh olmuştur.

Bununla alâkadar olarak, şu halk âdeti üzerinde de durulmuştur: Eskiden Śiva ile karısından müteşekkil Androjin ve hususî bir varlık telâkki olunan cin Bhūtamātā'nın şerefine bir yaz bayramı kutlanırdı. Bu bayramda, bir oyuncu yahut bir kadın bu cini temsilen Śiva'nın Tāṇḍava raksını oynardı. Oyuncu bir ağacın altına yatar ve köy cemaati musiki calarak gelir ve onu orada uyandırır; oyuncu, o zaman - tıpkı Naça'nın Śiva'ya karşı yaptığı gibi - cinle kendisini bir olmuş göstererek ilâhın raksına delicesine başlardı. Bundan maada, günahkârların cehennemde gördükleri cezaları gösteren temsiller tertip olunurdu [26]. Netice: Hindistanda Avrupa ortaçağının ölüm dansları (danse macabre = Totentanz) ile kabili kıyas, ahlâki gayeler güden, korkunç halk piyesleri vardı. Bunlarda ölüm ve tövbe yine Śiva'nın raksı ile birlikte görülürdü. Fakat elimizde bulunan malûmata dayanarak diyebiliriz ki bu, tıpkı Avrupada olduğu gibi, hakikî dramı doğurmamıştır.

Bu münasebetle şunu da zikretmek gerektir: Hindistanın klâsik bir dramı, Kral Purūrava'nın Urvaśi adlı peri ile aşkını hikâye eden Kâlidâsa'dır. Bu dramın temelinde fevkalâde eski ve Rigveda'da mezkûr, «bozulmuş İlah - insan izdivacı [*]» efsanesi bulunur. Peri, insan kocasını terkeder, o da ancak mihnetle dolu bir aramanın sonunda karısını tekrar bulabilir. Dramın en yüksek noktası, kahramanın elemelerini ve araştırmalarını tasvir eden dördüncü perdedir. Purūrava cengelin boşluğu içinde bir deli gibi dolaşıp durur [27]; ormandaki otlar ve hayvanlarla konuşur; her gördüğüne kaybolan sevgilisini sorar. Bütün perde cesim bir monolog, daha ziyade bir opera arya'sı gibi bir şeydir; zira kahraman ekseriyetle manzum olarak terennüm eder ve ilâveten, bugün Bengalda halk dansı olarak tanınmış, troçaka denen bir raksı oynar

[25] Meyer yukarıki eser, 1.

[26] Meyer I, 172 ff.; ib. II, 90, not 2.

[27] Mukayese ediniz: Meghadūta dan Malinātha: ancak bir deli bulut ile konuşabilir.

[*] Aslında «Marten - ehe» yazılıdır; bunun mânası, bir ilâhla bir insan arasında akdolunup iyi neticelenmeyen bir izdivaçtır (mütercim)

(maalesef bu hususta tafsilât neşrolunmamıştır) [28]. Elimizdeki edebiyat tarihlerine bakılırsa, bu perde müteaddit defa taklit edilmiştir, ve hakikaten de ihtiva ettiği lirizm buna lâyıktır. Kaybolmuş sevgiliyi böylece münzeviyane aramak ve onu tabiatan sormak motifinin, eski Mystère'lere ait çok eski bir motif olduğuna dikkat olunmamıştır. Demeter, kaçırılan Persephoneia'sını - yani verimli toprağın, binaenaleyh hayatla dolu tohumun ilâhesini - işte böyle aramıştır. Hint mitolojisinde, güneş sülâlesine mensup kahraman Rāma, eski bir sapan ilâhesi olan karısı Sītā'yı da yine böyle arardı. Hint iptidailerinde Rāma'nın bu araması, kadim etiyo-lojik [*] efsanelerle müzdeviçtir [29]. Görülüyor ki Hint dramının bu pek kadim teması da raks ve Mystère ile alâkadardır. Muahhar bir Hint ders kitabı, dramatik temsiller arasında, bu raks gibi troçaka adını taşıyan ayrı bir nevi zikretmektedir. Bu hususta Urvaşi dramından başka bir misale maalesef malik değiliz.

Ayrıca bir dram nevi olarak, ders kitaplarında Bhāṇa zikredilmektedir. Bu da bir tek oyuncu tarafından temsil olunan bir perdelik bir oyundur [30]. Bunların bize kadar gelenlerinin hepsi yeni ve hepsi cenubi Hindistana aittir. Zira, Siva'nın tek başına raksetmesi, cenubi Hindistanda iyice malûmdur. Bunlardan, Siva'nın zevcesi Madurā ilâhesi Minākṣī'nin bayramı münasebetiyle kaleme alınmış olan bir tanesi, şehrin delikanlılarından biri olan kahramanın, sevgilisini ararken gece yaptığı bir gezintide envai horos ve koç döğüşleri, güreşler ve sihirbaz oyunları ilh... gördüğünü tasvir eder. Kahraman, bütün yaşadıklarını mimik tarzda temsil etmek, yani söylemek, teganni etmek ve Hint dramı için pek karakteristik raks nevinden ananevi jestleri yapmakla mükellefti. Burada, eski sevgi (verimlilik), sihir ve raks motifleri, dini tarzda temsil olunmakla beraber, şehvetli bir eğlence piyesi haline getirilmiştir. Nazariyatçılar her ne kadar bu bir perdelik piyeslerde, raksın ve bilhassa Siva'nın zevcesinin, «rakkaslar rabbi» ninkinden daha yumuşak olan oyununun pek büyük bir rol oynadığı üzerinde ısrar ediyorlarsa da, eserin halkçı karakteri yine çok barizdir.

Başka bir nevide, Saṭṭaka adlı bir dans mühim bir rol oynar; dram nevi de binnetice Saṭṭaka adını taşır. Bhāṇa denen birer

[28] Konow S. 64, 33. Keith 350 f.

[29] S. C. Roy, The Birhors, Ranchi 1925, 415 ff.

[*] Etiyoloji = İletlerin ilmi (mütercim).

[30] Konow § 26, 121. Keith 348.

perdelik piyeslere gelince, bunlar, Prasthāna, Rāsaka, Srīgadita, Bhāṇikā neveleriyle kabili kıyastır [31]. Görülüyor ki Hindistanın birçok dram tiplerinde dram, din ve raks arasındaki münasebet açıkça görülmektedir. Bharata (4, 304, ff.), bir de umumî olarak, raksın dramda nasıl kullanılması lâzım geldiğini izah eder. Raksı, meselâ şu durumlarda kullanmak lâzımdır der: sevgili yakında bulunduğu halde mevsimin güzelliği tasvir olunduğu vakit; oyunun kahramanı kadın, kendi sevgisinin farkına vardığı vakit ilh....; fakat Bharata için dramın dinî bir mânası yok, ancak estetik bir mânası vardır [32]. O, raks hakkında, ameli bir gaye gütmeyip, yalnız güzelliğe hâdim olduğunu ve bundan dolayı herkesçe sevildiğini söyler [33]. Aynı zamanda da bilir ki raks, saadet vadeder, yani sihrî yollarla saadet getirir ve bundan dolayı düğün gibi merasimlerde kullanılır (4,262). Bharata der ki: işte bundan dolayıdır ki semavî hakim Bharata, ilk dramı gökte ilâhların önünde göstermek istediği zaman, ifritler dehşet ve korkuya kapıldılar; ilâhlara saadet getiren temsili bozmak için göğe hücum ettiler ve ilâhe Indra elindeki Jarjara ağacı gövdesi ile kendisini müdafaa etti. Bundan dolayı Indra'nın ağacına karşı hürmet nişaneleri, dramın mukaddimesinde, Śiva'nın raksı yanında yer almaktadır [34]. Mukaddimedede, Śiva raksı ve Śiva duası esnasında davulların gürültüsü bilhassa uğurludur. Zira sesin eriştiği yerlerde fena ruhlar ölürler (36, 21 f.). Bir dram dinliyen yahut oynayan bir kimse, ilâhlara inekler kurban edenin nail olduğu uhrevî mükâftaları alır; hattâ ilâhlar, kurbandan ziyade bir dramın temsilinden memnuniyet duyarlar [35]. Bir oyun tertibi dindarca bir harekettir, çünkü ilâhların bayramlarını güzelleştirmeye yardım eder. Śiva'nın hayatını nümune olarak alıp aynen öyle yaşayan, yani onun raksını yapan bir kimse, Śiva'nın göğüne vasıl olur: Buna, Bharata inanıyordu (4,320 f.).

Sahne müdürü, «ip tutan» lâkabını taşır: Bu noktanın da naṭa'nın ip cambazlığı ile alâkadar olması mümkündür; halbuki bu, evvelleri

[31] Konow § 32, 115, 34, 38, 40, 46, 122.

[32] Bu, dünyanın bir aynasıdır: I, 104 ff., XXI, 119 ff.

[33] IV, 260; Konow § 9.

[34] Konow § 48; Meyer III, 50 f.

[35] XXXVI, 74 ff.: Mukayese ediniz: Malāvīkā'nın birinci perdesindeki raks hocası: raks bir kurbandır.

kukla oyunlariyle münasebettar kılınmakta idi [36]. Dikkate şayan başka bir ad da, kaya üstünde duran (yahut ordugâh kuran) adıdır (Şailūṣa, Šailālin) [37]; naṭa'ların en kadim hocalarına ve bunların tilmizlerine bu ad verilmiştir. Bunun da kayalar arasına gerilmiş ip ve dağların rabbi Śiva ile alâkadar olması mümkündür.

* * *

Başka bir dram nevine hallīsa derlerdi; bu oyunlar, mudil tarafları olmıyan aşk hikâyeli bir perdelik eserlerdir. Bunlarda bir erkek 7 ilâ 10 kadınla birlikte oynar, ve birçok şarkı ve raks vardır. Misal olarak, «Raivataka üzerinde oyun» temsili gösterilebilir [38]. Ağlebi ihtimal mevzu, kahraman Kṛṣṇa'nın Dvārakā civarında, Raivataka dağında, -Mahābhārata destanında (1,211, f.) anlatıldığı veçhile, -kutladığı âyindir. Kṛṣṇa ve kabilesinin deniz kenarında yaptıkları ve Harivaṃsá'da (144) tasvir olunan âyin de bu âyine pek benzer: Kṛṣṇa, bayram haleti ruhiyesi ve sevinci içinde hallīsa raksını oynuyor ve bu esnada filāvta çalıyor (144,68). Bu dram nevi, Kṛṣṇa'yı karakterlendiren bu raksı müzdeviç bir aşk hikâyesinden başka birşey değildir. Bhāsa'nın: «Çocuk Kṛṣṇa'nın hayatı» dramında, bu raks sıket merkezini teşkil eder: Kṛṣṇa ve erkek kardeşleri çoban kızlariyle rakseder, başka çobanlar davul çalar ve bu esnada ihtiyarlar seyredeler. Raksın teferruatı ayrıca bildirilmemektedir. Fakat Chota Nāgpur'un iptidai kabilelerinden birini raksederken gören bir kimse, hallīsa'nın buna benzediğine hükmetmeğe meyleder. Bu kabilelerde genç kızlar ve genç kadınlar saf saf dizilip dansederler, ve delikanlılarla genç erkekler kendi başlarına ve münferiden, kadın ve kızların önünde, en büyük heyecanla zıplırlar. Erkekler aynı zamanda dümbelek çalar ve kadınlar şarkı söylerler [39], ki bütün bunlar Bhāsa'nın dramında açıkça teyit olunmaktadır.

Bu meselede tarihçiler şu müşküle maruz bulunuyorlar: Mevzuu-bahis dram nevi, yalnız yeni bir metinde zikrolunuyor ve Bhāsa'nın dramı ile Harivaṃsā'nın buna dair olan kısmı nisbeten yenidir [40].

[36] Konow § 56; yahut ta çadırı germiş olanla ... (Winternitz III, 170); fakat bu gibi çadırların mevcudiyeti isbat edilmemiştir. Yahut dehlizin mimariyle: Bharata I, 79 ff.

[37] Keith 31; Konow § 8, 4.

[38] Konow § 45; Keith 351: yalnız Sāhityadarpaṇa' da.

[39] Müellif: yukarıki eser, 62 ff.

[40] Brahma-, Viṣṇu-, Padma-purāṇa'da mefkuttur.

Halbuki daha eski metinlerde, Kṛṣṇa'nın gençliği münasebetiyle, başka türlü olduğu söylenen, rāsa adlı başka bir raks mevzuu-bahstir. Kṛṣṇa rāsa'yı, geceleyin ve çoban kızları ile birlikte, tek erkek olarak, gizli ve musikisiz rakseder [41]. Raks esnasında ona âşık çoban kızları delikanlının, bizzat görüp yaşadıkları, kahramanlıklarını terennüm ederler. Ananelerden birisine göre [42], bunun tasvirine şu suretle devam edilmektedir: Kṛṣṇa, çoban kızlarını terk ediyor ve gece mehtapta cengelde yalnız dolaşüyor; kızlar, mevus ve melûl onu arıyorlar. Nihayet Kṛṣṇa avdet ediyor ve işte ancak o zaman büyük sevinç herkesi kaplıyor. Bu temaşa sonraları daha fazla inkişaf ettirilmiştir. Nisbeten yeni olan eserlerde şunu okuyoruz: Çoban kızlarının arasından Rādhā adlı bir tanesi, kahramanın sevgilisi olarak ayrılıyor ve eserde ehemmiyet kazanıyor. Bundan sonra onun içinde yaşıyan sevgi, ayrılık acısı ve tekrar visalin verdiği saadet, ruhun Allahı arayıp bulması gibi mistik bir motif ve aynı zamanda da lirik ve yarı dramatik şiire mevzu olduğu gibi [43], bugün bile Viṣṇu'ya ait Mystère oyunları telâkki olunabilecek halk oyunlarında (yātrā) gösterilmektedir. Bu oyuna büyük bir yaş atfedemeyiz; maamafih içinde Hint dramının nüvesinin bulunduğu tahmin edilmektedir [44].

Başka bir ananeye göre, çoban kızları yalnız Kṛṣṇa'nın hayatını terennüm etmekle kalmıyor, bir de onu doğrudan doğruya oynuyorlar: onun yürüyüşünü, oyununu, raksını ve terennümünü taklit ediyor, yani onun aynen yerine geçiyor ve hayatını yaşıyorlar [45]. Naṭa Śiva'nın yerine geçip onun raksını raksettiği gibi, çoban kızları aynen Kṛṣṇa olarak raks ediyorlar: çünkü kadınlar, bu kahramanın ince ve sevgi ile dolu dinini, erkeklerden daha iyi kavriyorlar. Rāsa raksı da «şifalı»dır: dünyanın «fenalıkları»nın hareketini durdurur [H. 144; 22]; rāsa ve halīsa arasındaki münase-

[41] Gece ve mahremiyet, romantik unsurlardır, fakat bu, herhalde eski halk âdetlerinden alınmış olmasa gerek.

[42] Brahma -, Viṣṇu ve Bhāgavata - purana, ellerinde değnek bulunan kadınlardan müteşekkil bir raks kolu hâlinde tasvir olunmuştur.

[43] Jayadeva'nın Cītagovinda'sı.

[44] Keith 40; Winternitz III, 163; Konow 53.

[45] Cerur Kṛṣṇāsyā caritam: Harivaṃśa 75, 26f. Bharata IV, , 320. Demek oluyor ki burada kadınlar erkek rolü oynuyorlar. Kadın raksının tasvirinde, Bharata, başka şeyler meyanında, erkek libasları giymiş bir kadının, dostlarını eğlen-dirmek için sanskritçe okuduğunu anlatır. (XX, 144; Konow § 13): dramın bu raks unsuru, çoban kızı sahnesinden gelmedir; şukadar ki, kadınlar artık çoban değildirlir.

bet ne kadar vüzuhsuz olsa da, burada bir Vişnu dramının nüvesi mevcuttur [46]. Şimali Hindistanda Holî töreni alayında, Kṛṣṇa ve çoban kızları şimdi hâlâ taklit edilmektedirler; bir delikanlı ve dört beş alüfte oyunu oynarlar: bunlar bir arabaya binerek alaya iştirak ederler; etraflarında açık saçık şeyler bağrılır ve açık şarkılar söylenir: bu, bahar bayramına bir Hint karnavalı manzarasını verir [47]. Grek komedisinin buna benzer alaylardan iştikak ettirildiği malûmdur. Orji halini alan bahar bayramları, Śiva'nın verimlilik raksının ve kurban bayramının mukabilini teşkil eder, ve cenubî Hindistan köylülerinin (Dravida) *değil*, ilâhları Śiva olmayıp Güneş ilâhı olan orta Hindistan iptidailerinin (Munda) malıdır. Hindu mitolojisinin büyük Güneş ilâhı, Śiva'nın aksine olarak *faal* olan, Vişnu'dur. Vişnu'nun mitolojisi büyük pozlardan ibaret değildir; o, kahramanca savaşlarıyla dünyaya yardım eder. Hindu kültürü, bu iki büyük esas durumun bir halitası ve mütekabil faaliyetinde anlaşılmalıdır. Hint dramında trajik taraf Śivaizm'in, kahraman taraf Vişnuizm'in payıdır [48]. Bu iki âmilin ne zaman, nerede ve nasıl birleştiğini, Śiva'nın naçalarının Vişnu'ya ait rakısı ve mevzuları ne zaman aldıklarını artık tesbit edemiyoruz, zira Hint dramının ilk kademeleri yazılı değildir; eski edebiyat ise, halk örfleriyle alâkadar olmıyan aristokrat brehmenlerin elinde bulunuyordu. Klâsik Hin dramlarında, oyunun iyi ve mesut neticelenmesi âdeta kaidedir. Kurban ilâh (yukarıya bakınız!) ancak en aşağı kastlara ait olabilir. Aristokrasi ve bilhassa brehmenler, trajikin verdiği heyecandan korkarlardı [49]. Bu sebeple, «ilâh Śiva'nın müthiş gazabı» na (raudram) ancak nadiren rast gelmektedir [50]. Ve dramların Kṛṣṇa ile olan münasebetleri, Śiva ile olan münasebetlerinden kıyas kabul etmeyecek derecede daha sıkıdır.

[46] Okyanus bayramında da oynanan rāsa rakısı: Hariv. 144,22,

[47] Meyer I, 59; 105.

[48] Müellif: yukarıdaki eser 188 ff.

[48] Müellif: yukarıda zikrolunan eser.

[49] Keith 38 A. 2; H. Weller, Eine indische Tragödie? Stuttgart 1933. Losch in OLZ 1934, 705 f.

[50] Malatīmādhava'da muhteşem surette tasvir olunnmuştur: cesedin durduğu yerde iki sihirbaz, korkunç Karālā'ya taparlar ve, Śiva'nın Tandava'sına müşabih olarak, rakslarını tasvir ederler. Bu dram bir Śiva bayramında oynanmıştır. Mukaddime ile III üncü perde bir Śiva bayramında geçer. - Bālacaritam II. de gece bir sürü dişi iblisler, (herhalde rakederek olacak) zalim kral Kaṃsa'ya kur yaparlar.

Krşna'nın hem rāsa hem hallīsa rakslarının sonlarında bir boğa dögüşü tertip olunur [51]. Efsaneler anlatır ki, Arişta adlı cin, Krşna'ya taaruz etmek için bir boğa şeklinde gelmiş, fakat bu da onu kendi boynuzu ile yere sermiş. Şunu kaydedelim ki Krşna ile beraber yaşayan çobanlarda boğa dögüşü vardı [52]. Burada, Akdeniz sahasında ve Çinde boğa dögüşünün, eski bir boğa ilāhına tapınmanın ve boğa dininin bir kahraman dini tarafından yenilmesinden bakiye kalmış olması mümkündür. Hint boğa ilāhı Śivadır: onun rakibi Krşna -Vişnu'dur. O halde, Krşnanın çoban kızıyla yaptığı raksı müteaddit (perdelere demiyelim) kısımlara: sevgililerin ayrılıp tekrar buluşması, onların mesut raksı ve raksın boğa dögüşü yüzünden inkitaa uğraması, gibi kısımlara ayıran eski naṭa halk oyunları var mı idi? [53]

Yahut, diğer taraftan, Krşna'nın aşk oyunu, nümunesi Kālidāsa'nın «Mālavikā ve Agnimitra» adlı klāsik dram olan ve daima dramatik bir şekilde inkişaf ettirilmiş bulunan aşk oyunları ile alākalı addolunabilir mi? Kālidāsa'nın piyesinde, kral Agnimitra ilk bakışta, sarayına esire olarak gelmiş olan Mālavikā'ya âşık oluyor ve birçok entrikalardan sonra onunla evleniyor. Burada kral, kendisini güzel esireden ayırmak isteyen iki karısı, güzel esire ve ona yardım etmek isteyen dostlarından ibaret bir kadın kitlesi karşısında, muarız tarafı teşkil ediyor. Piyeste, bir raks müsabakasında, krala güzel kızın güzelliği, ustalığı ve sevgisi gösteriliyor ve kızın oynadığı, hem raks ve hem mimik olan «ağaç düğünü» içindeki bahar âyini, sevgililere ilk vısalı temin ediyor. Romantik bir haleti ruhiyenin nişanesi olarak muhafaza edilmiş olan bu âyin, iptidai bir verimlilik âyiniştir. - Bu dramın en eski ve pek güzel bir taklidi, kral Harşa'nın Ratnāvali'sidir (Milattan sonra 600 senesi civarı). Bunun birinci perdesi, Holi bayramının (yukarıya bakınız!) uzun ve renkli bir tasviriyle başlıyor. Bu bayramda kral, zevcesinin güzel esiresine âşık oluyor.

Bu eser de, tıpkı Mālavikā gibi, bahar bayramında oynanırdı [55].

[51] Bunun gibi, III. Mālatīm' de, aşk sahnesinde bir kaplan dögüşü vardır.

[52] Müellif: yukarıda zikrolunan eser.

[53] Belki bundan sonra, Krşna'nın, Kāpsaya karşı - yazın kışa karşı savaşın antropomorf şekli olmak üzere - mücadelesi gelirdi: Keith, 36 ff., böyle tahmin ediyor; Konow, § 49, bu fikre muarızdır. Meyer I, 30 ff. ve 199 f. bu gibi esatiri bir savaşa Hindistanda bir mümasil bulamıyor.

[54] Meyer I, 12 ff.

[55] Meyer 13; Crookes'un Sitabenga mağarası hakkında verdiği malumat bir sui tefehhüme müstenit olacak.

Demek oluyor ki Holi bayramı, eski aşk rakslarından çıkmış ve ihtiva ettiği aşk hikâyesi, bir aşk raksının genişletilmiş şekliinden başka birşey olmıyan bu dramın içinde yer almıştır. Eski raks âyini ile raks âyininin yeni ve estetik şekli olan dram arasındaki münasebeti, bundan daha sıkı olarak tasavvur etmeğe imkân var mı?

Şimdi aşk raksının başka bir cephesini ele alalım: Mathurās asıladelerinden kahraman Kṛṣṇa, tanınmadan çobanlar arasında vakit geçiriyor; ormanda ve tabiatın serbestisi içinde çoban kızlarının sevgisine mazhar oluyor; fakat şehire dönmek ve sevgililerini bir daha hiç görmemek üzere onları terk ediyor. Buna mukabil kral Duşyanta ormanda târiki dünyaların yanına gidiyor, kendisini tanıttırmadan, bir tövbekârın kızı Śakuntalā'yı seviyor ve sonra, krallık vazifelerine dönmek için onu terk ediyor. Kālīdāsa, bu mevzu ile dramların en güzelini ve aynı zamanda en eskilerinden birini yaratmıştır: Dramın başında, kralın arabada bir ceylânı koğalıyarak ormana gelmesi, mimikle, daha doğrusu, -mutat hint tabiri vechile, -raksla tasvir olunuyor. (Bakınız: Śak. VII, Urvāsī I) Kral Śakuntalā'yı ilk defa görünce Śakuntalā şu mergup tema'yı «raks» ediyor: Kadın etrafında vızıldayıp duran müziç bir arıdan korkusunu ve himayeye olan ihtiyacını, malik olduğu bütün kızlık cazibesıyla ifade ediyor. Biraz sonra kral kendisini arı ile mukayese ve bu sahneyi hatırasında canlandırarak tasvir ediyor [56]. Sevgililerin ayrılmağa mecbur oldukları zaman Śakuntalā, bir ağaç dalının libasına takılmasını ve bu sayede dönüp sevgiliyi görmek fırsatını bulmasını tasvir eder [57]; dostu olan kızlar çiçek toplama sahnesini (IV), yahut «gelinin süslenmesi»ni (44,25) «raks» ederler. Buradaki iki büyük aşk sahnesi (I,III) Kṛṣṇa mitolojisinde, Yamunā'da Balarāma sahnesinde terennüm edilen eski «cennet ağacı altında delikanlı ile üç ilâhe» temasının teatral şekilleridir. Kṛṣṇayı çoban kızlarının araması gibi, kral, sevgilisini, ayak izlerini takip ederek arar (28,22), ve Śakuntalā «çoban kızları» gibi, şehir kadınlarının rekabetinden korkar (33,19).

Mṛcchakaṭikam dramına gelince, bu dramın en yüksek noktasını, iki sevgiliden kadının erkeğe şıtap etmesi teşkil eder, ki bu aynı zamanda, resim ve şiirde Hint aşk lirizm'inin ve bilhassa Kṛṣṇa aşk mistik'inin en meşhur sahnelerinden biridir: Kadının ilk defa sahnede görünüşü, kadının kötü bir mahlûkun takiplerinden kaçıp kahramanın evine sığınmasını tasvir eden sâkit ve

[56] Śakuntalā, ed. Capeller III, sl. 66 ve VI. S. 80, 8 ff.

[57] (I) in sonu; mukayese ediniz: III ve IV, Urvāsī I.

muhteşem bir raks sahnesidir. Tabiidir ki, bütün bu nevi temala-riyle birlikte, bu kadar ince bir tarzda inkişaf etmiş olan Kṛṣṇa romantizminin, iptidai rakslarda mevcut olduğunu tahmin etmek imkânsızdır. Fakat rakslar, bugüne kadar canlı kalan temel-dir, ve dram bu temelden inkişaf etmiş ve şairin dehası sayesinde, yine iptidai rakstan neşet ve inkişaf etmiş olan halk oyununa tesir etmiştir. Böylece Kṛṣṇa mistiklerinin rakısı, dramı, halk oyunu, destan şiiri ve lirik şiiri, tegannisi, -bahar rakslarının aynı kökten çıkan muhtelif dalları olmak itibariyle- biribirini müsbet surette müteessir etmiştir.

Kṛṣṇa, Sūrasena kabilesine mensuptu ve bu kabilenin lehçesi, sanskri dilinden maada dramalarda en ziyade kullanılan dildi [58]. Kṛṣṇa, asıl Sātvata sülâlesine mensuptu. Hint dramında ise, muhteşem üslûplu neve, Sātvata derler [59]. Kṛṣṇa mezhebinin drama kahramanlık unsurunu soktuğu anlaşılıyor. Esasen onun hayatı, ilk dram henüz yazılmadan önce Harivaṃśa destanında uzun uzadıya anlatılmıştı. Bu hayat o kadar vazih surette münferit sergüzeştlere ayrılmıştır ki, dramın perdeleri, destanda önceden tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Harivaṃśa'dan başka iki destan daha vardır. Bunlardan Rāmā-yana, içinde bir yerde bildirildiği veçhile, ilkönce Rāma'nın oğul-ları Kuşa ve Lava tarafından babalarına okundu. Aktör ifade eden başka bir tabir de, iki oğlun adlarının terkihi ile yapılmış kuşilava kelimesidir [60]. Bu adı taşıyan aktörlerin, bidayette naṭa'larla ne gibi bir alâkaları olduğunu bilmiyoruz.

İkinci destan, Mahābhārata destanı, cetleri Śakuntalā'nın oğlu Bharata olan Bharata'ların tarihinden ibarettir. Fakat Bharata keli-mesi de aktör mânasına gelir [61]. Hikâye şudur: Bharata adlı bir hakim (muni) evvel zamanlarda gökte, yüz oğluna ilk dramı öğ-retmiş (yukarıya bakınız!); bunun üzerine bu yüz oğlu gururlanmış olduklarından, diğer hakimler tarafından tel'in ve arza inmeğe mahkûm edilmişler. Göğe hücum eden Kṛṣṇa'nın cediti kral Nahu-şa, arza gelirken onları da beraberinde sürüklemiş, arza gelince naṭa'lar sülâlesini tevhit etmişler! bu esatiri hakim, kendisine atfe-dilen dram kitabında, işte böyle anlatır (36, 14 ff. ; 1, 24 ff.). Jest

[58] Konow S. 17; Keith 41.

[59] Konow § 14; Keith 326 f. Bharata XXXI, 12 ve 38, yanlış olarak Sattvam-dan istikak ettirilmiştir.

[60] Bharata XXXV, 84; Konow § 8; Keith 31

[61] Konow § 8; Keith 29 f.

yahut şarkı ile değil de kelime ile tesir icra eden üslûp nevine Bharata denir [62]. Acaba bu, Bharata'ların destan okuyucu olmalarına bir işaret midir? [63]. Mevzuubahs yüz Bharata, Bharata kavminin bir nevi saz şairleri mi, yoksa raks ve teganni eden gençliği mi idi? [64] Her Hint dramının son kıtası bir takdisnameyi ihtiva eder; bu son kıtaya Bharata kıtası derlerdi [65]. Bu, ilk zamanlarda saz şairlerinin bir duası mı idi? [66] Herhalde her üç destanın dramla münasebetleri vardır; fakat bize kadar gelen anane bir kaç bakiyeden ibarettir. Her üç destan da Vişnu tarzındadır. Fakat dram gibi çok mudil bir şey, sadece ve münhasıran bu iki âmilden istikak ettirilemez. Meselâ dramın mukaddimesine, başka şeyler meyanında bütün Asyada çok yayılmış bir âdet olan [68] Indra ağacının tapılması dahildir. Bu, muhtelif budaklarına renkli elbise parçaları asılmış bir bambu değneğidir [67]. Her yaz, ağacın bayramı kutlanır [69]; bayramların birisinde meselâ Harşa'nın Nâgânanda dramı oynanmış [70], bahar bayramında aşk dramının orjiyak rakstan neşet etmesi gibi, bir kahramanın kurban olmasını tasvir eden bu ciddi, dini dram, bu bayramda gösterilmesi mutata olan halk temsillerinin ve güreşlerinin artistik halefidir [71].

* * *

Grek dramlarının muhtelif Dionysos bayramlarında oynanmaları ve bu bayramların iptidai raks, esrar ve alaylar ile alâkadar olmalarına benzer bir duruma Hindistanda da şahidiz. Atinada, eski

[62] Konow § 14; Keith 326 f.

[63] 3 üncü neve, Krşna efsanesinin Vidarbha şeklinin bir şahsı olan Kaişika'nın adı verilmiştir. Poetik'te vuzuhiyle temayüz eden bir üslûba'da Vidarbha derlerdi. Görülüyor ki burada şiirin eski bir merkezi mevcuttu. Dram müellifi Bhavabhüti buradandır.

[64] Munda'larda bekâr evi müessesesi vardır!

[65] Konow S. 20; Keith 8. 83.

[66] Keith 30.

[67] Meyer III, 4, 52.

[68] O halde, Keith (41) in dediği gibi, İndo - germen olmyan bir âdet.

[69] Meyer III, 113 f.

[70] Meyer I, 13 not.

[71] Meyer III, 10, not. Hint dramının başka bir menşei -kaba saba adam- oyunudur. (Konow § 53). Balacaritam'da Krşna'nın silâhlarının sahneye çıkıp, -Avrupada Orta çağ kama oyunlarında mutata olduğu veçhile - birer mısrala kendilerini takdim etmeleri, belki bununla alâkadardır. Mudrarakşasa gibi siyasi bir entrika piyesi olan bir eserini herhalde iptidai kökleri yoktur. (Mukayese ediniz: Müellif : Acta Orientalia XIII, 214 -220).

bayramları büyük tantana ile hazırlayan, Peisistratos olmuştur. Halkın yardımı ile memleketi asılzadelere karşı idare eden Peisistratos, eski halk törenlerini inkişaf ettirdi ve bunların seviyelerini yükseltti. Bu hususta Demeter ve Dionysos dinleri ona temelleri verdi; - Hint dramının doğmasında temel şartlar destan ve lirizm olduğu gibi - Dionysos dini de bir az evvel koroların lirizmi ve kahramanların efsanevi destanları ile zenginleşmişti [72]. Greklerde de her üç dramı (haile, komedi, satyr oyunu) birer raks tarzı karakterlendiriyordu (Emmeleia, Kordax Sikinnis) [73]. Fakat Grek dramının menşesinde koro daha mühimdi: Dionysos mezhebinin Grek «dithyrambe» korolarından, grek dramının korusu neşet etti; Hint dramında böyle bir şey yoktur [74]. Fakat Hint dramının mukaddimesinde eskiden kalma bir bakiye olarak Tāndava ile koro (eskiden kalma koro) okunurdu [75], Grekçe Komodos tabiri (Komodos = Dionysos sürüsünün şarkısı) ve bayramlardaki temsiller, grek dramının seleflerine işaret eder; bunun benzerini naṭa tabiri ve Hint bayramları münasebetiyle müşahede ediyoruz. Greklerde dramın diyalogları destanların dilinde, teganni edilen kısımlar ise eski dorik lirik tarzında yazılmıştır. Buna mümasil olarak, Hindistanda bir tarafa diyalogların ve destanların sanskri dili ile Kṛṣṇa sülâlesinin Śurasenī dilini, ve şarkılarda (kısmen) nisbeten eski bir lirizmi inkişaf ettirmiş olan memleketin dili Mahārāṣṭrī'yi görüyoruz [76]. Greklerde aktör koronun karşısına çıkar; Aeschylus ilk aktöre bir ikincisini ilâve etmiştir; ve bu andan itibaren ki bir dramın mevcudiyetinden bahsedilebilir. Hindistanda böyle bir şey yoktur. Hindistanda, dramatik temsillere vesika olarak koṣu (agon) lar da olmadığı gibi, Satyr oyunlarının mitolojik nükteleri [77] ve komedilerin siyasi nükteleri yoktu: çünkü Hindistanda Atina demokrasisine benzer bir şey mevcut değildi.

Buna rağmen, Büyük Kayser Kanişka, birçok bakımdan Peisistratosla mukayese edilebilir. Kanişka, Hint asılzadelerinin teşkil

[72] Christ - Schmidt, Griechische Literaturgeschichte 1912, 6, I, 258.

[73] ay. es. 276.

[74] Keith 39, Patanjali III, 2, 11'in Grantika'larını, ditiramb'larla mukayese eder. Luders'e nazaran eserin bu kısmından böyle bir netice çıkamaz.

[75] Christ - Schmidt 161.

[76] Konow § 11; bundan maada aşağıların ve fenaların lisanı olarak māgadhi; şarkî Māgadha karşı düşmanlığın temeli, Kṛṣṇa'nın Jarāsandha'ya karşı düşmanlığıdır. Bunun dramların zamanında siyasi ehemmiyeti kalmamıştı.

[77] Prahāsana, sevgi ve cemiyet ile alay eder. (Konow, § 25 ve 118).

ettikleri yekpare cephe karşısında bulunuyordu; Kanişka Brehmenlerin Kast teşkilâtına karşı, onların kan asaletinin aleyhine, ruhi asaleti temsil eden budizmi müdafaa etmeğe muvaffak olmuştur. Budizm ve hususiyle budizmin mistik tarafı ondan gördüğü himaye ve teşci sayesinde, onun devrinde yüksek bir tekâmüle mazhar olmuştur. Bize kadar muhafaza olunan dramların en eski-leri, Kanişka'nın devrine ait budist dramlardır [79].

Aeschylus'un dramları tamamen dindar olduğu gibi, budist dramlar da tam mânasıyle ihtidaya sevkedici mahiyettedir. Aeschylus'tan önce, Tespis gelip Atinada ilk dramları oynatalı, yahut Arion, Dionysos korolarına destan muhtevasını vereli ve koro karşısına tek muganniye çıkaralı az adette nesil yaşamıştı; bunun gibi bu dramları yazan şairler arasında ilk tanıldığımız, Kanişka'nın saray şairi Aşvagoşa'dan evvel, Hint dramının ancak kısa bir müddet mevcut olduğunu tahmin edebiliriz [80]. Kanişka, Mathurā'da yaşardı, heykeli orada bulunmuştur [81]. Orada takriben 200 seneden beri iç Asyadan gelmiş fâtilhler hüküm sürerlerdi, bunlar Kanişka gibi, elâstikiyetten mahrum Kast sistemi karşısında kalmışlar; arkeolojinin isbat ettiği veçhile, o zamanlar Mathurā şehri budizmin bir merkezi idi. Fakat şehrin etrafındaki ülke ve köyler, Krişna'nın hikâyesinin sahnesi idi. Megasthenes, Krişna dininin Milâttan evvel 300 senesine doğru Mathurā civarında canlı surette hüküm sürdüğünü bize bildirmektedir. Bu ülkede o zamanlar, Hint dramına giren Sūrasena dilini konuşurlardı. Burası herhalde Hint dramının beşiğidir.

Brehmenizm, taraftar kazanmağa hiçbir zaman ehemmiyet vermemiştir; onun temelleri köy ile Kast'tır. Halbuki Budizm, şehirlilerin dini idi [82]. Buda, şehirlileri kendi dinine kazanmak için onların arasında vazeder, önlerinde mucizeler yapar ve muarızları ile münakaşa ederdi. (Acaba bunlar dramın kökleri değil midir?) [83]. Şivaizm ve Vişnuizm Hint dramının menşeleri bakımından mühim ise, Budizm de onun doğmasına vesile olmak itibariyle mühimdir. Aşvagoşa Budanın vaızlarına dayanmıştır. Budanın hayatının

[78] Smith, Early history of India 1924, 283.

[79] Konow, § 58; Keith, 69 ff, bu fikre muarızdır.

[80] Konow § 59; Keith 80 ff.

[81] Resim: Vogel, pl. 1.

[82] Breloer, ZDMG 93, 1939, 283, 271.

[83] Hint fiylozofları, daha Budadan evvel, iptidai bilmece musabakası nümunesine tevfikân, (müellif: ZDMG 8, 1929, 247) diyaloglar kaleme alıyorlardı,

safhaları, (Kṛṣṇa'nınki gibi) Aśvaghōṣa tarafından bir destanda tasvir edilmiş ve bu hayat, asırlardanberi değişmez sahneler halinde, ananenin malı olmuştu. Pencab'ın kabartma sanatı onu mükerreren mevzu edinmişti; ön Asyada Mitra hikâyesinin, o zamanlara doğru seri halinde yapılan kabartma sahnelerinde, yani müşabih bir tarzda gösterilmiş olması, dikkate değer bir keyfiyettir. Mitra'nın boğa döğüşü, Kṛṣṇa'nın döğüşü ile mukayese edilebilir.[84] Hem Mitra, hem Kṛṣṇa, Buda gibi birer münci, birer mesihtir. Acaba Kṛṣṇa ve Buda'nın, Mitra'ya ithaf olunan gizli «Mystère» (esrar) oyunlarına benziyen oyunları var mı idi? Kabartma serileri (- Kṛṣṇa hakkında elimizde bulunanlar o kadar eski değildir-) tiyatro temsillerinin tasvirleri midir? Yoksa tiyatro bu gibi resimlerin canlandırılmış şekli midir? Belki bu noktada, henüz karanlık bulunan münasebetler mevcuttur.

Fakat Kanışka'nın, Peisistratos gibi kitleler için değil, fakat şehirli asılzadeleri, memurları kendisine çekmek için bir vasıtaya ihtiyacı vardı; bunların yardımları ona lâzımdı O, insanları Brehmenizmden ayırıp Budizme sevk etmek istiyordu. Az zaman sonra, Gupta devrinin Brehmen klâsikleri, dramlarıyla onlara hitap ettiler. İşte böylece iptidai köy âyininin sanat dramı doğmuştur.

Hindistanın şimal garbinde, büyük İskenderdenberi Grek prensleri hüküm sürmekte idiler. Bunların grek dramları (Euripides, Menander) oynatmış olmalarını tahmin edebiliriz [85]. O halde grek dramının Hint dramına bir tesiri kabul olunabilir mi? Belki bu noktada, grek plâstik sanatının Hint plâstığıne yapmış olduğu tesire müşabih bir tesir mevzuu bahstir. Plâstikteki tesir, el ile tutulacak kadar barizdir; bu tesirin ancak ehemmiyeti üzerinde münakaşa edilmektedir; zira daha evvel bir yerli Hint plâstığı mevcuttu. (Yukarıda 10 numaralı nota bakınız!)

Trajedinin ve eski komedinin yahut satyr oyununun tesir icra etmiş olması imkânsızdır. Olsa olsa, Menander - o da muhteva itibariyle - yalnız Mṛcchakaṭikam'la mukayese olunabilir [86]. Fakat

[84] Acaba resim serileri, Patañjalinin karanlık kalan kısmını izaha yardımcı ederler mi? Uttararāmacarita I'de Lakṣmaṇa, Rāma'ya resimlerin yardımcıyle sergüzeştini anlatır.

[85] Keith 59.

[86] Konow § 52; Keith 57. - Menander hakkında: Scenen aus Menanders Komödien, deutsch von C. Robert, Berlin 1908' e müracaat olunmuştur. Mṛcchak'ta grek tesirlerinin mevcudiyetini müdafaa eden Windisch, bunda Kṛṣṇa efsanesiyle olan benzerliklere işaret etmiştir: Verhandlungen d. kgl. Ges. d. Wiss. Leipzig. phil.-hist. Cl. 37, 1885, 439 ff, 456 ff.

bu sonuncusu da neşeli bir komedyaya değildir; Menander'de olduğu gibi bunda gayri meşru bir çocuğun babasının araştırılması gibi bir şey yoktur. Hindin haremlelerinde ve çocuk izdivaçlarında böyle bir mesele başgösteremezdi [87]. Hindistanda, Menander'de görülen subay, Atinalı kurnaz esir, Heter denen fahişeler yoktur ve Mırcchakaṭikam'da esen ahlâki hava Menander'dekinden çok daha ciddi, daha dinî ve daha müessirdir, ve ruhunun kuvvetli bir Budist tarafı vardır. Buna uygun olarak, Budist masalı (Jataka 118) nın şerhinde şu müşabih hikâye anlatılıyor: bir alüfte bir tacire götürülüyor; kadın ondan ayrılıp bir başkasına gidiyor; tacir kadını öldürmüş olmakla itham ediliyor ve hüküm meydanına sevkolunuyor; son dakikada kadının meydana çıkmasıyla kurtuluyor, ve keşiş oluyor. Başka bir masalda [318] alüftenin, örtülü bir araba ile sevgilisini getirttiği, şaki olan sevgilisi tarafından bir parkta boğulduğu, tekrar hayata avdet ettiği hikâye edilir. Demek oluyor ki, bütün bu masal ve dram motifleri halis Hint motifleridir ve Yunanistandan gelme değildir.

Şekiller arasındaki farklar da fevkalâde büyüktür. Menander'in sahnesi bizimkine benzer, halbuki Mırcchakaṭikam'da aktörler ekseriya aynı sahnede, kâh bir evin içinde kâh dışında, yani sahnenin, kulislerle ayrılmamış iki kısmında oynarlar [89]. Aktöre sahne üzerinde yer değiştirtilir ve böylece aynı sahnede vakanın yer değiştirdiğine işaret edilir [90]. Bundan maada, Hint dramında diyalog olarak yazılmış ve arasına muğdil metrik'e göre nazmedilmiş mısralar sokulmuştur; halbuki grek dramında devamlı mısralar vardır.

Fakat buna mukabil şu noktalarda mukayeseler yapmak mümkündür. Menander'in "Hüküm,, oyununda (IV,7) aktör bir monolog söyler ve kulisin gerisinde bir muhatabı varmış gibi oynar (mukayese ediniz: Sisamlı kadın III,7). Hindistanda bu dikkate değer

[87] Duşyanta, gebe Śakuntalâ'yı yanına almak istemiyor. Urvaśi oğlunu, Purūravas'tan saklıyor. Bu, grek tesirini araya sokmadan da anlaşılabilir. - Kāmas bayramında, kahraman, oyunun kız kahramanına aşık oluyor (Mırcchak. , Mālatī). Fakat Menandar'de kahramanın Tauropolie'lerde yaptığı gibi, ona tasallut etmiyor (Hüküm II, 3).

[88] Winternitz 203.

[89] Mırcch. I. - VI. Mālatim VI.

[90] Mırcch. IV; IX; mukayese ediniz: Morgenstierne 63 f., 69 henüz Carudatta. Balac. ed Weller 7 f.'de yoktur.

monolog [91] şekillerine çok rastgelinir; bunlardan, bir perdelik, Bhana'lar teşekkül etmiştir. (Yukarıya bakınız!)

Menander'in "Kesik saçlı Güzel," inde, "bihaberlik," rolünü oynayan aktör, bir monologla vakanın girizgâhını yapar; "Sisamlı kadın," da bu rolü yapan bir kadındır. Bunlara, Mudrārākṣasa'nın başında baş kahramanın büyük monoloğu ve semavî muganni Nārada'nın Bālacarita daki monoloğu benzetilebilir.

Monoloğların daha küçük bir şekli diye tavsif edebileceğimiz bir parça, bazen perdelerin başında bulunur. (Misal: Hüküm, II,III; Sisamlı Kadın II,IV; Kesik saçlı Güzel, III). Bazı Hint dramlarının perdeleri de tamamen müşabih bir tarzda başlar [92].

Menander'in "Hüküm," oyununun birinci perdesi, bilâkis iki tâli şahıs olan esir ile aşçı arasında, hikâyenin girizgâhını yapan bir diyalog ile başlar. "Ced," oyununun birinci perdesi de buna mümasıldır. Bu gibi perdebaşı diyaloglarını Mṛcchakaṭikam'da görmüyoruz; maamafih bunlara hemen hemen bütün diğer dramlarda rastlıyoruz [93]. Hint sahne sanatı bu gibi giriş sahnelerine, pravesaka [94] adını vermekte ve bunların, oyunun kahramanları hattâ ikinci derecede şahısları tarafından bile konuşulmıyacağı için, sanskrice söylenmiyeceğini bildirmektedir.

Hulâsa edelim: Hint müellifleri, grek komedisinin ne tipik muhtevasını, ne de şeklini almış, ancak temsil tekniğine müteallik, şekle ait bazı ilhamlar almışlardır. Hindistanda malûm olan son Grek kralı Hermaios, milâttan takriben 20 sene sonra, Kuşhan Kayseri ve Kanişka'nın büyük babası İnci Kadphises tarafından mağlûp edilmiştir.

Görülüyor ki Hindistanın ilk hakikî dramlarının hangileri olduğunu ve bunların, muhtelif rakslarda meknuz bulunan iptidai temellerinin neler olduğunu göstermeğe imkân vardır. Fakat dramlarla temeller arasında bugün mühim bir uzuv noksandır, zira Aśvaghōṣa iptidallerin rakslarına dayanmış değildir; o, iptidai

[91] Mṛcch, II, IV, IX. Cārudatta. Mudrār II, III, VII. de yoktur; Śak. III, VII. Eğer Cārudatta Mṛcch. tan daha eski ise, onda Menanderle daha fazla müşabehetler bulunması lâzım gelir! Onda II inci perdenin - Hüküm I, 5'e bilhassa andıran - oyuncular sahnesi yoktur.

[92] Mṛcch. I. - VI., VII. - IX. (Cārudatta yalnız I, Mudrār. I - VII, Mālavikā I, III - V, Urvaśī II - V, Śak. II, III, VI, Mālatī III, V, Bālac. I, III - V.

[93] Śak. IV. (41 f. dahi!), Mālatī II - III, bilhassa şu dramlarda kısa başlangıç monologlardan sonra kesretle rastgelinir: Mudra VI, Mālav. I, III, V, Urvaśī II - IV, Śak. VI, Mālatī VII, Bālac. III.

[94] Konow S. 13.

cengel sakinlerinin örflerini inkişaf ettirmiş, Siva ve Vişnu raks-
larını mezcetmiş ve Greklerden surî ilhamlar almış olan Hindu
köy ve şehir kültürlerinin halk oyunlarını çıkış noktası ittihaz
etmiştir. Kauşalya devlet ilmi kitabında (milâttan evvel 300 sene-
lerine doğru), köylerde, naşa'lar, rakkaslar, muganniler çalgıcılar
ve neşidecilerin ve Kuşilava'ların lûğbiyatı için yerler yapılmaması
tavsiye ediliyor; zira, deniyor, bu gibi eğlenceler halkı çalışmak-
tan meneder (II, 1, 19, 41 ff.). O halde, o zamanlar köylerde bile
artık yalnız dinî âyinlerde faaliyet göstermekle kalmıyan, fakat
halkı da eğlendiren envai çeşit hokkabaz vardı. Bu siyaset adamı
gibi, Budistler ve Brehmenler, bu gibi eğlencelere gitmelerini,
müminlerine yasak etmişlerdir. Bu halk adetleriyle, ne rahipler,
ne de şövalye sınıfının destancıları eserlerinde meşgul olurlardı.
Onun içindir ki, iptidai âyinlerle asıl dram arasında mutavassıt
rolünü nelerin oynamış olduğuna dair birşey bilmiyoruz.

Demek oluyor ki, Hindistanda naşa'lar vardı, raksar, bayram-
lar, diyaloglar, alenî münakaşalar vardı. Destanlar ve hikâyeler,
ve, 300 senesine doğru, dünyevî temsillere mahsus mahaller vardı.
Halk oyununun, yüksek tabakanın edebiyatı seviyesine yükselmeyi,
Kayser Kanişka'nın ve onun saray şairi Aşvagoşa'nın himmetine
borçlu olduğunu kabul edebiliriz.

---

[95] Bu gibi diyaloglardan yalnız Mālātī'de bir rahibe konuşur; bu rahibe
ise dramın başlıca şahsıdır ve bütün entrikaları idare eder.

[96] Smith 250.

ÜBER DIE URSPRÜNGE DES INDISCHEN DRAMAS

Professor Dr. Walter Ruben (Ankara)

Aus der Zeit um 100 n. Chr., als der grosse Kushan-Kaiser Kanishka in Indien herrschte, sind uns die ersten indischen Dramen erhalten, d.h. aus der Zeit, als die innerasiatisch-türkischen Völkerbewegungen ganz Eurasien von China bis zum römischen Reich in Aufregung brachten und auch Indien in Gestalt jener Kushan erfassen. Deshalb sei im Folgenden untersucht, was es damals an Vorstufen des Dramas in Indien gegeben hatte, und wieso gerade damals das Drama entstand [1].

A) Es ist praktisch, dabei von dem Wort für Schauspieler auszugehen: *naṭa*, das eine nicht-arische Bezeichnung für Tänzer ist [2]. Von diesem Wort ist *nāṭaka*=Schauspiel und *nāṭya*=Schauspielkunst abgeleitet [3]: *nāṭya* bedeutet aber auch Tanz. Diesen definierte man: Tanz ist pantomimische Darstellung oder Nachahmung eines Zustandes oder einer Situation [4]. Der altindische Tanz hatte also eine Bedeutung und war deshalb geeignet, zum Schauspiel hinzuführen. Das indische Lehrbuch der Schauspielkunst handelt dementsprechend mehr von Tanz und Mimik als von dem, was wir unter "dramatisch," verstehen. Und das indische Drama macht auf den Europäer den Eindruck einer Oper, denn der Prosa-dialog wird immer wieder von gesungenen und mit vielen fein durchgebildeten Gesten vorgetragenen Versen unterbrochen. Die Griechen konnten mit ihren Masken und Kothurnen nie diese Feinheiten des indischen Spiels erreichen.

---

[1] Die ältere Diskussion dieses Themas wurde zusammengefasst von St. Konow, *Das indische Drama*, Berlin 1920. B. Keith, *The Sanskrit Drama*, Oxford 1924

[2] Konow § 4, 8; Keith 25 usw. - Zum - ṭ - vgl. im Folgenden die nicht-arischen Worte *ḍima*, *tāṇḍava*, *saṭṭaka*, *troṭaka*. - *nṛtu* im *Ṛigveda* bedeutet Held, nicht Tänzer, vgl. *nṛ* - *nara* und griechisch *aner*.

[3] Konow § 9

[4] *Mālavikāgnimitram* ed. Kale, Bombay 1918, notes pg. 7

Die Naṭa gibt es noch heute als eine Kaste; ich sah bei den Barabarhöhlen eine zigeunerartige Horde bei ihren Zelten, nomadisierende Büffelzüchter, die die Büffel an die Metzger verkaufen, ein für indische Begriffe verwerflicher Beruf. Sie erscheinen wie ein zu einer sehr niedrigen Kaste gewordener Primitivstamm [5]. Man hat bisher angenommen, dass sie heruntergekommene Schauspielertruppen sind; man kann aber bei ihnen noch sehr altertümliche und primitive Sitten beobachten.

In den mittelindischen Bergen, wo sich viele Primitivstämme noch in fast steinzeitlichen Verhältnissen erhalten haben, und wohin sich die Reste prähistorisch-primitiven Lebens zurückgezogen haben, gab es noch vor wenigen Jahren die Sitte der jetzt von den Engländern verbotenen Menschenopfer. Eine eigenartige Form des Menschenopfers ist es, die von den naṭa erzählt wird [6]. Zwischen zwei Felsen wurde ein Seil gespannt, und ein naṭa musste als Seiltänzer hinübergehen. Wer abstürzte, wurde getötet; und für das Abstürzen sorgte man häufig, indem einer das Seil durchschnitt. Der so geopfert Tänzer wurde als Gott (Naṭ Baba) verehrt. Diese Sitte ist im Panjab und in in den Bergen des Himalaya in Tehri Garhwal, Sirmur [7], Kumaon usw. bis nach Tibet hinein belegt. Dot heissen diese Akrobaten Badi [8], was von vādi=Sänger abgeleitet wird (Turner). Dabei gilt das Seil als heilig: es wurde nach der Zeremonie zerschnitten und auf die Aecker der Dorfgemeinde verteilt, und ebenso wurden die «Haare des Gottes Śiva» aufgefasst, dem Seiltänzer unmittelbar nach der Zeremonie abgeschnitten und in den Häusern der Bauern aufbewahrt als Mittel, Unglück vom Hause fern zu halten. Diese Tänzer waren sozusagen Dorfbeamte, denn sie erhielten einen Ernteanteil des Dorfes und ihre Stellung war erblich. Je einer aus jeder solchen Familie musste sich die Haare ungeschoren lassen, bis er sie bei dieser Zeremonie opferte.

[5] Baines, *Ethnography* 1912 § 77: sie wollen zu den Gond gehören, Primitiven Mittelindiens, bei denen es die fürchterlichen Schwingopfer gibt, die man mit der gleich zu behandelnden Sitte der Nata vergleichen kann.

[6] Crooke, *Religion and Folklore of Northern India*, Oxford 1926, 141 f.; Traill in *Asiatic Researches* 1828; Turner im *Census* 1931, 1, 3, 1935, S. 18.

[7] *Imperial Gazetteer* XXIII, 22: der letzte König der Sonnen - dynastie liess eine Seiltänzerin über einen Abgrund tanzen und versprach ihr dafür sein halbes Reich. Um die Einheit des Reiches zu retten, zerschnitt einer das Seil. Dafür wurden Reich, Dynastie und Residenz zerstört.

[8] Beines a. a. O.: eine Untergruppe der naṭas.

Dies ist ein primitives bäuerliches Menschenopfer: der Seiltänzer muss tanzend sterben, damit die Felder fruchtbar werden. Dabei gilt der Tanzende selber als Gott, der geopfert wird. Diese Vorstellung ist heute den Ethnologen nicht mehr fremd. In Vorderasien glaubte man, dass der schöne Göttersohn Attis oder Osiris gewaltsam getötet wurde; sein Tod und sein Wiederauferstehen waren der Stoff der Mysterien, kultischer Aufführungen, die eine uralte Vorstufe des Dramas und zugleich magisches Fruchtbarkeitsopfer waren. Tod und Auferstehung Christi waren ein Opfer des Gottessohnes; und daraus entwickelte sich im Mittelalter das Mysterienspiel, das ein Ansatz zu einem Drama war. In Mexiko wurde ein Mensch für einen Fruchtbarkeitsgott erklärt, eine Zeit lang verehrt, dann aber geopfert: aus diesem Fruchtbarkeitsritus entstand dort eine Art Drama [9]. Der Seiltanz ist also eine indische Form dieses weit verbreiteten Glaubens, dass Fruchtbarkeit und neues Leben nur durch den Tod des Fruchtbarkeitsgottes selber entspringen kann, weshalb ein mit ihm identifizierter Mensch geopfert werden muss. Dieser Opfertod und der Glaube an die Auferstehung ist zugleich das Urmotiv des Tragischen in den späteren Dramen. Bei diesem Opfer verbindet sich das Grausen vor dem Tod mit der Freude über die kommende Fruchtbarkeit und der Ekstase des Ritus.

Dieser Seiltanz gehört zur Religion des Gottes Siva, des alten, vorarischen Bauerngottes. Eine der grossartigsten Gestalten dieses Siva ist aber die als «Herr der Tänzer». Als solcher wird er in Cidambaram in Südindien verehrt: dort steht sein Tempel; von dort stammen die herrlichen Bronzestatuen des tanzenden Gottes. Dieser Gott ist so alt wie das Bauerntum Indiens. Es überrascht daher nicht, wenn man ihn schon um 3000 v. Chr. nachweisen kann. In Harappa im Indusdal ist die hervorragend skulptierte Statuette eines solchen nackten Tänzers gefunden [10], die in Arm- und Beinhaltung den historischen Bronzefiguren entspricht. Der Kopf dieser alten Figur ist

[9] Winternitz, Geschichte der indischen Literatur III, 163. Krickeberg, Buschans illustrierte Völkerkunde I. 1922, 191 f., 196; nordamerikanische Zeremonien (ib. 123) ähneln den Schwingopfern. Vgl. J. J. Meyer, Trilogie altindischer Mächte der Vegetation, 1937, III, 294.

[10] Abbildung: Annual Bibliography of Indian Archaeology, IX, 1939, pl. I. Die Bronzefigur der sogenannten Tänzerin der Induskultur (Marshall pl. XCIV) kann man mit den Frauengestalten von Mathura (J. Ph. Vogel, La sculpture de Mathoura, Paris 1930, pl. XVIII f.) vergleichen; die Stiere auf den Siegeln mit dem auf der Asoka - säule; die bärtigen sitzenden Männer mit Brahmanen auf Jataka - reliefs.

leider verloren. Sie ist zwar aus Stein; aber gerade diese prähistorische Induskultur hat die Bronze nach Indien gebracht und von da ist sie nach Südindien gelangt, zusammen mit der Kunst, Perlenketten aus Halbedelsteinen zu verfertigen, Ziegel zu brennen usw [11].

Der Tanz dieses Gottes ist noch heute besonders in Südindien zuhause. Südindische Tänzer sind es vor allem, die noch heute den Tanz dieses Gottes aufführen, u.z.im Kult des Gottes und als profane Kunst. Es ist die hochkulturelle Ausgestaltung eines primitiven Tanztyps, den man z. B. bei den Wedda auf Zeylon und den Toda der Nilgiri noch beobachten kann [12]: dort tanzt der Zauberer, wenn er von einem Geist besessen ist. Der Tanz Śivas, des Herrn der Tänzer aber ist mit grosser Mystik umgeben worden: er ist der Lauf der Welt [13]. Aller Weltlauf ist im Grunde nichts anderes als der lustvolle und zwecklose Tanz dieses Gottes. Śiva ist ein grausiger Gott. Tod und Menchenopfer gehören in seinen Kult. Und er ist sogleich ein lieblicher Gott, in dessen Kult und Mythos die Liebe ebenso wichtig ist wie der Tod. Tod und Liebe gehören zusammen. Der indische Liebesgott, ein pfeilschiessender Jüngling, wird auch "Tod," genannt. Und der indische Todesgott tritt als der Versucher auf. Es ist also uralte Weisheit, dass lieben sterben heisst, sich aufgeben, damit neues Leben entsteht.

Śiva in seinem Tanz ist die grossartige Vision eines Besessenen. Er wird fast in jedem indischen Dorf verehrt. Zahllose Bücher handeln von ihm. Aber es gibt keine Mythen, die wirkliche Taten von ihm berichteten. Seine Mythologie besteht nur in solchen Visionen eines gewaltig seienden, nicht eines helfen-aktiven Gottes. So wird er z. B. auch als der riesige Asket vorgestellt, der die vom Himmel herabfallende Ganga mit seinem Haupte auffängt.

In dem ältesten Lehrbuch der Schauspielkunst von Bharata, dessen Zeit wir auf ungefähr 200 n. Chr. bestimmen können [14], wird berichtet, dass das eine der beiden ältesten Dramen, die von Bharata einst im Himmel vor den Göttern aufgeführt wurden, den Mythos des Śiva behandelte, wie er die Dämonen von Tripura besiegte [15]. Die

[11] Verfasser: Eisenschmiede und Dämonen, Supplement zu Internationales Archiv für Ethnographie XXXVII, 1939, 145 ff.

[12] Seligmann, The Veddas, S. 128, 133 f.; Rivers, The Todas, 1906, 249 ff.

[13] Verfasser a. a. O. 195 f.

[14] Konow S. 2

[15] Konow § 22; Keith S. 347; Verfasser a. a. O. 203 und Saurapurāṇa 34 f., Rāmāyaṇa VII, 71.

Söhne des Dämons Tāraka bauten sich drei Burgen: eine aus Eisen auf der Erde, eine im Luftraum aus Silber, eine goldene im Himmel. Da raffte sich Śiva auf. Die Götter gingen mit ihrer Kraft in seine Waffen ein. Er spannte seinen Bogen und legte den Pfeil auf - aber er schoss ihn nicht ab. Mit dem blossen Blick seines Auges verbrannte er vielmehr die drei Burgen zu Asche. Das ist das Bezeichnende bei diesem Mythos, dass auch in diesem Kampf der Gott nicht kämpft, sondern nur in der gewaltigen Pose des Kämpfenden dasteht, und schon hat er gesiegt. Wir können darin keinen dramatischen Stoff erblicken; aber wir können uns das als Stoff eines pantomimischen Tanzes gut vorstellen. Dieser Tanz war dann der Höhepunkt eines Dramas, dessen ganze Handlung von vier Akten offenbar von den andern Göttern und den übermütigen Dämonen getragen wurde. Also das nach indischer Tradition älteste Drama passt gut zum Tanz des "Herrn der Tänzer,.". Die Art dieses Dramas nannte man *Ḍima*, ein uns unverständliches, wiederum nicht-arisches Wort [16]; und ebenso nicht-arisch ist der Name des Tanzes dieses Gottes. *Tāṇḍava* [17]. Also diese Elemente der altindischen Tanzkultur sind nicht-arisch, wie wir denn überhaupt von keinem typischen arischen Tanz im alten Indien wissen [18].

Als dieses erste Drama aufgeführt wurde, ordnete Śiva selber an, dass sein *Tāṇḍava* - tanz vor jeder dramatischen Aufführung getanzt werden solle, berichtet jenes Lehrbuch weiter (4, 10 ff.). Und in der Tat bestand diese Sitte. Zu ihm gehört auch ein Gebet an Śiva. Das Vorspiel der indischen Dramen war sehr lang, bestand aus Orchester-musik usw. Bharata sagte schon, es könnte die Zuschauer ermüden und dürfte deswegen gekürzt werden. Aber dies Gebet darf nie wegfallen [19].

Die Dramen - art *Ḍima* macht, nach der Beschreibung Bharatas, den Eindruck eines "Volksstückes,.; es war voll von Zauber, Getöse und Streit[20]. Es war ein schreckenerregendes Stück für Männer (Bharata 35, 32 ff.). Es gibt mehrere Stücke dieser Art in Handschriften, aber nur zwei sind uns bekannt geworden. Das eine ist eine späte

[16] Keith 347

[17] Von *Tāṇḍu*, der ihn lehrte: Bharata, *Nāṭyaśāstra* ed. Kashi Sanskrit Series 60, Benares 1929. 4,17 ff.

[18] Und das, obgleich der arische Kult bis in alle Einzelheiten bekannt ist. Vgl. Keith 26; Konow S. 39 zitiert v. Schröder; S. 42: für Fromme verboten; S. 43

[19] Konow S. 24; Keith 42; Winternitz III, 185. Bloch, ZDMG 62, 1908, 655

[20] Konow § 22; Keith 347

Darstellung jenes Tripurasieges; offenbar nach den Angabe Bharatas gedichtet und für uns also kein altes Zeugnis [21]. Das andere ist ein erst vor 100 Jahren geschriebenes Stück, das den viel besungenen Tod des Liebesgottes Kāma behandelt [22]. Jener Dämon Tāraka war ungemein mächtig geworden und die Götter flohen vor ihm. Als einzige Rettung erfuhren sie, dass ein Sohn des Śiva den Dämon töten könne. Śiva aber sass als Asket am Himalaya und hatte jeden Gedanken an Liebe verbannt. Da beschlossen die Götter, den Liebesgott zu schicken, damit er Śiva mit seinem Liebespfeil ins Herz träfe. Kāma trifft den höchsten Gott; der wird verliebt; aber aus Zorn, weil der Liebesgott seine Askese gestört hat, trifft er ihn mit seinem Blick und verbrennt ihn zu Asche. Die Gattin "Liebe,, des Liebesgottes will als treue Hindufrau sich selber den Tod geben, aber Śiva verspricht ihr, dass sie bald wieder mit ihrem Gatten vereint werden soll: er wird wieder auferstehen [23]. Damit schliest das Stück.

Tod und Wiederauferstehen des Liebesgottes, des schönen Gatten der Liebesgöttin, das war auch das Thema der alten vorderasiatischen Mysterien. Sollte hier wirklich ein historischer Zusammenhang bestehen? Wir kennen aber keine indischen Mysterien, und dies Drama ist so jung! Hat also der Dichter das wirkliche Wesen dieser Dramenart nicht aus Tradition, sondern nur intuitiv genau so richtig erfasst, wie er auch das Wesen des Śiva erfasst hat, der mit seinem Blick tötet, aber im übrigen nur in der Pose des Asketen dasitzt? Gab es eine Tradition solcher Dīma - dramen bis vor 100 Jahren? Ehe wir nicht mehr Dīma kennen, ist das nicht zu entscheiden [24]. Man hat neuerdings unabhängig von diesem Material versucht, den Liebesgott mit Tod und Auferstehung tatsächlich im Volkskult eines Frühlingsfestes als bis heute lebendig nachzuweisen: er soll ursprünglich ein Baumgott gewesen sein [25]. Den indischen Primitiven und den unteren Hindu - kasten gilt noch heute der gewaltsam getötete Verstorbene als heilig: so wurde vielleicht der geopfertete naṭa wie der Liebesgott zum Märtyrer - gott.

Im Zusammenhang damit hat man auch folgende Volkssitte hervorgezogen: Man hatte ein Sommerfest einer Dämonin Bhūtāmātā,

[21] Keith 167

[22] Konow § 117: Manmathonmathana ed. Schmidt, ZDMG 63,409 ff., 629 ff.

[23] Es wird nicht gesagt, wie er wieder erstehen soll. Als Pradyumna?

[24] Der dīma Kṛṣṇavijaya (Konow ib.) könnte auch Kṛṣṇas Tod und seine Auferstehung als Viṣṇu behandeln.

[25] Meyer a. a, O. I

die als androgynes Zwittergebilde Sivas und seiner Frau galt. Bei ihrem Fest tanzte ein Mime oder eine Frau als diese Dämonin den Tāṇḍavatanz des Śiva. Dieser Mime legte sich unter einen Baum; die Dorfgemeinde kam mit Musik und weckte ihn dort, und er begann den wilden Tanz des Gottes, indem er sich (wie der Naṭa mit Śiva) mit jener Dämonin identifizierte. Dabei wurden dann Aufführungen veranstaltet, die die Strafen von Sündern in der Hölle zeigten [26]. Also: vergleichbar den «Totentänzen» des europäischen Mittelalters gab es auch in Indien moralisierende, grausige Volksstücke. Tod und Sühne zeigte sich auch hier wieder mit dem Tanz des Śiva. Dies führte aber, soweit wir wissen, genau wie in Europa, nicht zu einem echten Drama.

In diesem Zusammenhang ist noch folgendes zu stellen: Ein klassisches Drama Indiens ist das des Kālidāsa, das die Liebesgeschichte des Königs Purūravas mit der Nymphe Urvaśī schildert. Zugrunde liegt ein uraltes, bereits im Rigveda bezeugtes Märchen der «gestörten Marten-ehe»: die Nymphe verlässt ihren menschlichen Gatten und erst nach leidvollem Suchen findet er sie wieder. Den Höhepunkt des Dramas bildet der vierte Akt, in dem das Leiden und Suchen des Helden dargestellt wird. Er irrt durch die Einsamkeit des Djangels wie ein Wahnsinniger [27] und spricht mit den Pflanzen und Tieren des Waldes, alle Wesen fragt er nach der entschwundenen Geliebten. Der ganze Akt ist ein riesiger Monolog, oder vielmehr ist er wie eine Opernarie, denn meist singt der Held in Versen. Und dazu tanzt er, u. z. einen gewissen troṭaka - Tanz, der in Bengalen heute noch als Volkstanz bekannt ist (leider sind darüber keine Einzelheiten veröffentlicht worden) [28]. Nach unseren Literaturgeschichten ist dieser Akt mehrfach nachgebildet worden, und in der Tat verdient das seine Lyrik. Man hat aber nicht bedacht, dass dies Motiv des einsamen Suchens und Fragens der Natur nach dem Verbleib der geliebten Entschwundenen wiederum ein uraltes Thema ist, das gerade wieder in alte Mysterien gehört: so suchte Demeter ihre geraubte Persephoneia: die Göttin der fruchtbaren Erde also die Göttin der keimenden Saat. So suchte in der indischen Mythologie der Heros Rāma aus dem Sonnengeschlecht die verschwundene Gattin Sītā, die eine alte Göttin der Ackerfurche war! Bei indischen Primitiven wird dies Suchen des Rāma mit altertümlichen aetiologischen Natursagen

[26] Meyer I, 172 ff.; ib. II, 90, Anm. 2.

[27] Vgl. Mallinātha zu Meghadūta: Zur Wolke kann nur ein Irrer reden.

[28] Konow S. 64, 33. Keith 350 f.

verbunden [29]. Also auch dieses uralte Thema des indischen Dramas hängt mit Tanz und Mysterium zusammen. Und ein späteres indisches Lehrbuch der Dramatik führt eine besondere Art dramatischer Aufführung an, das den Namen *troṭaka* wie jener Tanz führte. Leider kennen wir davon kein anderes Beispiel ausser diesem *Urvaśī*-drama.

Als eine besondere Art Drama gilt nach den Lehrbüchern ferner der *Bhāṇa*, ein Einakter, der ebenfalls wie jener Akt, von einem einzigen Schauspieler aufgeführt wurde [30]. Die uns erhaltenen sind alle jung und alle aus Südindien: dort war eben der Einzeltanz des *Siva* zuhause. Eines wurde z. B. zum Fest der Gattin *Sivas*, der Göttin *Mīnākṣī* von *Madura* gedichtet und schildert, wie der Held, ein Jüngling der Stadt, bei einem nächtlichen Spaziergang allerhand Hahnen-, Widder- und Ring-kämpfe, Gaukeleien eines Zauberers usw. sieht, während er seine Geliebte sucht. Alles Erlebte musste er mimisch darstellen, d. h. sprechen, singen und gestikulieren mit jener traditionellen Kunst der tanzartigen Gesten, die für das indische Drama bezeichnend ist. Da sind also die alten Motive der Liebe (Fruchtbarkeit), des Zaubers und Tanzes zu einem schlüpfrigen Amüsierstück geworden, das aber kultisch aufgeführt wurde. Sein volkstümlicher Charakter wird besonders deutlich, wenn auch die Theoretiker betonen, wie der Tanz in diesen Einaktern eine sehr grosse Rolle spielt, u. z. der Tanz der Gattin *Sivas*, der milder ist als der des «Herrn der Tänzer».

In einer anderen Art Drama spielt ein anderer Tanz, der *saṭṭa-ka*, eine wichtige Rolle, und diese Art wird deshalb nach ihm benannt. Dem Einakter *Bhāṇa* werden wiederum die Dramenarten *Prasthāna*, *Rāsaka*, *Śrīgadita*, und *Bhāṇikā* verglichen [31]. Also bei vielen indischen Dramentypen sieht man deutlich den Zusammenhang von Drama, Kult und Tanz. *Bharata* (4,304 ff.) schildert ferner im Allgemeinen, wie der Tanz im Drama zu verwenden ist: wenn die Schönheit der Jahreszeit in der Nähe des Geliebten geschildert wird, wenn die Liebenden sich verzankt haben, wenn die Liebesbotin zwischen den Liebenden hin und hergeht, wenn die Heldin sich über ihre Liebe klar wird usw. Für *Bharata* hat das Drama aber keinen kultischen, sondern nur noch einen ästhetischen Sinn [32]. So sagt er denn auch

[29] S. C. Roy *The Birhors*, Ranchi 1925, 415 ff.

[30] Konow § 26,121. Keith 348

[31] Konow § 32, 115, 34, 38, 40, 46, 122

[32] Es ist ein Spiegel der Welt: I, 104 f., XXI, 119 ff.

vom Tanz, dass er keinen praktischen Zweck erfülle, sondern nur der Schönheit diene; deswegen sei er allgemein beliebt [33]. Er weiss aber auch noch, dass der Tanz glückverheissend, d. h. magisch Glück bringend ist und deshalb bei Hochzeiten usw. verwendet wird (4,262). Deshalb - sagt Bharata - waren die Dämonen entsetzt, als Bharata, der himmlische Weise, das erste Drama vor den Göttern im Himmel aufführen wollte. Sie stürmten gegen den Himmel, um die den Göttern Glück bringende Aufführung zu stören, und der Gott Indra wehrte sie mit seinem jarjara - Baumstamm ab. Eine Verehrung des Indrabäumens gehört deswegen in das Vorspiel des Dramas, neben dem Tanz Śivas [34]. Das Dröhnen der Trommeln beim Śiva - tanz und dem Śiva - gebet im Vorspiel ist aber besonders segensreich: soweit man es hört, werden die Bösen vernichtet (36, 21 f.). Wer ein Drama hört oder spielt, erhält denselben himmlischen Lohn wie derjenige, der den Göttern Kühe opfert; ja die Götter freuen sich mehr über die Aufführung eines Dramas als über ein Opfer [35]. Das Veranstellen eines Dramas ist ja eine fromme Tat, dient es doch zur Verschönerung der Feste der Götter. Wer das Śiva - leben nachlebt, d. h. seinen Tanz tanzt, kommt in Śivas Himmel: das glaubte noch Bharata (4,320 f.)

Der Titel des Schauspieldirektors aber lautet «Seilhalter»: auch das könnte mit dem Seiltanz der naṭa zusammenhängen, während man es bisher auf den Marionetten - spieler bezog. [36] Ein anderer merkwürdiger Name ist: der auf Felsen lagernde (Śailūṣa, Śailālin) [37]; so soll der älteste Lehrer der naṭa und seine Schüler geheissen haben. Auch das kann mit dem Seil zwischen den Felsen und Śiva, dem Herrn der Berge, zusammenhängen.

B) Eine andere Art Drama wurde hallīśa genannt, ein idyllischer Einakter mit einer Liebeshandlung ohne Komplizierung. Ein Mann spielt mit 7-10 Frauen, man singt und tanzt viel. Als Beispiel wird ein Drama «Spiel auf dem Raivataka» angeführt [38]. Darin handelte es sich vermutlich um ein Fest, das der Heros Kṛṣṇa auf dem Rai-

[33] IV, 260; Konow § 9

[34] Konow § 48; Meyer III, 50 f.

[35] XXXVI, 74 ff. Vgl. den Tanzlehrer im I. Akt der Mālavikā: der Tanz ist ein Opfer.

[36] Konow § 56 - Oder auf den, der das Zelt aufstellte (Winternitz III, 170): aber solche Zelte sind nicht bezeugt. Oder auf den Architekt der Halle: Bharata I, 79 ff.

[37] Keith 31; Konow § 8, 4

[38] Konow § 45; Keith 351: nur Sāhityadarpaṇa

vataka - berg bei Dvārakā feierte, wie es im Epos Mahābhārata 1,211 f. geschildert wird. Ganz ähnlich diesem Fest ist das Fest am Ufer des Meeres, wie es von Kṛṣṇa und seinem Stamm im Harivaṃśa 144 geschildert wird. In der ausgelassenen Festfreude tanzte Kṛṣṇa damals den hallīśa - tanz mit Flötenspiel (144, 68). Diese Dramenart ist also nichts anderes als eine Liebeshandlung, verbunden mit diesem Tanz, der für Kṛṣṇa bezeichnend ist. In dem Drama des Bhāsa «Das Leben des Kindes Kṛṣṇa» steht dieser Tanz im Mittelpunkt: Kṛṣṇa und sein Bruder tanzen ihn mit den Hirtinnen, und die anderen Hirten spielen Trommeln, während die Alten zuschauen. Wie der Tanz im Einzelnen verlief, wird nicht geschildert, aber wenn man einmal einen der Primitivstämme von Chota - Nagpur hat tanzen sehen, möchte man sich den hallīśa ähnlich denken. Den tanzen die Mädchen und jungen Frauen in Reihen, und die Jünglinge und jungen Männer springen jeder für sich alleine vor ihnen in höchster Erregung. Die Männer trommeln dabei, und Männer und Frauen singen Lieder [39], was in Bhāsas Drama ausdrücklich bestätigt wird.

Der Historiker steht hier vor der Schwierigkeit, dass die Erwähnung dieser Dramenart nur in einem jungen¹ Texte geschieht, und dass dieses Bhāsa - Drama und diese Stelle im Harivaṃśa verhältnismässig jung ist [40]. In älteren Texten wird dagegen in diesem Zusammenhang der Kṛṣṇa - jugend ein anderer Tanz erwähnt, der rāsa, der anders geschildert wird. Kṛṣṇa tanzte ihn, als einziger Mann heimlich nachts mit den Hirtinnen, ohne Instrumentalmusik [41]. Dabei sangen die verliebten Hirtinnen von den Heldentaten des Jünglings, die sie selber miterlebt hatten. Die eine Tradition [42] malt dies nun weiter aus: Kṛṣṇa verliess die Hirtinnen und wandelte alleine durch die Mondnacht des Djangels; unglücklich suchten ihn die Mädchen, klagten und weinten. Dann kam Kṛṣṇa wieder, und nun erst war die grosse Freude da. Dies Thema wurde dann weit ausgesponnen. In jüngerer Literatur tritt aus der Schar der Hirtinnen eine, Rādhā, hervor als die Geliebte des Heros, und die Geschichte ihrer keimenden Liebe, das Leid der Trennung und die Seligkeit der Wiedervereinigung wurde zum mystischen Motiv, wie die Seele Gott sucht und findet. Es wurde zugleich

[39] Verfasser a. a. 0.62 ff.

[40] fehlt im Brahma-, Viṣṇu-, Padma - purāṇa usw.

[41] Nacht und Heimlichkeit sind romantische Züge, wohl kaum altem Volksbrauch entnommen

[42] Brahma -, Viṣṇu- und Bhāgavata - purāṇa. Abgebildet als Reigen von Frauen mit Stöcken in den Händen.

zum Thema lyrischer und halb-dramatischer Dichtung [43], und wird noch heute in Volksstücken gemimt (yātrā), die sich also als viṣṇuitische Mysterienspiele auffassen lassen. Wir können kein hohes Alter dieser Spiele belegen, aber man vermutet trotzdem in ihnen einen Keim des indischen Dramas [44].

In anderer Tradition wird geschildert, wie die Hirtinnen nicht nur Kṛṣṇas Leben besangen, sondern wie sie Kṛṣṇa spielten: sie ahmten seinen Gang, sein Spiel, seinen Tanz und Gesang nach, d. h. sie identifizierten sich mit Kṛṣṇa und lebten sein Leben [45]. Wie der naṭa sich mit Śiva identifiziert und seinen Tanz tanzt, so tanzen die Hirtinnen Kṛṣṇa: die Frauen erfassen eben eher die zarte liebevolle Religion dieses Heros als die Männer. Und auch der rāsa-Tanz ist «heilsam»: er bringt die Uebel der Welt zur Ruhe (H 144, 22). Hier lag also ein Keim eines viṣṇuitischen Dramas vor, so unklar auch noch das Verhältnis von rāsa und hallīṣa ist [46]. Kṛṣṇa und die Hirtinnen werden noch heute bei der Prozession am Holi-fest in Nordindien gemimt: ein Jüngling und 4-5 Hetären spielen sie. Auf einem Wagen fahren sie im Umzug mit. Rings um sie herum singt und schreit man Zoten: ein indischer Karnevalszug beim Frühlingsfest [47]; von ähnlichen Umzügen leitet man die griechische Komödie her! Diese orgiastischen Frühlingsfeste sind ein Gegenstück zum śivaitischen Fruchtbarkeitstanz und seinem Opferfest. Sie gehören nicht den sündindischen (Dravida) Bauern, sondern den mittelindisch Primitiven (Munda), deren Gott nicht Śiva, sondern der Sonnengott ist. Der grosse Sonnengott der Hindu-mythologie aber ist Viṣṇu, der im Gegensatz zu Śiva der Aktive ist. Seine Mythologie erschöpft sich nicht in grossen Posen, sondern er hilft der Welt immer wieder durch heroische Kämpfe. Die hinduistische Kultur ist als Mischung und Gegenspiel dieser beiden grossen Grundhaltungen zu verstehen. Im indischen Drama gehört zum Śivaismus das Tragische, zum Viṣṇuis-

[43] Jayadevas Gītāgovinda

[44] Keith 40; Winternitz III, 163; Konow § 53

[45] cerur Kṛṣṇasya caritam: Harivaṃśa 75, 26 f., s. o. Bharata IV, 320. Hier spielen also Frauen eine Männerrolle. Bei der Schilderung des weiblichen Tanzes erwähnt Bharata u. a., wie eine Frau in Männerkleidung zur Unterhaltung ihrer Freundinnen Sanskrit rezitiert (XX, 144; Konow § 13): dieser Tanzbestandteil des Dramas ist also ein Abkömmling jener Hirtinnen-szene, nur sind es keine Hirtinnen mehr.

[46] auch rāsa beim Ozeanfest getanzt: Hariv. 144, 22

[47] Meyer I, 59; 105

mus das Heroische [48]. Wann, wo und wie diese beiden Faktoren sich vereinigt haben, wann die śivaitischen naṭas die viṣṇuitischen Tänze und Stoffe übernahmen, können wir freilich nicht mehr feststellen, weil die Vorstufen des indischen Dramas nicht aufgeschrieben wurden und die alte Literatur nur in den Händen der aristokratischen Brahmanen lag, die sich um solche Volksbräuche nicht kümmerten. Im klassischen indischen Drama ist der glückliche Ausgang durchaus die Regel. Der Märtyrergott (s. o.) gehört nur den untersten Kasten. Die Aristokratie, vor allem die Brahmanen, scheuten die Erregung des Tragischen [49]. Dementsprechend ist die «fürchterliche Stimmung des Gottes Śiva» (raudram) nur hier und da anzutreffen [50] und sind die Beziehungen unserer Dramen zu Kṛṣṇa weitaus häufiger als zu Śiva.

Kṛṣṇas Tanz, sowohl der rāsa wie der hallīśa, wird durch einen Stierkampf abgeschlossen [51]. Der Mythos erzählt, dass der Dämon Ariṣṭa in Stiergestalt kam, Kṛṣṇa anzugreifen; aber der erschlug ihn mit seinem eigenen Horn. Nun gab es Stierkämpfe als Spiele gerade bei den Hirten, unter denen Kṛṣṇa lebte [52]. Und genau wie hier, im Mittelmeergebiet und in China dürften Stierkämpfe ein Rest einer alten Stiergott-verehrung und ihrer Ueberwindung durch eine heroische Religion bedeuten. Der indische Stiergott war Śiva: sein Gegenspieler ist Kṛṣṇa-Viṣṇu. Gab es also alte naṭa-Volksspiele, in denen der Tanz des Kṛṣṇa mit den Hirtinnen bereits in mehrere Teile (um nicht zu sagen: Akte) geteilt war: Trennung und Wiedervereinigung der Liebenden, ihr glücklicher Tanz und sein Abbruch durch einen Stierkampf? [53].

Oder anderseits: soll man nicht das Liebesspiel Kṛṣṇas mit den immer wieder dramatisch gestalteten Liebesspielen zusammenbringen,

[48] Verfasser a. a. O. 188 ff.

[49] Keith 38 A. 2; H. Weller, Eine indische Tragödie? Stuttgart 1933. Losch in OLZ 1934, 705 f.

[50] Grossartig in Mālatīmādhava V.: auf dem Leichenplatz verehren die beiden Zauberer die grausige Karālā und schildern ihren Tanz ähnlich Śiva's Tāṇḍava. Dies Drama wurde an einem Śiva-fest aufgeführt (Vorspiel) und auch der III. Akt spielt an einem Śivafest. - Im Bālacaritam II wirbt eine Schar von Teufelinnen nachts um den bösen König Kaṁsa, sicher tanzend.

[51] Ebenso die Liebesszene in Mālatīm. III durch einen Tigerkampf.

[52] Verfasser a. a. O. 184

[53] Daran schloss sich vielleicht noch ein Kampf Kṛṣṇas gegen Kaṁsa als anthropomorphe Form eines Kampfes des Sommers gegen den Winter: so vermutet Keith 36 ff. Dagegen Konow § 49. Meyer I, 30 ff und 199 f hat zu solchem mythischen Kampf keine indische Parallele.

deren Muster das klassische Drama des Kālidāsa «Mālavikā und Agnimitra» ist? Der König Agnimitra verliebt sich auf den ersten Blick in Mālavikā, die als Sklavin an seinen Hof kommt, und nach vielen Intrigen heiratet er sie. Da ist der König der Gegenspieler gegen eine Frauenschar: seine beiden Frauen, die ihn von der schönen Sklavin zu trennen suchen, und die Geliebte und ihre Freundinnen, die den Liebenden zu helfen suchen. Nebenbei: indem man die Schöne in einem Tanz (!) - wettbewerb dem König ihre Schönheit, Geschicklichkeit und Liebe zeigen lässt, und indem der Frühlingsritus ihrer mimisch-tänzerischen «Baumhochzeit» den Liebenden das erste Zusammentreffen gewährt: ein primitiver Fruchtbarkeitsritus, der romantisch beibehalten wurde. - Eine der schönsten und zugleich die älteste Nachahmung dieses Dramas ist die Rātnavalī des Königs Harṣa (um 600 n. Chr.). Ihr erster Akt beginnt mit einer breiten und bunten Schilderung des Holi-festes (s. o!). Bei diesem Fest verliebt sich der König in die schöne Sklavin der Königin. Und dies Drama wurde ebenso wie das der Mālavikā an diesem Frühlingsfest aufgeführt. [55] Also: das Holifest erwuchs aus alten Liebestänzen und spielt in dies Drama hinein, dessen Liebesgeschichte eigentlich nur ein erweiterter solcher Liebestanz ist. Kann man sich die Zusammenhänge zwischen dem alten Tanzritus und dem Drama als seiner ästhetischen, neuen Form enger denken?

Oder eine andere Seiten dieses Liebestanzes: Kṛṣṇa, der Heros, aus dem Adel Mathuras, weilt unerkannt unter den Hirten, genießt die Liebe der Hirtinnen in der freien Natur des Waldes und verlässt sie wieder, um in seine Stadt zurückzugehen und die Geliebte nie wiederzusehen. Dem gegenüber: König Duṣyanta kommt in den Wald zu den Asketen, liebt unerkannt das Büssermädchen Śakuntalā und verlässt sie wieder, um zu seiner königlichen Pflicht zurückzukehren. Kālidāsa hat daraus das schönste und zugleich eines unserer ältesten Dramen geschaffen. Wie der König zu Anfang auf seinem Wagen eine Gazelle verfolgend in den Wald kommt, das wird mimisch dargestellt oder getanzt, wie der indische Ansdruck lautet (vgl. Sāk. VII, Urvaśī I). Wie der König Śakuntalā zum ersten Mal erblickt, «tanzt» sie ein beliebtes Thema: sie wird von einer zudringlichen Biene umschwärmt und stellt ihre Furcht und Schutzbedürftigkeit mit all ihren mädchenhaften Reizen dar. Später vergleicht der König

[54] Meyer I, 12 ff.

[55] Meyer 13. Die Angabe Crookes über die Sitabengahöhle muss ein Missverständnis sein.

sich mit der Biene und malt diese Szene sich zur Erinnerung [56]. Wie die Liebenden sich trennen müssen, spielt Śakuntalā, wie ein Zweig ihr Gewand festhält, sodass sie sich noch einmal nach dem Geliebten umsehen darf [57], ihre Freundinnen aber «tanzen» Blumenpflücken (IV) oder «Schmücken der Braut» (44, 25). Die beiden grossen Liebes-szenen (I, III) sind theatralische Gestaltungen des alten Themas «der Jüngling und die drei Göttinnen unter dem Paradiesbaum», wie es in der Kṛṣṇamythologie in Balarāmas Szene an der Yamunā besungen wird. Der König sucht die Geliebte nach ihren Fusspuren (28, 22) wie die Hirtinnen den Kṛṣṇa; und Śakuntalā fürchtet die Konkurrenz der Stadtfrauen (33, 19) wie jene Hirtinnen.

Der Höhepunkt des Dramas Mṛcchakaṭikam aber ist es, wie die Geliebte nachts zu ihrem Geliebten eilt; das ist zugleich eines der berühmtesten Szenen indischer Liebeslyrik in Malerei und Poesie und insbesondere der Kṛṣṇa-liebesmystik. Und das erste Auftreten der Geliebten ist eine grossartige stumme Tanzszene, darstellend, wie sie, von den Nachstellungen eines Bösewichts verfolgt, in das Haus des Helden flüchtet.

Man kann natürlich nicht annehmen, dass diese fein durchgebildete Kṛṣṇaromantik mit allen solchen Themen bereits in den primitiven Dorftänzen vorhanden gewesen sei. Aber diese Tänze waren die Grundlage, die sich bis heute lebendig erhalten hat, daneben aber das Drama aus sich erwachsen liess, das nun wieder dank des Genies der Dichter auf das Volksspiel zurückwirkte, das sich ebenfalls aus dem primitiven Tanz entwickelt hatte, sodass Tanz, Drama, Volksspiel, epische und lyrische Poesie, respektive Gesang der Kṛṣṇa-mystiker, sich gegenseitig befruchtend, als verschiedene Zweige aus derselben Wurzel dieser Frühlingstänze erwachsen.

Kṛṣṇa gehörte zum Stamm der Sūrasena, und dessen Dialekt war der neben Sanskrit im Drama gebräuchlichte [58]. Kṛṣṇa gehörte genauer zum Geschlecht der Sātvatas; nach diesem aber benannte die indische Dramatik das grandiose Stil-genre [59]. Der Kṛṣṇakult also brachte auch das Heroische ins Drama. Sein Leben war im Epos Harivaṃśa bereits dargestellt, ehe das erste Drama geschrieben wurde. Und zwar ist seine Lebensgeschichte so deutlich in einzelne

[56] Śākuntala, ed. Capeller III, sl. 66 und VI, S. 80, 8 ff.

[57] Ende von I; vgl. III und IV; Urvaśī I

[58] Konow S. 17; Keith 41

[59] Konow § 14; Keith 326 f. Bharata XXII, 12 und 38: fälschlich von sattvam abgeleitet.

Abenteuer eingeteilt, dass damit die Akte des Dramas bereits episch vorgebildet waren.

Neben dem Harivaṃśa aber stehen die beiden anderen Epen. Das Rāmāyaṇa wurde, wie in ihm selber berichtet wird, von den beiden Söhnen des Rāma, von Kuśa und Lava, dem Vater erstlich vorgetragen. Nach diesen Söhnen aber benannten sich die kuśilava, eine andere Bezeichnung für Schauspieler [60]. Wie sie sich zu den naṭa ursprünglich verhielten, wissen wir noch nicht.

Das Epos Mahābhārata ist die Geschichte der Bhāratas, eines Stammes, dessen Ahn Bharata war, der Sohn der Śakuntalā. Bharata war aber auch eine Bezeichnung für Schauspieler [61]. Ein Weiser (muni) mit Namen Bharata lehrte einst im Himmel seine 100 Söhne das erste Drama (s. o.). Sie wurden darauf übermütig und von den anderen Weisen verflucht, auf die Erde hinabzusteigen. Die Gelegenheit dazu gab Nahuṣa, der himmelstürmende König und Ahne Kṛṣṇas, der sie bei seinem Sturz mit auf die Erde nahm. Dort zeugten sie das Geschlecht der naṭa. So erzählt jener mythische Weise in dem ihm zugeschriebenen Lehrbuch der Dramatik (36, 14 ff.; 1, 24 ff.). Nach den Bhāratas heisst das Stilgenre, das durch Worte, nicht durch Gesten oder Gesang wirkt [62]: Deutet das noch auf den Charakter der Bhāratas als epischer Rezitatoren? [63] Waren die 100 Bhāratas eine Art Barden des Bhārata-volkes oder seine tanzende und singende Jungmannschaft? [64] Die letzte Strophe jedes indischen Dramas enthält einen Segensspruch und wird Bhārata-strophe genannt [65]: War dies ursprünglich ein Gebet solcher Barden? [66] Jedenfalls haben alle drei Epen ihre Beziehungen zum Drama; aber die Tradition ist trümmerhaft. Alle drei Epen sind viṣṇuitisch.

Ein so kompliziertes Gebilde wie das Drama ist aber nicht nur von diesen beiden Faktoren oder Tanzarten abzuleiten. Zum Vorspiel des Dramas gehört u. a. die Verehrung des Indrabaumes, d. h. einer

[60] Bharata XXV, 84; Konow § 8; Keith 31

[61] Konow § 8; Keith 29 f.

[62] Konow § 14; 326 f.

[63] Das 3. Genre wurde nach Kāśīka, einer Gestalt der Kṛṣṇa - sage aus Vidarbha benannt. Nach Vidarbha benannte die Poetik ferner einen Still, der sich durch Klarheit auszeichnete. Hier lag also ein altes Zentrum der Dichtung. Von hier stammte der Dramatiker Bhavabhūti.

[64] Die Munda haben die Einrichtung des Junggesellenhauses.

[65] Konow S. 20; Keith S. 83

[66] Keith 30

Bambus - Stange, an deren verschiedene Knoten bunte Gewandstücke gehängt werden [67], ein durch ganz Asien weit verbreiteter Brauch [68]. Jeden Sommer wurde das Fest dieses Baumes gefeiert [69] und bei einem solchen wurde z. B. das Drama Nāgānanda des Harṣa aufgeführt [70]. Wie bei dem Frühlingfest das Liebesdrama aus dem orgiastischen Tanz, so ist dies ernste, religiöse Drama, das die Aufopferung eines Edlen schildert, der künstlerische Nachfolger volkstümlicher Aufführungen und Ringkämpfe, die bei diesem Fest üblich waren [71].

C) Wie die griechischen Dramen an den verschiedenen Dionysosfesten gespielt wurden und mit den primitiven Tänzen, Mysterien und Spottereien dieser Feste zusammenhängen, so ähnlich ist es also auch in Indien gewesen. In Athen war es Peisistratos, der die alten Feste mit grossem Pomp ausstattete; er, der mit Hilfe des Volkes gegen den Adel regierte, baute die alten Volksfeste aus und veredelte sie. Der Demeterkult und der Dionysoskult gaben dafür die Grundlage ab, und zwar war der Dionysoskult bereits vorher um die Lyrik des Chorgesanges und um die Heroensage der Epik bereichert worden [72], wie ja auch das indische Drama Epos und Lyrik voraussetzt. Auch in Griechenland waren für die drei Dramen - arten (Tragödie, Komödie, Satyrspiel) je eine Tanzart charakteristisch (Emmeleia, Kordax, Sikinnis) [73]. Aber als Ursprung des Dramas war in Griechenland der Chorgesang wichtiger: aus den Dithyramben - chören des Dionysoskultes entstand der Chor des griechischen Dramas, der dem indischen fehlt [74]. Wie im indischen aber im Vorspiel noch der Tāṇḍava und der Indrabaum als altertümliche Reste erhalten blieben, so wurde vor der griechischen Tragödie der alte Chor gesungen [75]. Wie der

[67] Meyer III, 4, 52

[68] Also nicht indogermanisch, wie Keith 41 meint.

[69] Meyer III, 113 f.

[70] Meyer I, 13 Anm.

[71] Meyer III, 10 Anm. 4. - Eine andere Wurzel des indischen Dramas ist das Rüpelspiel gewesen (Konow § 53). Dazu gehört es vielleicht, wenn im Bālarita die Waffen Kṛpās auftreten und sich mit je einem Vers vorstellen, wie es in europäisch - mittelalterlichen Schwerttanzspielen üblich war. - Solch Drama wie Mudrārākṣasa, ein politisches Intrigen - spiel, hat wohl keine primitiven Wurzeln (vgl. Verf. in Acta Orientalia XIII, 214-220)

[72] Christ - Schmidt, Griechische Literaturgeschichte 1912 I, 258

[73] ib. 276

[74] Keith 39 vergleicht die Granthikas von Patanjali III, 2,11 mit Dithyramben. Nach Lüders (Konow § 54) ist dieser Stelle nichts zu entnehmen.

[75] Christ - Schmidt 161

griechische Komodos (= Gesang der Dionysos-schar) und die Aufführung an den Festen den Hinweis auf die Vorläufer des Dramas geben, so in Indien der Ausdruck *naṭa* und die indischen Feste. In Griechenland sind die Dialoge des Dramas in der Sprache der Epen, die Gesangsteile in der älteren dorischen Lyrik abgefasst. Entsprechend erhielt sich im indischen Drama die Sanskritsprache der Epen und die Śaurasenī des Kṛṣṇa-stammes für die Dialoge, und für die Gesänge die Mahārāṣṭrī (teilweise), die Sprache des Landes, in der eine ältere Lyrik geblüht hatte [76]. Aber in Indien trat nicht der Schauspieler dem Chor gegenüber, zu dem dann Aischylos den zweiten Schauspieler hinzufügte, sodass man von da an von einem Drama sprechen kann. In Indien gab es ferner keine musischen Agone als Anlass für dramatische Aufführungen. Und in Indien gab es nicht den mythologischen Witz des Satyrspiels [77] oder den politischen Witz der Komödie: in Indien gab es ja keine athenische Demokratie.

Aber trotzdem ist dem Peisistratos in mancher Beziehung der grosse Kaniṣka zu vergleichen. Kaniṣka stand der Front des exklusiven indischen Adels gegenüber; er wusste gegen das Kastenwesen des Brahmanismus den Buddhismus zu stützen, der von je her gegen den Blutsadel der Brahmanen den geistigen Adel vertrat. In seiner Zeit und durch seine Förderung erlebte der Buddhismus in Indien seine grösste Blüte. [78] Die ältesten uns erhaltenen Dramen sind aber buddhistische aus der Zeit Kaniṣkas [79]. Wie die Dramen des Aischylos durchaus fromm sind, so sind diese buddhistischen Dramen ausgesprochene Bekehrungsstücke. Wie vor Aischylos nur wenige Generationen verstrichen, seit Thespis die ersten primitiven Dramen in Athen aufführte oder Arion dem dionysischen Chor den epischen Inhalt gab und dem Chor den Einzelsänger gegenüberstellte, so braucht man auch vor Aśvaghoṣa, dem ersten uns bekannten Dichter dieser Dramen, dem Hofdichter Kaniṣkas, nur eine kurze Anlaufzeit des indischen Dramas anzunehmen [80]. Kaniṣka lebte in Mathura; dort ist seine Statue gefunden worden [81], Dort regierten seit etwa 200

[76] Konow § 11 ferner māgadhī als Sprache der Niederen und Bösen. Die Feindschaft gegen das östliche Magadha beruht auf der des Kṛṣṇa gegen Jarā-sandha. Zur Zeit der Dramen hatte sie keine politische Bedeutung mehr.

[77] das prahasana verspottet Liebe und Gesellschaft (Konow § 25 und 118)

[78] Smith, Early history of India 1924, 283. Tarih I, Istanbul 1932, 78

[79] Konow § 58; dagegen Keith 69 ff.

[80] Konow § 59; Keith 80 ff.

[81] Abbildung bei Vogel pl. I

Jahren vor ihm andere Eroberer, die aus Innerasien gekommen waren und wie Kaniska vor dem starren Kastenwesen standen. Die Stadt Mathura war damals ein Zentrum des Buddhismus, wie die Archäologie beweist. Aber das Land um Mathura, die Dörfer, waren gerade der Schauplatz der Kṛṣṇa - geschichte. Megasthenes bezeugt uns, dass um 300 v. Chr. bereits sein Kult um Mathura blühte. Hier sprach man den Dialekt der Sūrasena, der ins indische Drama einging, das offenbar hier seine Wiege hat.

Der Brahmanismus hat nie Wert darauf gelegt, Anhänger zu werben; seine Grundlagen waren das Dorf und die Kaste. Der Buddhismus aber war die Religion von Städtern [82]. Unter ihnen predigte Buddha um sie zu bekehren, vor ihnen zeigte er Wunder und diskutierte mit Gegnern (waren auch das Wurzeln des Dramas?). [83] Wie also Śivaismus und Viṣṇuismus wesentlich sind für die Ursprünge des indischen Dramas, so ist der Buddhismus wichtig als Anlass desselben. An Buddhas Predigten konnte Aśvaghōṣa anknüpfen. Buddhas Lebensgeschichte war (wie die Kṛṣṇas) gerade von Aśvaghōṣa in einem Epos behandelt worden: sein Leben war seit Jahrhunderten schon in festen Szenen überliefert. Die Reliefkunst des Panjab hatte es immer wieder behandelt, merkwürdig ähnlich, wie in Vorderasien damals die Mithras - geschichte in Relief - szenen - folgen dargestellt wurde. Mithras Stierkampf ist dem des Kṛṣṇa zu vergleichen; beide sind Heilande wie Buddha. Gab es etwa verschollene Mysterienspiele wie für Mithras so auch für Kṛṣṇa und Buddha? Sind die Relief - serien (die wir so alt für Kṛṣṇa nicht haben) Nachbildungen theatralischer Aufführungen? Oder ist das Theater eine Belebung solcher Bilder? Da liegen vielleicht noch dunkle Zusammenhänge vor.

Aber nicht für die Massen (wie Peisistratos), sondern für die städtischen Adligen und Beamten brauchte Kaniska ein Anziehungsmittel. Ihre Hilfe brauchte er; sie suchte er aus dem Brahmanismus in den Buddhismus hinüberzuziehen. An sie wandten sich bald danach die brahmanischen Klassiker der Guptazeit mit ihren Dramen. So wurde aus dem primitiven Dorfritus das Drama als Kunstwerk.

Im Nordwesten Indiens hatten seit Alexander dem Grossen griechische Fürsten regiert. Man sollte annehmen, dass sie sich auch

[82] Breloer, ZDMG 93, 1939, 283, 271

[83] Indische Philosophen verfassten Dialoge bereits vor Buddha nach dem primitiven Vorbild des Rätsel - raten - Wettkampfes (Verf. in ZDMG 8, 1929, 247)

[84] Helfen die Bilderserien die dunkle Patanjali - stelle zu erklären? Im Uttara - rāmacarita I erläutert Lakṣmaṇa dem Rāma seine Geschichte an Hand von Bildern.

griechische Dramen (Euripides, Menander) haben vorführen lassen. [85] Ist also ein Einfluss des griechischen Dramas auf das indische anzunehmen? Vielleicht ist es analog dem Einfluss der griechischen Plastik auf die indische gewesen: der ist deutlich greifbar, aber es ist umstritten, wie wesentlich er war, denn zweifellos gab es schon eine ältere bodenständige indische Plastik (s. o. Anm. 10).

Ein Einfluss der Tragödie und älteren Komödie oder des Satyrspiels ist ausgeschlossen, allenfalls Menander lässt sich vergleichen, und zwar inhaltlich eigentlich nur mit dem Mṛcchakaṭikam [86]; aber auch dies ist keine lustige Komödie; kein Vater eines unehelichen Kindes wird gesucht: ein solches Problem gibt es bei Indiens Harem und Kinderheirat nicht. [87] Es gibt in Indien ferner nicht den verschmitzten athenischen Sklaven, die Hetäre, den Offizier des Menander. Und im Mṛcchakaṭikam ist das Ethos viel religiös ernsthafter und pathetischer als bei Menander. Es hat einen stark buddhistischen Anflug [88]; dazu passt, dass im Kommentar zum buddhistischen Märchen (Jātaka 118) eine ähnliche Geschichte erzählt wird: eine Hetäre wird einem Kaufmann zugeführt; sie geht von ihm zu einem anderen: der Kaufmann wird beschuldigt, sie ermordet zu haben, zum Richtplatz geführt, in letzter Minute durch ihr Auftreten befreit - und daraufhin Mönch. Und in einem anderen Märchen (318) wird von der Hetäre erzählt, die durch einen verdeckten Wagen sich ihren Geliebten kommen lässt, von dem Geliebten und Räuber in einem Park erwürgt, doch wieder zum Leben kommt usw.: also all diese Motive des Märchens und des Dramas sind echt indisch und nicht etwa aus Griechenland importiert.

Auch in der Form ist der Unterschied gewaltig. Während die Bühne des Menander unserer modernen ähnelt, spielen im Mṛcchakaṭikam die Schauspieler häufig innerhalb und ausserhalb eines Hauses

[85] Keith 59

[86] Konow § 52; Keith 57 ff. Menander ist zitiert nach: Szenen aus Menanders Komödien, deutsch von C. Robert, Berlin 1908. - Windisch, der für griechischen Einfluss im Mṛcchak. eintrat, hat gerade in ihm Aehnlichkeiten mit der Kṛṣṇasage hervorgehoben: Verhandlungen d. kgl. Ges. d. Wiss. Leipzig. phil. - hist. Cl. 37, 1885, 439 ff., 456 ff.

[87] Duṣyanta will die schwangere Śakuntalā nicht zu sich nehmen, Urvaśī verbirgt ihren Sohn vor Purūravas. Das ist auch ohne griechischen Einfluss verständlich. - Bei Kāmas - Fest verliebt sich der Held in die Heldin (Mṛcchak., Mālatī) aber er vergewaltigt sie nicht wie bei Menander der Held bei den Tauropoliern (Schiedspruch II, 3)

[88] Winternitz III. 203

in derselben Szene, d.h. in zwei Teilen der Bühne, die aber nicht durch Kulissen getrennt waren [89]. Dazu gehört, dass der Schauspieler auf der Bühne umhergeführt wird, als wechselte er den Ort der Handlung in ein und derselben Szene [90]. Ferner: im Indischen ist der Dialog Prosa mit eingestreuten Versen in komplizierten Metren, nicht wie im Griechischen durchgehend erzählende Verse.

Dagegen lässt sich folgendes vergleichen: in Menanders «Schiedsspruch» IV,7 spricht der Schauspieler einen Monolog und fingiert einen Antwortenden hinter der Kulisse (vgl. die «Samierin» III 7). Diese eigenartige Monologform begegnet im Indischen häufig [91] und ist zum einaktigen Bhāṇa ausgebildet worden (s. o.).

In Menanders «Schöne mit dem gestutzten Haar» gibt zu Anfang die «Ahnungslosigkeit» in einem Monolog die Exposition, ähnlich eine Frau in der «Samierin». Damit lässt sich der grosse Monolog des Haupthelden zu Anfang des Mudrārākṣasa und der des himmlischen Sängers Nārada im Bālacarita vergleichen.

Eine sozusagen kleine Form dieser Monologe steht bei Menander manchmal am Anfang der Akte, z. B. Schiedsspruch II, III, Samierin II, IV., die Schöne mit dem gestutzten Haar III. Akt. Ganz entsprechend beginnen manche indische Akte [92].

Statt dessen beginnt bei Menander der I. Akt des Schiedsspruches mit dem Dialog zweier untergeordneter Personen, dem Sklaven und dem Koch, die dabei die Voraussetzungen der Handlung berichten; ähnlich der I. Akt des Ahnherrn. Entsprechende Akt-anfangsdialoge lassen sich zwar nicht im Mṛcchakaṭikam, aber in fast allen anderen Dramen nachweisen. [93] Die indische Lehre der Schauspielkunst nennt diese Einleitungsszenen praveśaka [94] und beschreibt, dass sie

[89] Mṛcch. I. - VI. Akt. Mudrār. III. - IV.; Mālatīm. VI. Akt.

[90] Mṛcch. IV; IX; vgl. Morgensterne 63 f., 69: Noch nicht im Cārudatta. Bālac. ed Weller 7 f.

[91] Mṛcch. II, VI, IX; nicht im Cārudatta. Mudrār. II, III, VII; Śāk. III, VII. Wenn Cārudatta älter als Mṛcch. ist, sollte in ihm mehr Ähnlichkeit mit Menander sein! In ihm fehlt auch die Spielerszene des II. Aktes, die besonders an den Schiedsspruch I,5 erinnert.

[92] Mṛcch. I. - VI., VII. - IX. (Cārudatta nur I.); Mudrār. I - VII, Mālavikā I, III - V, Urvaśī II - V, Śāk. II, III, VI, Mālatī III, V. Bālac. I, III - V.

[93] Śāk. IV (ebenso 41 f.) Mālatī II-III. Besonders häufig nach den kurzen Anfangsmonologen; Mudrā VI, Mālav. I, III. V, Urvaśī II-IV, Śāk. VI, Mālatī VII, Bālac. III.

[94] Konow S. 13

nicht von den hervorragenden oder auch nur mittleren Personen und also nicht in Sanskrit zu sprechen sind. [95]

Man möchte dies so zusammenfassen: indische Dichter haben weder den typischen Inhalt noch die Form der griechischen Komödie übernommen, wohl aber in Bezug auf die Darstellungstechnik solche formalen Anregungen aufgenommen. Der letzte bekannte griechische König in Indien, Hermaios, wurde von dem Kushankaiser Kadphises I. ungefähr 20 n. Chr. besiegt [96], dem Grossvater Kaniṣkas.

Es gelingt also, die ersten wirklichen Dramen Indiens und ihre primitive Grundlage in den verschiedenen Tänzen aufzuzeigen. Aber zwischen beiden fehlt ein wichtiges Glied, denn Aśvaghoṣa hat ja nicht an die Tänze der Primitiven angeknüpft, sondern an die Volksspiele der hinduistischen Dorf- und Stadtkultur, die die Sitten der primitiven Djangelbewohner fortgebildet, die Verschmelzung śivaitischer und viṣṇuitischer Tänze geleistet und von den Griechen die formalen Anregungen aufgenommen hatten. Im Lehrbuch der Staatswissenschaft des Kauṭilya (um 300 v. Chr.) wird abgeraten, in den Dörfern Hallen für die Vergnügungen der naṭa, Tänzer, Sänger, Instrumentalisten, Deklamatoren und kuśīlava zu errichten, da durch solche Vergnügungen das Volk von der Arbeit abgehalten wird (II, 1, 19, 41 ff). Also gab es sogar in den Dörfern damals Gaukler verschiedenster Arten, die nicht mehr nur bei religiösen Riten, sondern zum Vergnügen wirkten. Wie dieser Politiker, so verboten damals auch Buddhisten und Brahmanen ihren Gläubigen das Besuchen solcher Vergnügungen. Weder die Priester noch die Epiker des Riterstandes kümmerten sich in ihren Dichtungen um diese Volkssitten. Daher wissen wir nichts über diese Aufführungen, die zwischen den primitiven Riten und den Dramen vermitteln könnten.

Es gab also die naṭa, die Tänze, die Feste, es gab Dialoge und öffentliche Diskussionen, es gab die Epen und Erzählungen und es gab um 300 bereits Hallen für profane Aufführungen. Dass das Volksspiel aber zur Literatur der Gebildeten erhoben wurde, darin möchte man eine Leistung des Kaisers Kaniṣka und seines Hofdichters Aśvaghoṣa erblicken.

[95] Nur in Mālatī I redet eine Nonne, die eine Hauptperson des Dramas ist und alle Intrigen leitet, in solchem Dialog.

[96] Smith 250

Mütercimnı notu: Bu makalenin türkçe metninin sa. 197 nin 9 uncu satırında, «hünsa bir varlık» yerine seven «hususî bir varlık»; sa. 207 nin 26 inci satırında «vesile» yerine «vesika»; son sayfada (satır 4) «Kautilya» yerine «Kautalya» yazılmış; tashih olunur

İBNİ HASSUL'ÜN TÜRKLER HAKKINDA BİR ESERİ

Abbas AZZAVÎ

TÜRKÇEYE ÇEVİREN

Şerefeddin YALTKAYA

Istanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörlerinden

TERCEMEDEN EVVEL BİRKAÇ SÖZ

Biz Türkler için büyük bir kıymeti haiz olan bu ufak eseri bize göndermek lütfünde bulunan muhterem Fazıl Abbas Azzavî Bey; bu esere yazmış olduğu mukaddimede söylediği veçhile bunu istinsah ettirirken aslolan Sağanî nüshasındaki birkaç silik ve bozuk yeri bulup ikmal etmişlerdir. Bu eseri dilimize çevirirken kendilerinin gözlerinden kaçmış olan birkaç sarih istinsah yanlışlığını da biz tashih ettik ise de bu yanlışlıklardan başka eserin aslında bazı cümleler arasında atlamalar ve eksiklikler dahi bulunduğu görüldüğünden mecburiyetle buralarda yalnız bir mütercim vaziyetinde kaldık.

Eser; tam bir sıhhati haiz olmamakla beraber — böyle bir eserin yalnız yazılmış olması bile başlı başına bir ehemmiyeti haiz olduğundan — bundan yirmi altı yıl evvel Cahiz'in Türkler hakkındaki risalesini terceme etmiş olduğumuz gibi bunu dahi terceme hususunda bir an bile tereddüt etmedik.

Biz Türkler ve umumiyetle tarih ve ilim âlemi için büyük bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olan bu metni terceme ederken mütercim olmaktan başka bir mes'uliyet kabul etmeyeceğimi söylemeği de lüzumlu addeylerim.

ABBAS AZZAVİ'NİN MUKADDİMESİ

Irakta yapılacak tarihi tetkikler, bizi; burada yaşamış olan muhtelif milletlerin evsaf ve secayası üzerinde durmağa mecbur eder. Bunların yalnız siyasi vekayii ve umumî hadiselerini bilmek kâfi değildir.

Bu milletler içinden Türkler ise Irakın yerli ahalisile imtizaç etmiş ve onlar ile birleşmiş olan bir millettir.

Bunlar; Emeviler zamanında Iraka gelmeğe başlamış ve Abbasiler devrinde çoğalarak siyasi ve askerî cephelerde büyük kuvvet ve tesirler göstermiş ve idareyi ellerine almış ve uzun müddet bu tesirlerini devam ettirmişler. Bugün dahi Türkler; Irakın muhtelif cihetlerine yayılmış bulunmaktadır.

Bunların; vaktile Iraktaki siyasi ve askerî vaziyetlerini öğrenmek; diğer cephelerdeki ehemmiyetlerini öğrenmekten ve bunlara müteallik başka lüzumlu noktaları tetkik etmekten bizi müsteğni kılmaz.

Türklerin orduyu ellerine almış oldukları en satvetli zamanlarında Cahiz'in [1] bunlara dair yazmış olduğu risale [2] yi okumak kâfi değildir. Bu bapta başka eserlere de ihtiyaç vardır. Biz bu unsurun hakikat ve mahiyetini öğrenmek için diğer vesaik araştırmak ve bunların Iraktaki tesirlerinin şeklini daha iyi öğrenmek mecburiyetindeyiz. Yoksa Mogol ve Türkmenlerin zamanlarını ve bu zamanlardaki vakıatı öğrenmemiz eksik kalır. Binaenaleyh; Arap olmıyan unsurlardan Iraka girmiş olan milletlerin hepsini tetkik etmek zarureti arasında; Abbasiler devrinde orduyu ellerine almış ve kuvvet ve meknet göstermiş bulunan Türklerin ahvalini tetkik; hususî bir mahiyet arzettiğinden bunlara müstesna bir ehemmiyet sarf edilmek lâzım olduğuna kanaatımız vardır. Bu hususta çalışarak müteaddit vesikalar elde etmeğe muvaffak olduk ve bunlardan istifade ile (tarih-el-şuub-el-irakiye تاريخ الشعوب العراقية [3]) de Türklerle dair hususî bir bahis ayırdık.

[1] 255—868 de Basrada vefat etmiş olan bu zat Arap müellif ve muharrirlerinin en veludlarından biridir. Muhtelif mevzularda pek güzel eserler vücude getirmiştir. Bu müellif aynı zamanda Mutezile'nin en bâriz simalarından biridir.

Mütercim

[2] Türkyurdu mecmuasının 3 teşrinievvel 1329 tarihli olan üçüncü yılının ikinci sayısından itibaren Cahiz'in bu risalesinin tarafımdan yapılan tercemesi neşredilmeğe başlanılmış ve müteakıp nüshalarda bu terceme itmam edilmiştir.

Mütercim

[3] Bu zatın Irakta Mogollar, Celairiler ve türkmenlerin hükümetlerine dair şimdiye kakar üç cildi neşrolunmuş olan büyük bir tarihi vardır. *Mütercim*

Hulâsa olarak denilebilir ki Türklerin devlet nezdinde mevkileri bulunması ve sözlerinin nazif olması itibariyle ve aynı zamanda etnoğrafik vasıflarıyla tetkik mevzuu olmağa pek ziyade değerleri vardır.

Araştırmaların esnasında Türklerin askerlik itibariyle sair asker olan milletlere tefevvük ve tekaddümlerini gösteren; İbni Hassul tarafından yazılmış mühim bir esere muttali oldum. Vesâikten madut olan bu küçük kitab, Cahiz'in risalesinden sonra tarihen en ehemmiyetli olan bir eserdir.

Irakta bir müddet hükûmet sürmüş ve Irak tarihine yadigârlar bırakmış olan Türklerden Selçukileri ve Selçuk askerlerini ve bunların ilk zuhur devrelerini ihtiva eden bu eser bu hususta büyük bir kıymeti haizdir. Bununla beraber bu risalenin mevzuu yalnız bundan ibaret olmayıp Selçukilerin aslını ve Deylemleri ve bunların ikisi arasında mukayese ve muhakemeyi de muhtevidir ki bu cins tarihî tenkitler içinde bu tarzda bulunanlarına nâdir tesadüf edilir.

Bunda Sâbi'nin [1] telif etmiş olduğu tarihi; Ettaci'nin [2] ne sebebe binaen yazıldığı hakkında malûmat bulunduğu gibi İbni Hassul'un Sâbi'yi tenkitleri dahi görülür ki bundan; o asırdaki tarihî tenkitlerin nasıl ve ne yolda olduğu öğrenildiği gibi aynı zamanda İbni Hassul hakkında da bir fikir edinilmiş olur.

Bunlara; Deylemler ve bunların kadim hükûmetleri ve ahiren vücade getirmiş oldukları Âlibüveyye hükûmeti hakkında öğrenilen malûmatta zam ve ilâve edilir ki bu malûmatın ehemmiyeti dahi meydandadır.

Bu muhtelif noktai nazarlardan bu eserin haiz olduğu kıymet bizim dikkatimizi celp etmiş ve müessiri hakkında muasır müverrihlerin ve kendisinden sonra gelmiş olan tercemeihal müelliflerinin sözlerini araştırmağa mecbur etmiştir. Bu eserin metninde anlaşılması güç olan noktaları izah etmeği ve aynı zamanda içindeki bahisleri daha ziyade açan diğer kitapları göstermeği vazife bildik. Aslımız olan nüshadaki birkaç silik ve bozuk yer bulup ikmal ettik.

[1—2] Sâbilerden olup 313 te doğmuş ve 384 te ölmüş idi. Âlibüveyh'den Muizüddeve'nin oğlu İzüddeve islâm dinini kabul etmesi şartıyla kendisine vezaret teklif etmiş idise de imtina eylemiş idi. Adududdevle 367(977) de Bağdada geldiği sırada halife ve İzüddeve Bahtiyar hakkında yazmış olduğu bazı mektuplardan dolayı kendisini hapsedmiş ve vaki olan şefaate binaen affeylemek istemiş idise de bunu Sâbi'nin Âlibüveyh hakkında yazacağı bir kitaba talik etmiş idi. Sâbi, Adududdevle'nin diğer lâkabı olan Tacülmille'ye nispetle (Ettaci) namıyla mahbeste böyle bir eser yazmağa başlamış idi.

Mütercim

Bu mukaddememizde şu dört noktayı arz etmek istiyoruz :

- 1 — Elimizdeki nüshanın tavsifi
- 2 — Risaleyi yazan İbni Hassulün hal tercemesi
- 3 — Sabî ve İbni Hassul
- 4 — Hulasa ve hatime

— 1 —

ELİMİZDEKİ NUSHANIN TAVSIFI

Bu nüshanın üzerinde şu yazı vardır :

(Sagâni) Çaganiyanlı Mehmet oğlu Hasan [1] der ki :

« Bu nusha 649 zilhiccesinde aslile mukabele edilmiştir. »

Bu müstensah nüshanın Mekke'de yazılmış olduğu üzerinden anlaşılmaktadır.

Bazı yerlerinde bozukluk ve eksiklik bulunduğundan iyice okunamamaktadır. Bunu; Ebülalâ bin Hassul telif ederek Selçukî Hükümdarı Sultan Tuğrul Bey'e takdim etmiş ve içinde vezir Amidülmülk Kündurî'yi [2] meteylemiş ve Türklerin vasıflarını ve başka kimselerde bulunmayan hususiyetlerini bildirmiş ve Beni Büveyh'i [3] ve bunların asıllarını tarif etmiş ve Ettâci sahibini ve bunun bu tarihini tenkit eylemiştir.

İbni Hassulün bu risalesi edebi bir lisan ile yazılmıştır. Müellif bu risalesile Ettâci müellifine muaraza etmiş ve kendilerine tagallüp etmiş olan Âli Büveyh'in bu tagallüplerine Türklerin katlanmadıklarını ve bunların tab'an asker yaratılmış olduklarını, harp ve darbın bunların sanatları olduğunu izah ile Türkleri muhtelif cephelerden Deylemilere tercih ve takdim etmiştir.

[1] 577 (1181) de Çaganiyanda doğmuş ve 650 (1252) de Bağdatta vefat etmiştir. Lûgat ve hadiste yüksek mevkii vardı. Bu mevzularda muhtelif ve müteaddit eserler yazmıştır. Kendisi Sagani-Çaganiyanlı diye meşhurdur

Mütercim

[2] Tuğrul Beyin veziri olmakla Selçuklilerin ilk vezirleri olmuş idi. Edebiyat ve islâmi ilimlerde mevkii yüksek idi. 456 da Nesâ'da katledilmiştir. Kendisi Nisabur etrafındaki Tureysis'e tâbi Kündür namındaki yerde doğmuş idi.

Mütercim

[3] Bu vezinde olan *سبويه*, *نظويه* vesaire gibi kelimelerin Sibveyh, Sibuye gibi her iki suretle de okundukları; içinde bu türlü kelimeler bulunan şiirlerin vezinlerinden anlaşıldığı gibi büyük müverrih ve âlimlerin yazılarıyla de bunların her iki şekilde harekelenmiş oldukları tarafımızdan görülmüştür.

Mütercim

İbni Hassulün edebî kudreti hakkında; hal tercümesi yazan müellif ve müverrihlerin yazdıkları sözlerin doğruluğuna kendisinin bu eseri ve bu eserinde köstermiş olduğu belâgat ve fesahatı bir âdil şahittir.

Bu eseri keşfüzzunun sahibi zikretmiş ise de, kendi gözile görmemiş olduğundan tavsifini yapamamış ve risalenin ismini de nereden almış olduğunu bildirmemiştir.

Bundan başka bu eseri, diğer mercilerde görmek ve bulmak istedik ise de keşfüzzünundan başka bir yerde bir iz bulamadık.

Bu eser; yazıldığı asri içindeki edebî eserler arasında müstesna bir kıymeti haiz olduğu gibi aynı zamanda Irak tarihinde mevkii olan ve burada cereyan eden mühim ve büyük vakalar ile alâkası bulunan bir millet (Türkler) hakkında bulunabilecek en mühim ve en nadir vesikalardandır.

Bu eserin Türklerin hüviyet ve mahiyetlerini tarif ve tavsif hakkında ne kadar adilâne ve ne kadar bitarafane yazılmış olduğunu müessiri olan İbni Hassulün ağzından dinliyelim :

«Şimdi bu milletin yani Türklerin müstahak olmadıkları vasıfları kendilerine vermeksizin ve aynı zamanda malik oldukları evsafı kendilerinden nezetmeksizin; ne lehlerinde ve ne aleyhlerinde bir taassup eseri göstermeden tabiat ve huylarını vesair hayatî vasıflarını söyleyelim. Biz, bu kitabımızı her şeye tenkit nazarile bakan zatlara ve en ufak nükteyi gözden kaçırmıyan dikkat erbabına arz ediyoruz. Ve her zaman ve mekânda ve her din ve mezhepte nehyedilmiş olan riyadan ve iki yüzlülükten Allaha sığınırız.»

Müellifin bu şartlarına sadık kalıp kalmadığı hakkındaki hükümü eseri okuyacak kariler vereceklerdir. Ben, bu hususta reyimi izhar ederek onlara takaddüm etmek istemiyorum. Yalnız şunu söylemek, isterim ki, müellif bu eserile bize; tarih ile uğraşanların müstağni olamayacakları ve aynı zamanda tarihi mevzularda çalışan zatlara nadir tesadüf edecekleri mühim bir vesika vermiştir.

İbni Hassulün bu eserinin yegâne nüshasını üstat Kermeli'nin [1] kitapları arasında gördüm ki bu nüsha Irakın meşhur âlimi Sağanı (Çağaniyanlı)nın nüshasıdır. Tam bir itina ile bu nüshadan istinsahını yaptırarak mukabele ettim. ve üzerinden uzun zaman geçmiş olan bu nüshanın bazı yerlerindeki bozuklukları kudretim yettiği derecede tashih eyledim.

[1] Irakın ilmi şahsiyetlerinden olup hususî kütüphanesi Bağdadın en zengin kütüphanelerindedir.

İBNİ HASSUL KİMDİR ?

Bu zatı bir cümle ile söylemek lâzım gelirse şöyle deriz:
Sâbi'nin zıddı olup onun tarihini tenkit etmiş ve hatalarını bildirmiş olan zattır.

Siyaset ve riyaset erbabının meşhur ve maruf olanlarından ve edebî iktidara malik bulunanlardan idi. Âli Sebüktekin devrinde ve Selçukilerin ilk zuhurları zamanında Rey beldelerinde sıyt ve şöhreti etrafa yayılmış idi. Kendisi Reisi Divan (Divanülînşâ dahil ve harice yazılacak yazıları yazan divan) idi.

Muasırlarından muhtelif zatlar kendisinin hal tercemesini yazmıştırlar.

Tetimmetülyetime تَمِّمَةُ الْيَتِيمِ de şöyle görülür:

«Bu zat; üstat Ebül Alâ Mehmet bini Ali binil Hasan [1] olup lâkabı Safiyyül Hadratayn صفي الحضرتين dir. Kendisi aslan Hamedanlı olup Rey'de yetişmiştir. Atası olan Ebül Kasım büyük bir münşi olup kitabet ve belâgati ile mesel darp edilir idi. Bugün bu oğlu olan Ebül Alâ nazım ve nesirde teklerdendir. Çok zamanlar Divanı Resail riyasetinde bulunmuş ve büyük memuriyetlerin başına geçmiştir. Rey de Mahmud bin Sebükteki'nin yıldızı doğup bayrağı yükseldiği zaman kendisi iclâl ve ibcale mazhar olmuş ve bu hükümdar ile merkezi hükûmet olan Gazneye gitmiş idi. Mahmud'un oğlu Mes'udun saadetinin şuaları makarrı saltanat ve merkezi izzü saadet (Gazne) üzerine saçılınca Ebül Alâ daha ziyade ikram vo inama mazhar oldu ve kendisinin Rey Divanürresaili Riyasetine tekrar iadesi muvafıkı rey görülmekle bu eski memuriyetinin başına geçirildi ve hıl'atler giydirildi.

Ben kendisine Nisaburda mülâki oldum ve onun ilim ve iktidarının nurlariyle nurlandım ve onun denizinden avuçlar ile su aldım. El'an kendisi zat ve mevkiine lâyıık bir vaziyette Rey de bulunmaktadır» [2].

Bu zat hakkında Dümeyetül Kasr دمية القصر sahibinin sözleri şunlardır:

«Kâtipler içinde en yüksek mertebeyi ihraz etmiş ve faziletin her nevinde meleke iktisap eylemiş olanlardandır. Rey de Zameh-ran yakınındeki evinde kendisini ziyaret eyledim. Bu ziyaretimde:

[1] Doğrusu İbni Hassul olup Hasan değildir.

[2] Tetimmetülyetime c 1, s. 107.

«Ey Kârbanı sevk eden Kârbancı!.. Karurelere -kadınlara acı. Onları düşün de develeri sür'atli sürme !!..»

Dur!.. Kârbanın durması ayıp değildir!..»

Beytiyle başlayan kasidemi okudum. O da bana; sıcağın soğuğa tercihi hakkında yazılmış bir risaleyi nakzettiğini; soğuğu sıcağa tercih yollu bir risale yazdığını söyledi ve bu risaleyi 443 te Rey de yazmış olduğunu ilâve eyledi.»

Elvafi bilvefeyât الوافی بالوفیات da Safedi şöyle zapt ediyor:

«İbni Hassul ki Ferruc veznedir. Künyesi Ebül Alâ olan bu zat Sahib ibni Abaddan ve lûgattan Mücmel namındaki kitabın sahibi Ahmet ibni Faris'den Hadis işitmiş idi. Vefatı 450 dedir.»

Müverrihler ve hal tercemesi yazanlar bu zatı yüksek vasıflar ile tavsif etmektedirler [1]. Kendisi muhtelif hükûmetler tarafından lâayık olduğu mevkie getirilmiş bulunduğu gibi üdeba ve şura da bunun hakkında senalarda bulunmuşlardır. Nazım ve nesirde en bariz şahsiyetlerden idi.

Ustaz Mehmet İkba'lin Rahatüssudur راحة الصدر a yazmış olduğu talikatta bu zatın hal tercemesine dair olan merciler hakkında tafsilât vardır.

Bu zat hakkında söylenmiş olan şiirlerin en güzellerinden biri Basralı Ebu Mehmet Tahir Binil Hüseyinil Mahzûmî'nin şu şi'ridir:

«Dediler ki: Ebül Alâ'nın muhabbeti daima tahavvül eder; gölge gibidir; bazan uzanır, bazan da kısılır...»

Ben onun yüzünü görmek istiyorum. Onun benim hakkımdaki vasl ve hicran arzularına tamamiyle ram olurum. Dilerse beni vuslata lâayık görür, dilerse hicranına düşürür. O nasıl hareket ederse ben de onun hareketine nefsimi teslim ederim.

Lûtfu ve güleç yüzlülüğü beni kendisine çağırırsa, onun yanına yaklaşırım. Yok, beni lûtfuna lâayık görmeyüp kaşlarını çatacak olursa, ondan uzak kalır ve hasretini gönlümde taşıırım» [2].

Bu da İbnül Hannan [3] namında sakalını boyayan bir kimse hakkında İbni Hassul'un bir şiiridir:

«Yaşım; Irakın edibi, zurafanın süsü olan zatın yaşı kadardır. İkimizin yaşı da birbirinden farksız olarak altmış altıdır. Yalnız

[1] Bu zatın hal tercemesini İbni Şakirülkütbî dahi Fevatül vefeyâtında almakta [c. 2, s. 298] ve hakkında tazimkâr elfaz kullanmaktadır.

Mütercim

[2] Tetimmetülyetime c. 1, s. 21

[3] İbnül Hannan; Fevatül vefeyât.

Mütercim

şu fark vardır ki benim ihtiyarlığım meydandadır. Onunki ise kılıf içindedir» [4].

Diğer bir şiiri de budur:

«Onun saçlarını okşayan elimden arar — Badiye çiçeklerinden güzel bir kokulu bir çiçek — kokusu Duydum, sevgilimin zülflerini öpmeğe fırsat bulmuş idim. Çünkü biz ay karanlığında idik.» [Sevgilinin siyah saçlarından dolayı]

Bu zat hakkında daha uzun söz söylemeğe lüzum hissetmiyoruz. Yalnız şuna işaret etmek isteriz ki bunun hal tercemesini zikretmiş olan Tetimmetülyetime تيممة البيتية sahibi Sealebi 429 da vefat etmiştir. İbni Hassul ise asıl bundan sonra şöhret almış ve fazileti daha ziyade Selçukiler devrinde şayi olmuş idi.

Kendisinin yine İbni Hassul namını taşıyan bir amca zadesi vardır ki bunun adı Evhadülmülk Ebu Tahiril Hüseyin bin Ahmettir.

İbni Hassul'ün hal tercemesi hakkında buraya kadar olan nakillerimizi kâfi görüyoruz. Bu bapta son olarak Bindârî'nin muhtasarı olan Zübdetülnusre ve Nuhbetülnusre زبدة النصرة ونجبة العصرة sahibi İmâdi İsfehânî'nin bu zatın ahvaline dair bazı malûmat vermiş olduğunu söyleriz.

Asıl hal tercemesi kendisinin fazilet ve kudretinin timsali olan bu eseridir. Bu risalesi bize İbni Hassul'ün ihticaclarının nekadar kuvvetli olduğunu ve kaleminin nekadar yüksek bulunduğunu gösterecektir.

— 3 —

SÂBİ VE İBNİ HASSUL

ETTAC'Yİ TENKİT

Tarihî hakikatler ve tarihi vak'alar ve hususiyle siyasi meseleler vukuları esnasında birtakım ahvalin müdahalesi ve şurut ve zurufun ihatası altında bulunduğundan sahih surette görülemez. Binaenaleyh çok zamanlar tarihî vak'aları yaşıyan muasırlara itimat bizi hataya sevk eder. Tarihî hakikatler —sathından aktığı görülmiyen, alttan akan nehirler gibi— derin ve gizli yollar ile intişar eder. Tarihî haberler ilmi seyahatler, hac ve ticaret yollarıyla, başkalarının lisanlarıyla yayılır ve bunlarda da muhtelif temayüller âmil olduğundan tarihî haberlerin tebliğleri de muhtelif

[4] Büstani'nin Dairetül Maarifi c. 1, s. 445.

tarzlarda olur. Bunlar içinde itimada şayan olanları kendilerine vusuk ve itimat edilecek zatların verdikleri haberler içinde nâkiller tarafından nazarı tetkik ve tenkitten geçirilmiş olanlarıdır.

Eğer elimizde bu tarzda vesikalar ve tarihi haberler olmya idi birçok haberler ya ölmüş veya türlü türlü teşevvüslere uğradılmış olur idi. Aynı zamanda müstebit hükümdarların zulüm ve şiddetleri ve tazyıkları ve bunların hükümetlerinin uzaması da haberlerin mahvolmasına ve teşevvüşe uğramasına sebep olur.

Böyle umumî hatlar üzerinde meşgul olmayarak maksadımızı söyliyelim:

367 (977) de Adududdevle Bağdada gelince Sâbi'nin yazmış olduğu mektuplarından dolayı kendisine hiddet ederek hapsettirmiş ve şefaatchiler: «Kendisi emir kuludur. Bunu siz affediniz. Eğer siz dahi kendisine kendi atası aleyhinde olarak yazı yazmasını emretmiş olaydınız ona da muhalefet edemez idi» gibi sözler söyliyerek ve faziletini ileri sürerek Sâbiyi ölümden kurtarmışlar idi. Fakat ona da Âli Büveyh'in tarihi ve measiri hakkında bir kitap vücude getirmesini Adududdevle bu affü itlaka karşı şart koşmuş idi. [1] Adududdevle'nin Sâbi'yi hapsettirmesi Bağdada geldiği yılın Zilkadesinde vaki olmuş idi. Sâbi'nin mevki malûmdur. Kendisi inşaada dünyada teklerden idi. Sahib bin Abbat [2] ile bunun arasındaki mukayesede şöyle denilmiştir.

«Sahib Abbat: istediği gibi yazar!.. Sâbi istenildiği gibi yazar!..»

Edebî nesirde kendisi üstat olduğu gibi aynı zamanda şairdir. Divanül inşa riyasetinde ve vezaret işlerinde vezir Ebu Muhammedil Mühellebi'ye niyabet eder idi. Halifeye ve Muizüddeve bahtiyara da kâtipliği vardır. 349 (960) da Divanı resail riyasetine geçmiş idi.

Mahbeste Beni Büveyh'e dair olan Kitabüttacisini telife başlamış idi ki İbni Hassulün tenkitlerine uğrıyan kitap budur. Sâbi bu kitaptan itmam ettiği cüz'ü Adududdevle'ye gönderir Adududdevle de bunun içinden bazı yerleri çıkarır ve bazı noktalar ilâve eder idi. Adududdevle'nin arzusu ve tay ve ilâvesi suretiyle kitap

[1] Yakut, İrşadül Erib.

[2] Rüküddeve'nin oğlu Müeyyedüddeve Ebu Mansur bu zata Essahib - arkadaş diye hitap ettiğinden buna vezirliğinde Essahib deniliyor idi. Bundan sonra vezirlere sahip denilmek âdet oldu. Gayet âlim, edip ve asil bir zat idi. 326 (937) de doğmuş 385(995) te Rey de ölmüş ve cenazesi İsfahana nakledilmiş idi.

tamam olmuş ve Adududdevle'ye gönderilmiş ve kendisine bu kitap bir haftada okunmuş idise de bundan sonra yine tamam bir yıl Sâbi'yi hapiste bırakarak 371 (981) yılının Cemazievvelinde ıtlak edilmiş idi.

Hapiste bu kadar kalmasına sebep olmak üzere derlerki:

Dostlarından biri kendisini mahpeste ziyaret ettiği vakit tebyiz ve tesvidle meşgul olduğu bu kitabın ne olduğunu sormuş; kendisi de buna cevap olmak üzere: « kitabet kuvvetiyle süslemeye çalıştığım birtakım batıl nesnelere ve birbirine çatmaya uğraştığım bir çok yalanlar!.. » demiş olmasını Adududdevle duymuş ve bundan dolayı kızarak hapsini uzatmış idi.

Sâbi'nin hapsinin uzamasına bu sözü sebep olmuş olsun, olmasın ve kendisi bu sözü ciddi veya alay tarzında söylemiş bulunsun veyahut bu söz aleyhinde olanlar tarafından kendisine isnat edilmiş olsun her halde şu muhakkaktır ki bu söz onun ağzından şüyu' bulmuştur.

Ettacı böyle bir hava ve muhit içinde yazılmış ve şöhreti afakı tutmuş olan sahibi muktedir kâtip bu elim vaziyette bırakılmış idi.

Kalemiyle her vadide emsaline tefevvuk etmiş olan bu zat acaba müverrih sayılabilir mi?.. Ve acaba kendisi hakkında söylenmiş olan: « istenildiği gibi yazmak » vasfının üstünde bir kudret gösterebilir mi?..

Yoksa yalnız muhtelif arzu ve mevzuları yazmaktan ve bunları temsil etmekten ileri geçemiyen resmî bir kâtip midir?..

İbni Hassul bu eseri ele alarak müessirinin vaziyetini ve bunun ne gibi sebepler ve âmiller sevkiyle yazılmış olduğunu göstermiş ve zayıf noktalarından eseri, müstesna teşkil edecek bir tarzda, cerh ve tadil kaidelerinden ayrılmıyarak ilmi bir surette tenkit etmiştir ki bu tenkit bize siyasî tefevvuk ve saltanatı elde etmek için birbiriyle uğraşmış olan iki mütebayın unsur, Türk-Deylem arasındaki mücadeleyi göstermektedir.

Bu iki unsur arasındaki mücadele, Âri'ler ile Sami'ler ve şark ve garp unsurları arasında görmekte olduğumuz mücadeleye benzemektedir. Her taraf kendi hesabına söz söyler ve kendi tarafını tutar. Kendi cinsiyet ve saltanatını ileri sürer. Bunların aralarını fasledecek vakıa mutabık kuvvetli vesikalar ve bitaraf tenkitler ve vakayi ve hâdisatın şahadetleridir.

Her hangi iki taraf arasında cereyan eden mücadelenin saiki daima yalnız bunların birbirlerine karşı duydukları düşmanlık

hisleri değildir. Milliyet ve nesep müfaherelerinin de bunda tesiri vardır. Bu milliyet meselesi bugün en esaslı meselelerden ve en hassas noktalardan biri olmuştur. Binaenaleyh soğuk kanlılık ve itidal üzere bu mevzularda yazı yazabilmek bugün için mümkün değildir.

Sâbî bu eserinde evvelâ Büveyhî'ler tarafından ilmi silâhlar ile müdafaada bulunmak istemiş ve bunlara dair fazail ve menakip zikrelemiştir. Bu medihagûluk Sâbî'nin kendisinden bitmemiştir. Bunun torunu Tuhfetülvüzerâ *تحفة الوزراء* sahibi [1] Hilal bin Muhassin ve bunun oğlu Rusumül Hilâfe *رسوم الخلافة* [2] ve Devleti Büveyhiye sahibi Muhammed bin Hilâl de bu yolda devam etmişler ve bu ailenin cediti olan Ebu İshakussâbî'nin başına gelen felâket oğullarına kâfi bir ibret olmamıştır.

Sâbî'nin Ali Büveyh hakkında yazmış olduğu bu eser ortaya çıkınca İbni Hassul bunu reddetmeyi ve kalem kuvvetiyle bâtılın hak suretinde gösterilmesine hücum ile bunu yıkmayı kendisine vazife bildi.

Bugün bu iki hükûmetin ikisi de [Selçukîler-Büveyhîler] ortadan kalkmış ve ikisi de yalnız bir tarihten ibaret kalmıştır. Önümüzde yalnız hakikat vardır. Hakikati kabulden başka gidilecek bir yol yoktur. Bu veya o hükûmetin taraftarı olmak için bugün bir sebep kalmamıştır.

Ben, İbni Hassulün bu risalesinden nakledeceğim şu birkaç cümle ile bu mukaddimemde Ettacî hakkında bir fikir vermiş olacağımı zannetmekteyim :

İbni Hassul Kündürî namıyla maruf vezir Amidülmülk'e hitaben şöyle söylüyor :

«Sâbî'nin hayatını kurtarmak maksadiyle yazmış olduğu Ettacî, namıyla maruf kitabını ve bunun yazılışındaki güzellikleri ve bunda Deylemlerin evailine dair verilen malûmat ve bunlar tarafından teşkil edilmiş olan hükûmetin ve bunların muharebelerde ihraz eylemiş oldukları muvaffakiyet ve muzafferiyetler hakkındaki sözleri beğendiğini söylüyorsun. Allah senin ömrünü uzun eylesin!..»

[1] 359 (969) da doğmuş ve 448(1056) da vefat etmiş idi. Ömrünün son günle rinde islâm olmuş idi. *Mütercim*

[2] Bu müellif bu eserini halife Elkaim Biemrillâh zamanında yazmıştır. Bunun yegâne nüshası Ezher'de bulunmuştur. Bazı yerlerinde kazıntı ve kesiklik vardır. Darül Âsaril İrakıye kütüphanesinde istinsah edilmiş bir nüsha vardır. Bu eser; İraka müteallik tarihi eserlerin en mühimlerinden ki bunu Irak heyeti ilmiyesinden üstad Fâzıl Tacii Maruf Pariste bulmuştur.

«Bu eserde istihdaf olunan gaye; Adududdevle lakabını taşıyan kimseyi sena etmek ve her ne suretle olursa olsun onu uçurmak ve onun kemal noktasına yükselmiş olduğunu söylemektir ki, bir muarızın muaraza etmesinden emin olan ve bir münakaşaya uğramıyacağını bilen kimsenin hiçbir kaydü şarta riayet etmiyerek sözü uzatması gibi bu kitapta da söz uzatılmış ve hakku batıl ve yalan ve doğru birbirine karıştırılmıştır.»

Şu birkaç cümle bütün kitabın mahiyetini bize kısaca bildirmiştir.

İbni Hassul kendi risalesinin başında :

Böyle bir yola gitmekten ve yalan dolandan ve mira ve riyadan ve havaya uyup bilmediği şeyleri söylemekten Allaha sığınmış ve aynı zamanda söylediği sözlerde sıtk ve savap yolunu takibe muvaffak olmasını Allahtan temenni etmiştir ki, bu dualariyle hakiki bir müverrihin ne gibi sıfatları haiz olması lâzım geldiğini söylemiş ve yalancı olan kimselerin bir müverrih olamayacaklarını ve yalancının tarihe giremeyeceğini bildirmiştir.

Bundan sonra yine birkaç cümle ile Sâbi'nin bu girdiği yola bir zaruret saikasıyla girmiş olduğunu söyliyerek eserinin bir uydurmadan ibaret olduğunu ve kendisinin bu uydurmaya mecbur bulunduğunu söyliyerek eserinde bir hakikat olmadığını teyit etmiştir :

«Şunu da söylemeliyim ki Sâbi bu hareketiyle levm edilmemelidir. Kendisi bu harekette mazurdur. Çünkü Adududdevle bunun hayatına kıyacak idi. İçinde Sâbi'ye karşı bir kini var idi. Adududdevle muzaffer olup vaziyete hakim olunca Sâbi kendi canının korkusuna düştü. Canını Adududdevlenin elinden kurtarmak için bu kitabını yazdı.»

İbni Hassul şu sözleri dahi söylemektedir :

«Sâbi'nin bu kitabında Adududdevle hakkında söylemiş olduğu vakıa mutabık olmıyan evsafı Adududdevle kabul etmemeli idi. Bu müellif Adududdevle'nin nesebinde ortaya bir mugalata attı. Kendisinin gaddar olmasına rağmen ona vefa atfetti. Facir ve fasık olmasına rağmen ona takva isnat etti.»

Bundan sonra Sâbi'nin Âli Büveyh'i araplardan Beni Dabbe' نبي ضبه den addetmesini ve böyle yalandan bir nesep uydurmasını tenkit ederken Ali Büveyh'i tarif etmiş ve bu münasebetle umumiyetle Türklere ve Selçukülere intikal ile bunların mevkilerini göstermiştir. Kendisi fikirlerini sarıh ifade eden ve davalarını ispat için gayet kuvvetli deliller getiren bir müverrih ve kâtiptir. Türklerin

fazail ve measirini ve bunların islâm dinine etmiş oldukları hizmetleri söylemiş ve bu bapta başka bir kimseye söyleyecek bir söz bırakmamıştır.

Bu kitabını İbni Hassul Amidülmülk'e takdim etmiş ve bunu Tuğrul Bey'e okumasını kendisinden reca eylemiş idi. Eserin mevzuu tarihidir. Müessiri büyük bir akıl sahibi kudretli bir ediptir.

Bizi bu eserde alâkadar eden cihet o zamanki hakiki hali tesbit ve tarihî tenkitler ve bunların ne derecelerde kabule şâyân olduklarını ta'yın olup mücerret tenkit veya mücerret methü sena değildir. Bunun için yalnız muhakemeye ve sözlerin ehemmiyetine bakıyoruz. Ve söz vardır ki hakayiki bize görmekten daha iyi bildirebilir.

İbni Hassul tenkitlerinde hiçbir inhirafa uğramaksızın hakikati istihdaf ettiğini söylemekte ve bunu şu yolda ifade etmektedir:

«Ben sana; Tanrının izniyle; onunla olan muhakememde kendi aleyhime de olsa haktan ayrılmadığımı izah etmek ve bu bapta en vazih hakikatlere istinat ettiğimi bildirmek istiyorum.»

«Müverrihlerin hepsi bilir ve söylerler ki Deylem ile Ciyî kendi mahal ve meskenlerinde ve şehir ve kasabalarında bu namda iki fırka idiler. Bunların Dabbe ضبة kabilesinden oldukları asla işitilmiş değildir. Ve ne islâm devrinde ve ne ondan evvelki cahiliyet devrinde Dabbe ضبة kabilesinden bir kimsenin onların diyarına intikal etmiş olduğu da duyulmuş şeylerden değildir.»

«Bu kabilenin bir musibete uğrıyarak vatanları olan Irak, Şam ve mağrip cihetindeki arap adalarından muhacerete mecbur olmuş oldukları da vaki değildir. Sâbi; bunları Dabbe ضبة kabilesinden değil; eğer bir yol bulabile idi Kureyş kabilesinden yapacak idi. Halbuki Araplar ile Acemler arasındaki nesebi mübayenet cümlelerinin malûmudur.»

İbni Hassul bu arada Deylemlerin asıllarına dair mühim malûmat vermiş ve onları başka bir yerde görülemiyen mükemmel bir surette tarif etmiştir. Türkleri de böyle mükemmel bir veçhile bildirmiştir.

Bundan sonra edep, felsefe, siyaset te birinci derecedeki ricalden sayılan vezir Amidülmülk hakkında tavsifatta bulunmuş ve bunu her fende teklerden addetmiştir.

— 4 —

HULÂSA VE HATİME

Yukarıda yazdığımız yazılardan anlaşıldığı veçhile Sâbi ile İbni Hassul'un gayeleri ayrıdır.

Sâbi hayatını kurtarmak için eserinin her cümlesinde canbazlık yapmış ve her kelimeyi siyaset lisaniyle yazmıştır.

Bu hareketiyle Adududdevle'yi memnun ettiği gibi edebî kudretiyle de eserini okuyan kimseleri memnun ve mahzuz etmiştir. Siyasetinin, hususî maksatlarını kabul ettirmek ve gayelerine vasıl olmak için yegâne vasıtası hitabet ve belâğattir.

Sâbi'nin bu eseri zamanın elinden kurtulmuş ve bugüne kadar mevcut bulunmuş olsaydı, elimizde en eski tarihi mercilerden biri olacak ve ondan iktibaslar yapılacak idi. Her hangi bir eserin şâyi olmasıyla iktifa olunmamalıdır. Yalnız yoliyle yapılan tenkittir ki hakikatin yüzünden perdeyi kaldırır. İbni Hassul'ün; Sâbi'nin hükümet hizmetinde bulunan bir adam olmasını söylemesi ve binaenaleyh yazdığı eserde kaleminin serbest olmadığını zikretmesi bu eseri en acı bir surette tenkide kâfidir. Şu muhakkaktır ki her kavmin kendisine mahsus takdire şâyân hasletleri vardır. Muhtelif kavmiyyetler medeniyete etmiş olduğu hizmetler ile ölçülmelidir. Yoksa her hangi bir kavmin meziyeti karşısında diğer kavmin de bazı meziyetleri olabilir. Kavmiyyet insanların yekdiğerleriyle tearüf ve içtimalarına vasıta olmalıdır. Kavmiyyet taassubıyla ortaya beşeriyet arasında adavet tohumları saçılmamalıdır. Her bir terakki hattı üzerinde bütün milletler yekdiğerlerine tekarrüp için vesileler icat etmelidirler. Bir kavmin mücerret şu veya bu millete mensup olması adavet tevlit etmemelidir. İslâm nazarında kavmiyyetler muhteremdir. Bunlara hiçbir taarruz yoktur. Bu; kavmiyyetlerin muhterem olması esasını kabulünü kardeşlik için sebep kılmıştır. İnsanlar arasında adavet; yalnız ma'kul ve makbul esbaba istinat ederse kabul olunabilir.

Sözü ne kadar uzatacak olursak uzatalım; netice şu olacaktır:

İbni Hassul'ün bu risalesi tarihi, edebî ve içtimalî noktalardan ehemmiyeti haiz ve itinaya lâyiktir.

Müellif bu risalesinde; Sâbi'nin muhtelif arzuları yerine getirmek mecburiyetinde olduğunu ve binaenaleyh kitabet ve inşa kuvvetiyle bunları telif ederek tarihinde ilim ve hakikat için değil yalnız fantazi için çalışmış olduğunu ispat eylemiş ve eseri bir darbeye sifra indirmiştir.

Tarihi tenkitler ile cerh ve tadil kaideleri üzerinden giderek eserin zayıf noktalarını göstermiş ve noksanlarını tesbit etmiş ve ihtiva ettiği mebahisi tarih ile tekabül ettirerek tashih ve tadil eylemiştir. Nazirsiz bir kudretle bahis ve tetkikinde muvaffak olan bu zat bize tarihin hiçbir tagyire uğratılmaksızın yazılması lâzım

geldiğini ve mavaka' olduğu gibi yazılıp tarihin cereyanının inhirafa uğratılmaması şart olduğunu bildirmiştir.

Bu eser ile biz ; bizimle yaşamış ve mukadderatı bize bağlanmış ve bizimle beraber aynı havayı teneffüs etmiş ve aynı akaidi taşımış olan Türklerin bir safhasını öğrenmiş oluyoruz ki, bunu öğrenmek ve Türkler ile diğer kavimler arasındaki diğer esaslı farkları bilmek bugün yapılmakta olan içtimaiyyat ve psikoloji'ye dair olan tetkikattan daha az ehemmiyetli değildir.

Bu kadar ile iktifa ediyorum. İşlere hakim olan Tanrıdır.

Avukat ABBASÜLAZZAVÎ (Bağdat)

İBNİ HASSUL'ÜN RİSALESİNİN TERCÜMESİ

RAHMAN VE RAHİM OLAN TANRININ ADI İLE....

*Hamd; Âlemlerin Rabbi olan Tanrıya mahsustur. Tanrı;
Efendimiz Muhammede ve onun bütün âline salât eylesin.*

Mürai müverrihin kötü Ya Allah! Ben sözün ve işin ve yanlışlığın ve
sıfatlarından Tanrıya yaramaz sözlülüğün ve ayak kaymanın ve sürç-
şığınmak. menin ve eğriliğın ve yalanın ve öfke ve kinin
ve haksız yere bir kimsenin sözüne muaraza etmenin ve mürailiğın
ve utanmazlığın fitnesinden sana sığınırım.

Ve heva ve hevesin âfetinden ve hırsın tahâkkümünden ve
iyice bilmediğim ve tamamiyle ihata eylemediğim ve güzelce
anlamadığımı nesnelere hakkında haber vermeğe kalkışmaktan da
sana sığınırım yarabbi!..

Ve yine; içinden çıkılış güç olan şeylere dalmaktan ve dert
ve belâsı uzayan işlere sataşmaktan ve din ve mürüvvetçe günâh
olan nesnelere dikkat sarfetmekten ve neticede insanın üzerine
levm ve mezemmet celbeden şey'e hücum etmekten sana sığını-
rım yarabbi!

Faziletli müverrihin sı-
fatlarına nail olmak ve
ismet ve tefrika maz-
har bulunmağı
temenni.

Ey Allah! başladığım ve bitirüp yeniden başla-
dığım ve yapıp muhkem kıldığım işlerde ve
yapmalarda senden tevfik ister ve ismet talep
eylerim. Ve hikâye ve irat ettiklerimde doğ-
ruluk ve meydana koyduklarımında ve koyma-
dıklarımında emniyet celbetmek ve hikâyet ve rivayet ettiklerimde
hakka isabet eylemek isterim. Tâki maksadım insaf ile hareket
olmağa rağmen zulüm göziyle bakmış ve matlabım kimsenin aley-
hinde veya lehinde bulunmamak olmakla beraber tecavüz ve
taaddi terazisiyle tartmış ve ahretini dünyasına satmış ve heva ve
hevesine uyararak doğru sözü bırakıp eğriliklere sapmış ve haksız
yere bir kavmi olduğundan az göstererek başka bir kavme yaran-
mağa kalkışmış ve hazırlara uymuş olmak için gaiplere hamle
etmiş ve kendilerinden menfaat beklenen dirilerden ümitler umarak
ölüleri küçültmüş olmıyayım!...

Bu türlü hareketler; vicdanları pâk olan zatlarca mezmum olup ayak sürçme kabilinden [hata etmek] ve alçakca zaferlerden ve acizden istifade demek olan zebunküşlüklerden sayılır ki bu gibi işlere ancak dindarlığı zayıf olan kimseler ve doğru yolu bulamayıp cehalet ve nadanlık içinde yuvarlanan ve kadrini tecavüz etmiş ve haddini aşmış olanlar cevaz verirler.

Sen — Allah sana ömürler versin — İbrahim bin Hilâlissâbinin Ettacî [1] namıyla maruf olan kitabını ve bunun yazılışındaki güzellikleri ve Deylemlerin ensab ve ahbarını istikra edip birer birer anlatmasını ve bunların devletlerinin başlangıç ve esbabını bildirişini ve bunların muharebelerde ihraz eylemiş oldukları muzafferiyet ve muvaffakiyetleri hakkındaki sözlerini beyendiğini zikr ediyorsun!.. Ve bunların izhar etmiş oldukları mefahir ve meâsirlerini ve saadetin envana mazhariyetlerini ve düşmanlara karşı muharebe meydanlarındaki çarpışmalarını ve zaman ve akrana hâkim olduklarını yazdığını söylüyorsun ki, bütün bu sözleriyle onun istihdaf ettiği gaye Rüküddevle'nin oğlu Adududdevlenin [2] methü senasında bulunmak ve onun hakkında bildiği ve bilmediği şeyler ile onu göklere uçurmaktır. Bu hususta o kadar ileri

gitmiştir ki Allahtan başkası için mümkün olmıyan kemali bile onun hakkında iddia etmiş ve Peygamberlere, hususiyle bizim Peygamberimize has olan i'cazı ona isnat eylemiştir. Bir muarızın muarazasından emin bulunan ve bir münakaşaya uğramıyacağını bilen kimsenin hiçbir kaydü şarta riayet etmeğe lüzum hissetmeksiz sözünü uzatması kabilinden sözünü uzatmış ve hakkı batılı ve yalancı ve doğruyu birbirine karıştırmış olmakla müsamaha ile muzayaka ve teşdit ile müsahale bu kitapta birbirine karışmıştır.

Hayatıma yemin olsun ki bu zat böyle hareket etmekte mazurdur. Binaenaleyh levm ve takbih edilmemelidir. Çünkü Adududdevle tarafından hayatına kastedileceğini haber almış ve bir

[1] Deylemi devletine ait bir tarihtir. Müellifi 384 (994) te vefat etmiş olan Ebu İshak İbrahim bin Hilalissâbidir Adududdevle namına telif etmiş ve onun (Tacülmille) lakabına nisbetle Ettacî adını vermiştir. İbresi belîğ bir kitaptır. İbni Halligân bu kitabı zikretmiş olduğu gibi bu kitabın ismi Keşfüzzununda dahi görülür.

[2] 367 (977) de Bağdada geldiği vakit Halife Ettayüillah kendisini (Adududdevle) ye ilâve olarak Tacülmille (Eddevle) lakabıyla telkip etmiştir. İlk defa iki lakapla lakaplanan kendisidir. Rusumu Darülhilafe, رسوم دارالخلافه s. 144. Bu kitapta Adududdevle Bağdada girdiği vakit kendî hakkında icra olunan merasime dair malûmat vardır. S. 120 - 131.

anda bütün saadetlerinin mahvedileceği tehlikesi altında ezilmekte bulunmuş idi. [1] Bunun sebebi de Adududdevle; kendisinin amca zadesi İzüddevele Bahtiyarı sıkıştırmak için farstan Bağdada yürümek ve buna Bağdatda rakip olmak ve onu Bağdatdan çıkarmak istediği vakit Halife Ettayi tarafından Adududdevleye hitaben Sâbi'nin yazmış olduğu bir cümle idi ki bu cümle Adududdevle'ye çok ağır gelmiş idi.

Sâbi bu yazısında Adududdevle'ye emir ve nehide bulunmuş ve Rüküddevle zamanında aralarında geçen bir maceradan dolayı kendisine itap etmeği fırsat bilmiş idi.

Bu yazıda Adududdevle'nin Sâbi hakkında kinini davet eden cümle şudur:

«Biz; İzüddevele'ye Şahinşah lakabını verdik. Ona müsavat iddia etmek sahasından çekil!!...»

Adududdevle bu cümlelerin kendisine yazılmasından Halife Tayillillahın ve İzüddevele'nin bir sun'u tesirleri olmaksızın Sâbi'nin kitabet sanatı saikasıyla böyle bir cümle yazmayı tercih etmiş ve bu cümleyi sırf kendisi intihap eylemiş olduğuna hüküm vermiş idi.

Adududdevle tamamiyle muzaffer olup İzüddeveleyi öldürttükten sonra Sâbi kendi canının korkusuna düştü.

Bu hükümdarın merhametini celbederek vukuu muhakkak olan helâke uğramamak ve bu hükümdarın pençesinden ve azı dişlerinden kurtulmak için bu kitabı tasnif etti.

Ölümden kurtularak hizmete alındıktan sonra bu bapta: azı çoğaltmak, çoğu azaltmak ve eksiği tamamlamak, tamamı eksiltmek ve övmek, kınamak ve buhl etmek semahet göstermek ve uçmak, konmak ve parlamak, sönmek suretleriyle sözü uzatmaktan çekinmedi. Adududdevle'ye yakışan; kendi nefsinde bir eseri bulunmayan ve hiçbir vechile kendisinin istihkakı olmıyan medhleri kabul etmemek ve nesebi hakkında yapılan mugalatayı bir akıllı adam olmak sıfatıyla reddetmek idi.

Gaddar olduğu halde kendisinin vefalı olduğuna şahadet edilmesini ve fâcir olduğu halde takva sahibi gösterilmesini ve kendisinde hilimden bir eser bulunmadığı halde hilm ile vafedilmesini ve gömleğini sırtından çıkarmış iken gayret ve hamiyet ile tavsif edilmesini reddetmek kendisinden beklenir idi. Bunları Adududdevle kabul etmemeli idi.

[1] Adud-el-devle kendisini File ezdirerek öldürmek azminde idi.

Müellifin mesleği. Ben; onunla kendimi muhakemede insaftan ayrılmadığımı ve en vazih hakikatler ile istişhad eylediğimi ve davalarımı isbat için en kat'i deliller getirdiğimi sana - Allahın izniyle - izah ve isbat edeceğim.

Deylem ve Cil ve bu ikisinin kolları. Müverrihlerin haber verdiklerine göre bunlar; kendi maruf yerleri ve meşhur yurtlarında ve asli vatanlarında iki fırka idiler. Cil'in [1] birçok dallar ve budaklara ayrılan kabileleri ve şube ve neveleri var idi.

Deylem; İstaniye ve Lanciye namlarıyla iki fırka idi. İstaniye; Deylem diyarının dağlar ve kalelerinde ve sarp yerlerinde otururlar. Bunların başlarındaki valileri bugüne kadar Vehsudaniye [2] dir.

Deylemde Lanciye ve Cüstaniye. Lanciye sahralarda ve ovalarda sakin olurlar. Bunların padişahları Cistaniye [3] idi bugün de öyledir. Bunlar alevî dâilerin mesaisiyle islâm dinini kabul etmişlerdir.

Deylemilerin çoğu Şii-dir. Bu dâiler bunların içlerine girmiş ve kendilerini Allahın dinine ve Peygamberin sünnetine ve Ali bin Ebi Talib'in imametine ve onun diğer sahabeye tafdil olunmasına davet eylemiş idiler. Bunun için bunların çoğu Şiadandırlar. Hanefiler ve Şafîilerden bazı âlimler dahi bunlar ile ihtilât etmiş olduklarından bunların az bir kısmı Sünnî mezhebi üzeredirler.

Cil'in çoğu Sünnîdir. Cil'de sünnilik galiptir. Çünkü bunların islâm dinini kabulleri kadimdir.

Deylemde Teşeyyu galiptir. Çünkü bunlardan islâm edilmişlerdir.

[1] Burada müellif bunların kabilelerini saymadı. Cüveynî Cihanküşa'sında bunların şehirleri ve eski emaretleri hakkında mühim malûmat vermektedir. Kadiriyye tarikatının müessisi Şeyh Abdül Kadiri Cili bu Cile mensuptur. Evliya Çelebi de bu zatın Kerkük livasına tâbi Iraktaki gil'den olduğu görülür.

[2] وھسودانیہ Zal ile.

[3] Müverrihler; Deylemin kabileleri hakkında bu izahatı vermiyorlar. Müelliften Cistaniye ve Vehsuzaniye'nin bunların padişahları olduklarını öğreniyoruz. Tarih ve Coğrafya kitaplarında bunlar hakkında malûmat vardır. Bu malûmatın bir kısmı Seyyid Ahmet Küsrevî'nin (Şehriyârânı günnam) adlı eserinde görülür. Bu zat; bunlar için bir silsile icat etmek istemiş ise de muvaffak olamamıştır. Bu eser ortaya çıktıktan sonra Seyyidi Ahmet Küsrevî'nin mesaisinin boşluğu bütün bütün anlaşılmalıdır. Burada görüldüğü veçhile Vehsuzaniye ile Cistaniye ayrı ayrı hükümdar silsileleri olup yekdiğeriyle aralarında saltanatı taksim etmiş idiler. Bunların birbirleriyle mezç olunmaları doğru değildir. Âli Misafirin de bunlardan birine ircaı mümkün olamaz. Binaenaleyh tarihi metinleri

Nasırıyy [1] tarafından islâm edilmişlerdir.

Eğer bunlar Dabbe ضبة kabilesinden olsa idiler, Resulullahın mensup olduğu şecereye nisbetleri olacağından gerek sünni ve gerek Şii âlimler bunlara bu şerefi bildirir ve bu esalet ve necabeti onlara söyler ve onlar da harplarda düşmanlara karşı nesep-lerini bildirirlerken bu şereften uzak olan akranlarile karşı karşıya geldikleri vakitlerde bununla iftihar eder ve şiirlerinde bunu terennüm eylerler idi. Böyle bir hareket ne onların hatırlarına gelmiş ve ne kendilerinden böyle bir dava işitilmiştir.

Şiirlerinde, ve hutbelerinde cid ve hezellerinde buna dair bir sözleri bile yoktur. Bunların hiçbir reisine; Beni Dabbe بنی ضبة den bir kimsenin hicvedilmiş olmasının güç gelmiş olduğu vaki olmamış olmakla beraber onların her hangi bir mefharetlerine ehemmiyet vermiş ve bunların ayıpları tadat olunurken sıkılmış değildirler.

Beni Dabbe بنی ضبة kabilesi. Ve aynı zamanda ne cahiliyet ve ne islâm devrinde Dabbilerden birinin onların diyarına intikal eylemiş olduğu veya Beni Dabbenin başına bir belâ gelüp onları Irak, Şam ve magrip havalisindeki Cezairi Araptan çıkmağa mecbur etmiş bulunduğu vaki değildir. Çünkü bunlar; Muaviye bin Ebi Süfyanın himayesi altında rahate ermiş ve onunla beraber Osman bin affanın demini talebe iştirak eylemiş ve Ali'ye karşı muharebe etmiş idiler.

Bunun delili de onlardan birinin şu şiridir :

«Biz; yani eshabı cemelden olan Beni Dabbe İbni affan (Osman)ın ölümünün intikamını kargılar ile alırız. Bizim şeyhimizi (Osman) bize iade edin. Edin ki o bizim tarafımızdan ibcal ve ikram edilsin!...»

---

takrib etmekdeki fazilet ve iktidarları münker olmamakla beraber üstatlarımız Kisrevi ve Kazvini'nin tetkikleri de kâfi olmadığı anlaşılır.

Cüveyni'nin Cihanküşasına bakınız. C. 3, S. 432 - 445.

[1] Bu Nasırıye; Cüstaniye ve Vehsuzaniye ile muasır idiler. Bunlardan daii evvel namiyle maruf olan Hasan bin Zeyd ve daii sani olan bunun kardeşi Muhammed bin Zeyd ve daii sağır denilen Hasan bin Ali meşhurdurlar. Tarihlerde bunların vakıatı görülür. Toplu olarak Cüveyni'nin Cihanküşasında üstat Kazvini'nin verdiği malûmata müracaat edilebilir.

[C. 3, S. 43 ve müteakip] Deylemde bu zatların islâm dinini neşretmek hususunda göstermiş oldukları sayü gayret pek yüksektir. Elimizdeki metinde görülen izahat başka bir tarihte yoktur.

Sâbi ve Beni Dabbe. Sâbi'nin bu taifeyi (Deylemiler) Beni Dabbeye nisbet etmesi Beni Dabbenin çok ve karışık olmalarına binaendir. Bunlar; Kureyş, Temim, Tay, Kays, Handef ve Akkil kabileleri gibi nesepleri muhafaza edilmiş olan ve araplığın merkezini teşkil eden zümrelerden değildirler. Eğer Sâbi bir yol bulaydı; bunların Kureyşten olduklarını iddia eder ve bu suretle Adududdevle'nin imametini takrir eder ve hilâfeti ona temin eyler idi ki Adududdevle'de üzerinde bir eseri bulunmayan bu izzü şerefe istihkak kesbeder ve kendisinde hiçbir zerresi olmıyan bu mefharete nail ve vasıl olurdu.

Sâbi'nin ilk zulmü. Sâbi'nin bu kitapta ilk yaptığı zulüm bu vali (hükümdar) yi meçhul bir nesebe mensup kılması ve onu aldatılmış mevkiine getirmesidir. Sonra bu araba mensubiyet meselesini unutmış gibi görünerek onu Behram cuvra nisbet etti. Herkes bilir ki Araplar ile Acemler arasında nesepece mübâyenet vardır. Yalnız neseb ilmini bilenler bunların İbrahim Peygamberde birleştiklerini söylemektedirler. Acemler; söylendiğine göre İshak'ın oğullarıdır. Resulullah ise İsmail evlâdındandır. Kendilerinin [ben iki kesilmişin oğluyum..] buyurmaları bunun delilidir. Bu iki kesilmişin biri İsmail diğeri de kendi ataları Abdullahtır. Çünkü büyük ataları Abdülmuttalib oğlu Abdullahın kesilmesi ve fidye verilip kesilmemesi için kur'a çekmiş ve birçok deve mukabilinde kendisi kesilmekten kurtulmuş idi.

Sâbi'nin kavlince Deylemiler. Eğer Sâbi'nin dediği gibi Deylemiler Arap olurlarsa onların İsmail zürriyetinden olacakları iktiza edecek ve Resulullahın mensup olduğu şecereden hangi noktada ayrılan bir cede mensup bulduklarını öğrenmek ihtiyacı hasıl olacaktır. Eğer bunların mensup oldukları ced Resulullahı yakın bulunuyorsa o zatın o nisbette şerefi artacak ve Deylemler de o nisbette bu şereften hissedar olacaklardır. Resulullahı yakın olanların mefharet ve şerefleri bu yakınlıkları nisbetindedir. Ve hasebü nesepleri de o nisbette vazih ve asılları o nisbette belli olmuş olur.

Kureyş Resulullah ile Nadr bin Küttate نصر بن كنانة birleşmedirler. Bundan ötürü Peygamberimizin şu : « İmamlar; Kureyş kabilesinden olmalıdır..» sözleriyle bunlar; imamete müstahak olmuşlardır.

Abdi Menaf ve Haşim ve Abdülmuttalip oğulları Peygamberimizin en yakın akrabalarıdır. Ve Peygamberimiz : «Ben; Âtikeler

ve Fatımaların oğluyum!..» diye iftihar etmişlerdir ki bu Âtike Abdülmuttalibin kızı ve Fatıma dahi Abdi Menafın kızıdır.

Bu karabet ile Deylemlerin nerede ve ne zaman iftihar ettikleri olmuştur?!... Onlar; ne vakit böyle bir şerefın ucuna yapışmışlardır?.

Deylem kelimesi yalnız Anterenin muallâkasından olan şu Mısraında duyulmuştur:

“Devem Deylemin havuzlarından su içmekten nefret eder.

[1] زوراء تنفر من حياض الديلم

Firuz; araplara karşı açmış olduğu bir muharebede Deylemleri uyuz karga toplanır gibi toplamış ve bunları araplara karşı sevk etmiş idi.

Fürsün neseplerinin şubelere ayrılması. Âlimler ve nesep ilmini bilenler ve eski tarihler şunu söylemekte müttefiktirler ki hükümdarlar Feridun devrinde şubelere ayrılmış idiler. Feridun Dahhâk'i öldürüp bunun memleketlerini istilâ ettikten sonra Fariside Yurasef denilen bu Dahhâk hakkında Fürs arasında birtakım hurafat ve ebatıl deveran eder. Gûya bunun omuz başlarında iki yılan varmış. Bunlar acıkınca Dahhâk'i ısırırlar imiş ve bunlara her gün ahaliden bir gencin beyni verilirmiş. Bu türlü şeyler akli başında olanlarca merduttur. Bu Dahhâk; zâlim ve insafsız bir cebbar hükümdar olduğundan ahali korkularından bunu böyle garip ve korkunç bir şekilde tasvir ve tasavvur etmişlerdir. Bu Dahhâk'tan evvel tarih zaptedilmemiş olmakla bütün haberler başı boş kalmış idi.

Sahih surette tarih Feridun devrinde başlar. Sahih surette tarih zaptolunmak dünyayı elde etmiş olan Feridun devrinde başlamıştır. — Tur, Selem ve İreç namındaki üç oğlundan her birine yer yüzünün bir tarafını vermiştir.

Seleme arap beldelerine varıncaya kadar Rum isabet etmiş idi. İreç'e bütün beldelerin en güzellerini havi olan dördüncü iklimin merkezi isabet eylediği bu iklimin merkezinin bütün beldelerin en güzeli ve eşrefi olmasının sebeplerini izah edecek olursak bu kitabın maksadından dışarıya çıkmış oluruz.

Türklerin cediti olan Tur maşrıktan şimale doğru meskûn olmıyan Tur simal cihetini aldı. yerlere kadar olan mahalleri aldı. Bu Tur Selem ile beraber olup İreç üzerine yürüdüler. Ve bunu yenip öldürdüler. Menuvçeh zuhur ettiği zaman İreç'in kanını dava ile hasmından intikam aldı ve kendisine miras kalan beldeleri elde ederek

[1] Mucem-el-büldanın Deylem maddesine ve Muallekalara bak.

oralara yalnız kendi hakim kaldı. Bugüne kadar Tur oğullarıyla İreç oğulları arasında adavet bakidir. Bu iki fırkadan biri diğerine galebe ile arada uyumuş olan adaveti zaman zaman uyandırmaktadırlar. Hususiyile Efrasiyab bu diyare yürüyüp buraları alt ve üst ettiği tarihtenberi bunların arasındaki adavet şiddetlenmiştir ki Efrasiyab bunları haraca bağliyerek istismar etmiş ve yirmi yıl buraya hüküm eylemiş idi. Keyhusrev ve Zâlim Rüstem (Rüstemi Zâl) nihayet kendisini mağlûp edip elinden memleketleri aldılar. Bu tarihtenberi bu iki cins arasında (İran ve Turan) adavet eksik olmamıştır. Daima bir taraf galip, diğer taraf mağlûp olarak aralarında harp devam ede durmuş ve bu harpler arapça ve farsce manzum ve mensur kitaplarda şerh edilmiştir. [Şehnâmenin en parlak parçası siyavuş'un intikamını almak için Rüstemi Zâlin ve diğer İran kahramanlarının Efrasiyabe karşı olan cenk ve cidallerini tasvireden kısımdır.]

Türklerin nesebi. Bu kitabı yazmaktaki maksatlarımızdan biri, Türklerin neseplerini göstermek ve onların şanı büyük bir hükümdarın oğulları olduklarını söylemektir ki bu, galip bir saltanat sahibi olan hükümdarın ve bunun oğullarının etrafa saldıkları korku saikasıyledir ki İranşehirde görülen bunca kaleler yapılmış ve nihayet Türkler bu kalelere malik ve vâris olmuşlardır.

Selemoğulları - İskender. Selem oğulları olan Rumlardan İskenderi Zülkarneyn dahi İranşehire sahip olmuş ve veziri Aristonun tedbirleriyle bunlar ikiyüz sene kadar burayı ellerinde tutmuşlardır.

[Muhakkak ki bu; onun hürmet etmekte olduğu din ve aynı zamanda; öldürmüş olduğu bir kimseye mukabil kendisinin öldürülmesi icap eden her hangi bir kimseden başka bir kimsenin haksız yere kanının dökülmesini meneden akılı karşısında yanlış bir rey olur.] [1]

[Sonra o kadar beşeri ihtiva eden biladın çabuk yetişen ekinleri nasıl biçilir?..!]

Buradaki beldelerin insanlar arasında taksim olunması ve onların muhtelif mertebe ve tabakalarına müsavi surette verilmesi ve

[1] Kavs içine aldığımız bu cümlelerin bundan evvelki cümle ile bir irtibatı olmadığından arada bir eksiklik bulunduğu görülmektedir. *Mütercim*

bu suretle onların hudutları üzerinde yekdiğerleriyle uğraştırılmaları muvafık bir tedbir olacağından öyle yapıldı] [1]

Bunların riyasetlerine İskender ve ondan sonra onun zürriyetinden ve akrabasından olan kimseler geçtiler. Ve bu tedbir sayesinde Rumlar ikiyüz yıldan ziyade İranşehire malik kaldılar. Ve bunlara mülükü tavaif denildi.

Erdişir bin Babek zuhur edince bu kaideyi bozdu ve bu tedbiri kaldırdı.

Erdişir bin Babek. Bu Erdişir; şecaat ve akıl ve tedbir ve teenni ve hasafet ve siyaset sahibi idi. Kendisinin neseben bir hükümdara ve maruf bir zata intisabı yoktu. Bunun için: «benim nesebim benden başlar, düşmanımın nesebi de kendisinde biter!..» demiş idi.

Erdişir aynı zamanda ahlak ve ilim ve marifet sahibi olmak gibi şahsi meziyetlere istinad etmeyen nesebler ile iftihar etmeği, vazetmiş olduğu siyasi kanunlar ile meneylemiş idi.

Kendisi islâm dininin zuhuruna kadar devam etmiş ve dünyaya hakim olmuş olan sasanîlerin ilk hükümdarı idi ki islâm bunların saltanatlarına nihayet vererek bunları söndürmüş ve bunlardan iman edenler müstesna olmak üzere diğerlerinin bütün şerefelerini sona erdirmiş ve kendilerini küçüklüğe mahkûm etmiştir.

Erdişir; ilk defa doğru siyaset takip etmiş ve adlû salâh ile hükmederek insanlara rıfk ile muamele eylemiş ve beldelerin üzerindeki ağır teklifleri kaldırmış olan hükümdardır.

Hazmü ihtiyatının neticesi olarak Türk hükümdarlarıyla daima iyi geçinmiş ve memleketinin bir çok yerlerinde bunlar ile hem-hudut olmaktan çekinmiş ve kendisine varis olacak hükümdarlara Türklerle karşı daima bu siyaseti takip etmelerini tavsiye etmiştir.

Türk Milleti. Şimdi Türklerin - müstahak olmadıkları vasıfları kendilerine vermeksizin ve aynı zamanda malik buldukları vasıfları kendilerinden nez' etmeksizin ve ne lehlerinde ve ne aleyhlerinde bir taassup ve taraftarlık eseri göstermeksizin ve onlara hoş görünmek ve takarrüp etmek gibi bir

[1] Yine kavis içine aldığımız bu cümlelerin de evvelki cümleler ile irtibatı bulunmadığı gibi, mana cihetiyle de pek doğru olmadığından arada bazı eksiklikler olduğuna hükümlenir.

maksat görünmeksizin - tabiat ve ahlaklarını ve hallerini ve yollarını ve cihetlerini zikrederim!..

Bizim bu kitabımız; mana ve lafızları; daha doğrusu göz kırpması ve göz uciyle bakmayı bile tenkit edeceklerini bildiğim zatlara arz olunacaktır.

Bütün şeriat ve mezheplerde ve bütün zaman ve mekânlarda nehyedilmiş olan riyadan Allahu taalâya sığındık.

Türklerin şecaatı. İnsanın nefisi natıkasının en şerif olan kuvveti şecaattır. Çünkü aile ve çoluk, çocuğa uzadılan el bununla def edildiği gibi, düşman ile de bunun sayesinde uğraşılır ve zafer bununla temin edilir. Düşmanlara mağlûp olmaktan ve hukuk ziyana uğramaktan insanı bu vasıf vikaye eder. Aşiret ve kavim ve kabile onunla korunur. Medhe şayan olan kıskançlık ve kimseye baş eğmemek ancak şecaat sayesinde icra edilebilir. Memleketler bununla zaptolunur. Yollar bununla muhafaza altında bulundurulur. Binaenaleyh biz de Türklerin bu vasıflarıyla başhyalım!.

Bütün milletler içinde cesaret ve şecaatca onlardan daha ileride olan ve büyük maksatları elde etmek uğrunda onlardan daha ileri gidebilen bir millet yoktur. Allahu taalâ onları arslan suretinde yaratmıştır. Yüzleri enli ve burunları basıktır. Bilekleri yoğunur. Yavuz yaratılıştadırlar. İçlerinde ince belli ve uzun yüzlü ve büyük gözlü olanları nadirdir. (Onların yiyecekleri gasb etmemeleri ve cürüm ve cinayetten imtina etmeleri de nadirdir [1]) Asker içinde bunlardan başka diğer cemaatlardan her hangi bir ferdin te'dip edilmesi o ferdin mensup olduğu cemaata göz dağı olur ve onların hepsini sindirir. Fakat, yalnız Türklerdir ki zecr umumî olmadıkça onlardan hiç bir kimsenin ve cemaatın gözü yılmaz.

Bunlar; bütün yiyeceklere eti tercih ederler. Ve bunu iyi pişirmeğe ve iyice yıkamağa riayet ve itina etmezler.

Bunlar ancak gasbedilmiş olan eti iyi bulurlar ve yalnız kapmak suretiyle elde ettikleri ette lezzet duyarlarki bu avcı hayvanlar ve kuşlar ve segirdici, atlayıcı arslanların âdetidir.

Bunlar; kırlara ve otsuz, ocaksız çöllere alıştırlar. İcabında az bir nesne ile günlerini geçirmeğe katlanırlar. Bunlar baskınlarında elde ettikleri nesnelere ile yaşamağı yaşayışın en güzeli ve en bolu sayarlar. Bunların kaçan bir geyiği ve bir yaban eşeğini avlamak için gösterdikleri tahammülün ve bu hususta katlandıkları

[1] Bu kavis içine aldığımız cümlelerin dahi elimizdeki arapça aslında bozukluk görülmektedir. Terceme takribidir. Mütercim

meşakkatin dereceleri yüksektir, o kadar ki yorulmuş ve takatleri kesilmiş zannoldukları halde; altlarındaki hayvanı sürmek ve dağların tepelerine çıkmak ve tehlikelere atılmak ve yolu izi belli olmıyan yerlere girmek hususunda bunlar ilk nişat ve neşvelerini muhafaza ederler.

Onların tabiatlarındaki şerefe ve himmetlerindeki büyüklüğe delâlet eder ki, islam dini her beldedeki muhtelif milletlerden olan müşrikler ve milletler ile gaza etmeği farz etmiş olduğu gibi onlardan olan kâfirler ile de gaza etmeği farz etmiştir. (?)

Onlardan esir alınanlardan hiç biri yeme, içme, giyme ve binmede efendisinden aşağı kalmağa razı olmaz.

Bunlar; başka kölelerin ve sebiy ve istirkak edilenlerin kullanılmakta oldukları ev süpürmek ve hayvanlara bakmak ve bunlar gibi küfür zilleti altında kalmış ve kendilerini kahr ve galebe eli yakalamış olan başka kölelerin yaptıkları işlerde kullanılamazlar.

Gerek Hindli ve gerek Rum ve gerek Ermeni veya bunlar gibi köle olan her hangi bir kimse olursa olsun biz; bunları gördük görelî ne kıratta olduklarını ve meydanda ne kadar seğirdebileceklerini biliriz.

Türk ancak asker kumandanlığına razı olur. Türk bağı çözüldükten sonra askere başbuğ olmak veya perdedarlık etmek veya bir fırkanın başına geçmek veya bir cemaate emir ve nehyde bulunmaktan başka bir işe razı olmaz onların bu hali kendi beldelerine hemhudut olan ve kendi diyarlarına bitişik bulunan Horasan'a mahsus değildir. Meselâ onların menşelerine en uzak yerlerden olmakla beraber dillerini hiç bilmeyen Mısırı alalım. Ve isterseniz Irakı alalım - ki arap, kürt ve Deylemlerden muhtelif sınıflara mensup askerleri ihtiva etmekle beraber buranın hükümdarı da Deylemi olup burada kadim bir asalet, ve kadr ve itibarları bulunduğunu iddia etmektedir [1] - Bununla beraber bunların hali hep böyledir. Halifeler ve Deylemden olan hükümdarlar Karnlarca bunların kendileriyle boy ölçüşmelerine ve hükümdarlıklarında kendilerine rakip olmalarına ve bunların yavuzluklarına sabru tahammül etmeğe mecbur oldular. Kendilerinde hiç bir zaman onlardan intikam almak ve onları sindirmek kudretini bulamadılar.

Bunların kadirlerinin yüksekliği ve büyüklüğü ve minat ve kuvvetlerinin derecesi hakkında Resulullahın:

[1] Metnin burasında dahi bir bozukluk görülmektedir. (bir asalet) diye terceme edilmiş olan kelimenin (intikam) diye tercemesi de mümkündür.

Resulun (3, a) Türkler «Türkler sizi bıraktıkları müddetçe siz de onları hakkındaki sözü. bırakın!...» Sözü kâfidir. Resulullah bu sözünü kendisinin buyurduğu veçhile: «siyah ve kırmızıya ba's edilmiş» ve nübüvveti bütün arap ve aceme şamil bulunmuş olduğu ve: «bütün insanlar ile islam kelimesi olan: [yoktur tapacak, tanrıdır ancak!..] sözünü söyleyip iman camiası altına girinceye kadar mukatele ile memur bulunduğu halde söylemiştir.

Bunlarda en garip olan şey; bütün gördüğümüz milletlerde hususiyle Cil milletinde hemen hemen kötülük umumî olduğu halde bunların içinde halis Türk olanlardan böyle bir ferd hiç bir kimse tarafından görülmüş olmamasıdır.

Bunların içinde sözlerinde ve işaretlerinde; giyiniş ve sairelerinde biraz kadın gibi olanlar varsa bunlar bu diyarda doğmuş ve buralarda bulunanlardan huy kapmış olan Türklerdir.

Türk Hükümdarları. Türklerin muaraza ve münazaa kabul etmiyen menkıbelerine işaret ettikten sonra onların cinsinden olan hükümdarları ve bunlara komşu bulunan Samaniler ve saire gibi Horasan hükümdarlarını ve Sebüktekin ve bunun evlâdü ahfadı bulunan Mahmud, Muhammed ve Mesud'u zikredelim ve bunların bu Türkler sayesinde nasıl kuvvet kazandıklarını ve bunların eliyle diğer hükümdarların memleketlerini nasıl istilâ ettiklerini ve maksatlarının Türklerin eliyle nasıl ortaya atılıp nasıl itmam edildiğini ve bunların günlerinin Türkler sayesinde nasıl parladığını ve sancaklarının nasıl muzaffer olduğunu söyleyelim. Bugün ise âlemin sultanı, islâmın padişahı ulu ve yüce Şahinşah Rüknüddin; Gıyasülmüslimîn; Allahın dininin ziyneti ve Tanrının beldelerinin sultanı ve kulların imdatcısı Tuğrul bey Ebu Talib Muhammed bin [1] Mikâil Yemini Halifetullah Emirülmüminin'in emrine ram olmuşlardır. Allah o zata yardım etsin ve onun hükümdarlığını teyit eylesin!.. Düşmanlarını hâr ve hakir kılsın ve bayrağını mansur etsin !..

İslâm padişahı Tuğrul Bey. Türkler bu padişahın şahsında adli yer yüzüne şamil olmuş ve ünü şark ve garbi tutmuş ve kendisinden sonra hiçbir kimsenin liyakat kesbedemeyeceği bir milk kendisine verilmiş [2] ve kendisinin yüceliği nisbetinde kendisinden evvel hiçbir hükümdar görülmemiş ve her müslime taati

[1] Âli Selçuk tarihi ve İbni Ebi Uzeybe tarihi ve İbni Halligân ve İbni Esir ve sair tarih kitaplarında hal tercümesi vardır.

[2] 35×38 deki ayete işarettir.

taayyün eylemiş ve gizli ve aşıkâr onun dostluğundan ayrılmak ve gece, gündüz onun nusrata mazhar olması duasını dilden düşürmemek farzolmuş bir zat bulmuşlardır.

Bu zatın gözümüz ile gördüğümüz ve kulaklarımız ile işittiğimiz adil ve ihsanının âsarını ve Allahın rızasının nerede olduğunu araştırmasını ve hiddet ve sükûn hallerinde Tanrının kullarına merhamet ve şefekatini ve kendinden evvelki hükümdarlar nazarında ehemmiyetli sayılan mal ve akaret istihkarını aşağıda zikredecek ve bunları temellük, riya, kizb ve tahminden ârî olarak söyleyeceğiz. Çünkü bizim bir havf ve tamamız ve riyakârlığa bir ihtiyacımız yoktur. Maksadımız zati itibariyle matlup olan sıtku sadaket ve hakku hakikat yoluna gitmek ve bu padişahın eyyamında nail olmuş olduğumuz emnü amane ve onun saltanatının gölgesinde bulunduğumuz rahate teşekkür etmiş ve bu nimetin hakkını ödemiş olmaktadır.

Şeyh Âmidül Kündürî. Bu kitabı yazmak ve bunu telife çalışmak hususunda en kuvvetli sebep, Şeyh Âmidülmülk İmadüddin Ebu Nasr Mansur [1] Muhammede itimadımdır ki - Allah onun rifatini daim eylesin!.. - Kitabımın mâna ve lafızlarını hakkiyle tenkit ve onun ihtiva ettiği makasıt ve hülâsaları tahkik ve onda bulacağı hataları ihtar ve tenbih edecek ve benim yanlışlarıma karşı lehde şahadet etmekten yüksek bulunacak ve sonra kitabımı Tuğrul beye - ki onun eyyamı bu vezirin vücudiyle saadet ve onun şaniyle şanu şeref kesp etmiş ve onun eliyle ve diliyle yükselmiştir. - Türkçe tefsir ve izah edecektir.

Faziletler beşer arasında taksim edilmiştir. Herkesin diğer kimselerden imtiyaz noktasını teşkil eden bir fazileti olur. Bir kimsenin bütün faziletleri kendinde toplamış olması mümkün değildir.

Ahiret ilimleri İlimler; ahirette necatı temin eden ilim ile (Tevhit). dünyada maişet için lâzım olan ilme ayrılır.

Tanrının merhamet ve affına dönüldüğü vakit kişiye lâzım olan ve ahiret yolculuğunun azığını teşkil eden ilim tevhit ildir ki bununla Tanrı gereği gibi bilinir ve bununla kendisine kendi azametini tezyit eden sıfatlar verilir. Ve noksan ifade eden sıfatlardan tenzih kılınır ve varlığı ve birliği ve saire ispat edilir. Ve aynı

[1] Devleti Âli Selçuk s. 9 (Muhammed bin Mansur) da hâl tercemesi ev s. 28 de vefatı mezkûrdur. Ve rahatüssudur واحة الصدور s. 98 ve Fevatülvefeyat فوات الوفيات c. 2 s. 488 - 492 de dahi hâl tercemesi vardır.

zamanda bu ilimle umumî surette Peygamberlerden ve Peygamberlerin mucizelerinden ve hususiyle kendisiyle şeriatler hatmedilmiş ve mezhepler neshedilmiş olan Peygamber, yani Muhammed (s, a) den bahs kılınır.

Dinde tef kkuh. Bundan sonra dinde tefekkuh ve din yolunu tafzil ve Peygambere verilen ve Rabbi tarafından onun kalbine indirilen Kur'an mucizesini izah etmek ve bunun garibini ve i'rabını ve helâl ve haramını, muhkem ve müteşabihini, nâsîh ve mensuhunu ve hangi ayetin hangi sebep üzerine tarîz ve tasrih veya hafî ve celi suretler ile indiği ve farzîyet veya sünniyyet ifade eylediğini bilmek gelir. Bundan sonra da lisanlar arasında şerafete malik olan ve ehli diğer lisanlar ile konuşanlara tafzil edilmiş bulunan Arap lisanının ibare ve kitabet ve nazım ve nesir ve ihtisar ve itnab ve işaret ve ishabına itina etmek vardır. Bunlar din ve şeriat ilimlerine taallûk eden maddelerdir.

Felsefe ilimleri. Burada bunlardan başka Tanrının yaratmış olduğu yıldızlar ve felekler ve tabiat ve girizeler ve mazarrat ve menfaatler gibi eşyanın hakikatlerinin bilinmesine taallûk eden ilimler vardır ki bunların her birine mahsus kitaplar ve tertip edilmiş kanunlar ve kendilerine iktida olunan ve kendilerinden ahzû iktibas edilen ve kendilerine müracaat kılınan âlimler vardır. Fakat bu ilimlerin hepsinde ileri gitmiş ve hepsinde iktidar göstermiş bir kimsenin vücudu nadirdir. Eğer böyle bir kimse bulunacak olursa parmakla gösterilir bir imam ve meşhur fazıl ve kendisinin lehinde şehadet edilen âlim ve zekâsiyle gaye ve nihayete vâsıl bir zat olmuş olur. Bunların hepsini ihata etmiş ve kemaliyle bunların âlimi olmuş ve bunların umumî ve hususî şubelerinde, güçlerinde ve kolaylarında tek olacak kadar yükselmiş olan bir ferdi ne duyduk ve ne de gördük ve ne böyle bir zat bulunduğunu haber aldık ve ne kendimiz böyle bir kudrete malik zat ile karşılaştık.

Şeyh Âmid ve ilimler. Bu yüksek Şeyh Âmidül Milk Âmid — Tanrı onun devletini korusun!.. — Bunların her birinde; gençliğiyle beraber işlerinin çokluğu ve şarku garbin ve Arap ve Acemin idaresi ile bütün zamanları meşgul olduğu halde gûya bütün ömründe ondan başkasını okumamış, ondan başkasına ömür sarfetmemiş kadar kudret ve kuvvete maliktir. Ve her birinde tektir.

Bu ise Allahın müstesna bir tevfiği ve nadir tesadüf eden saadet ve şeref ile bir doğuma mazhariyet ve büyük ve yüksek

bir tali neticesidir. Benim bu zat hakkındaki sözlerim tecrübe ve imtihan ve istikrar ve mübahaseye ve bu ilimlerin yalnız birinde ihtisas sahibi olan zatların birer birer şahadetlerine müstenittir. Ben bütün bunlardan sonra bu sözlerimi söylemekteyim.

Peygamberin: «Tanrı bir kişi hakkında hayır murad ederse ona sadık bir vezir ve müşavir ihsan eder ki o vezir, o kişi unuttuğuna olursa - her hangi bir nesneyi - andırır ve andıklarını yapmakta ona yardım eder..» Hadisi intıbak edecek mahal bulmuştur. Bunun -Tanrı onun livasını mansur eylesin - ne zamandanberi hükümdarlıkta bulunduğu malûmdur. Onun gerek cürm ve kabahat irtikâp edenlere karşı gösterdiği hilm ve gerek lütfü ve kerem ve seha ve ibzali ve büyük memurları tevkırı ve asil aileleri görüp gözetmesi ve şüpheli işlerden kendisini uzak ve yüksek tutması gibi güzel hareketleri ve takdire şayan halleri hep bu müeyyet şeyh onun hizmetiyle şerefyap olalı ve hükümdara ihtisas kesp edeli ve memlekette onun verdiği emirler yürümeğe başlıyalı ve hükümdar onun nasihatine temayül edileli vaki olmuştur.

Emîr Sipehsalâr Seyfûddeve. Bu hükümdarın bu takdire şayan hareketlerinden biri budur ki: Emîr Sipehsalâr Seyfûddeve ebi İshak İbrahim bin Yusuf esir olarak huzuruna getirilmiş ve korkudan yüreği atmakta ve heyecandan duramamakta ve Sultan tarafından kanının heder edileceğinde herkes tarafından hüküm verilmekte ve onun ölümüyle intikam hisleri tatmin edileceğinde kimsenin şüphesi bulunmamakta iken kalkıp onun boynuna sarıldı ve dermiyan ettiği özürlü yalan, doğru her ne ise kabul etti.

Adududdeve amcası olduğu halde. İzüddeve Bahtiyarı mağlup ettiği vakit bunun zıddını yaptı. Onun aleyhindeki intikamı onu öldürmek ve kesik başını bir tas içinde kendi önünde görmek suretiyle sükûn buldu. Bu sönmez kin karşısında bu büyük affı görmiyen Sâbi nerede?!...

Bu hükümdarın - Tanrı onun yüksekliğini daim kılsın!. - Isfahan ehalesine karşı gösterdiği güzel muamele de zikre şayandır. Bunlar kendisine açıktan açığa isyan etmiş ve mukateleye kıyam eylemiş ve fiilen hainliklerde bulunmuş ve türlü türlü sözler söylemiş ve kendisini beldeyi muhasara için birçok mal sarfına mecbur etmiş oldukları ve ızhar ettikleri temerrüde karşı bunları yola getirmek için türlü türlü suretlerle uğraştırmış buldukları halde belde kılıç ile fethedildiği ve ehali kat'i bir mağlûbiyete giriftar kılındığı zaman bunların hepsi âlemleri hayrete düşüren ve

sabık hükümdarları utandıran bir affa mazhar oldular. Her ne kadar bu haslet tabiatindeki kerem ve himmetteki yücelik ve zatteki şeref ve yükseklik neticesi ise de ulu Şeyh Amid, Amidülmülk - Tanrı onun devletinin hafızı olsun!... - onu daima hükemanın haberleriyle ve gizli gizli mevaiziyle ikaz etmiş bulunmaktadır.

Bağdat ehalişi Adududdevle Bağdatlıları mağlûp ettiği ve İz-züddevleyi öldürdüğü vakit ehaliye bunun ziddini yapmış, onların nimetlerini ellerinden almış ve kendilerine şiddetle ukubet göstermiş ve başlarına ateşler yağdırmıştır. Bunun bu zulüm ve şiddet gösterdiği beldenin hilâfet merkezi olması ayrıca zikre şayandır.

Sultanın nesebi. Bu hükümdarın nesebi - Tanrı ona nasrı aziz ihsan eylesin!... - Kâfi derecede şerefi haizdir. Diğerleri gibi onun soyunda köle olan ve sıytü şanı bulunmayan meçhul kimseler yoktur. Bunun ecdadından Sürcük [1] vardır ki

Sırcık - Selçuk. Hazar hükümdarını kılıcıyla vurmuş ve elindeki amud ile o kadar dövmüş idi ki bu hükümdarın altındaki hayvan yere kapanmış ve o da yüzükuyun düşmüş idi.

Bu işi; hür bir nefis sahibi olan kimseden ve himmeti ayyuka kadar yükselmiş bulunan bir zattan başka biri yapamaz. Selçuk devleti bu zattan başlamış ve bu devlet ve hükümet bu zattan neşet etmiştir.

Valilik fermanı ve bunda şart koşulan nesnelere. Bu sultanın — Tanrı ona nasrı aziz ihsan eylesin... — Hükümdarlığının daimi olacağına ve bu hükümdarlığın esaslarının payidar kalacağına ve hiçbir zaafa uğramıyacağına bence kat'i delil teşkil eden; gözümle gördüğüm vera' ve takvasındandır ki: Emir Züreyr bin Alâüddevle Cerbazakan valiliğine tayin olunduğu vakit kendisine büyük mezuniyet verilmiş ve iktidarı tahdit olunmamak ve bu verilen salâhiyet geri alınmamak şart edilmiş idi. Ben bu hükümdarın; kendisine bu büyük mezuniyet ve salâhiyeti verdiği vakit teşkil olunmuş olan yüksek mecliste hazır idim. Hükümdar; — Tanrı onun kudretini hıfz eylesin!... — Derhal; ahaliye zulüm ederse ve bir mülkü kabz ve gasbeylerse bu mezuniyet ve salâhiyete elinden alınır ve bu hareketlerine karşı ses çıkarılmamak olmaz! dedi ki mecliste hazır bulunan kadılar, vezirler, kâtipler ve erbabı adil ve hakkaniyetten

[1] Tarih kitaplarının çoğunda ذكوان — ذكوان — tekak - dekak oğlu Selçuk suretiyle görülür. Bazı kitaplarda da dekak yerinde yekak görülürse de bunun doğru olmadığı zannolunur.

hiçbir kimsenin bu istisna aklına gelmemiş ve hükümdardan başka hiç bir kimse bu şerefli sözü söyleyememiş idi. Ve Cenabı Hak şahittir ki ben; onun hizmetiyle şerefyab olduğum ve devletine intisap eylediğim vakittenberi onun kapısına ümit ile gelmiş olan bir kimseyi boş çevirmemiş ve hiçbir âlimden yüz döndürmemiş ve hiç bir zulme meydan vermemiş ve hiç bir günaha ruhsat göstermemiştir. En ufak vasfı ve yüksekliklerinin en aşağı tabakası bu gibi ahval olan hükümdarın diğer hallerinin ve vasıflarının ne olacağını artık sen tasavvur eyle!...

Hükümdar hiç bir zulme meydan vermedi ve hiç bir günaha ruhsata emayül eylemedi.

Ben bu hükümdarın eyyamiyle saadet bulalı ve onun ikram ve inamına müstağrak bulunalı onun hakkında Tanrının her yıl bir derece daha kolaylaştırdığı fütuhatının asarını tafsilden sonra yüce ve yüksek olan Amidülmülk'e - Tanrı onun düşmanlarını hâr ve zelil eylesin.. - döner ve benim; onun yüksek kapısından uzak kalmam dolayısıyla asarından fevtetmiş olduğum nesnelere zikreylerim. Tevfik allahtandır. Ve tevekkül onadır. Ve nihayet varacağımız yer onun huzurudur. Ve bize o; kâfidir. Ve o; ne güzel yardımcıdır.

Alla; Efendimiz Muhammede ve onun Âline salât ve selâmlar eylesin!. 649 yılının zilkadesinin ortasında yazılması tamam oldu.

***

Kitabın sonunun hamisinde şu ibare vardır:

. . . . [1] naklonunan nüsha ile mukabele edildi. Allâhın haremine sığınmış olan Hasan bin Muhammed bin Hasenis Saganî yazdı. Allah onu [2] kendi mahallerinde sakin kılsın ve oralardan diğer yerlere intikal ettirmesin. Yalnız [3] 6 [4] 9 yılının zilhiccesinde... Allaha hamd ve Peygambere salât [4] edici olduğu halde!...

[1] Okunamıyan bir kelime

[2-3-4] Buralarda dahi kesiklikler ve bozukluk vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

TAHLİL VE TENKİTLER

NİHAT SAMİ BANARLI — XIV üncü asır Anadolu şairlerinden Ahmedinin Osmanlı Tarihi: *Dâsitan-ı tevarih-i mülûk-i âl-i Osman ve Cemşid ve Hurşid mesnevisi* Türkiyat Mec. Cilt VI dan ayrı basım. İst. 1939, 128 sahife.

Türk Edebiyatı ve Tarihinin kıymetli müdekkiklerinden olup uzun yıllardanberi Türkoloji ile işigal eden Nihad Sami Banarlı ahiren, *Dâsitan-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşid ve Hurşid Mesnevisi* isminde kıymetli bir eser neşrettiler. Bu eser lâıyk olduğu alâkayı buldu. Bununla beraber eski bilgilerimizi ne derece tamamladığını ve ne gibi meseleleri ortaya koyduğunu mukayeseli bir surette tebarüz ettirmek gayesine matuf olarak hiçbir yazının intişar etmemesi bizi bu makaleyi yazmaya sevketti. [1]

I

Türklerin islâm medeniyeti dairesine girmeden evvel kendilerine has ve her unsuru milli bir medeniyete sahip oldukları, bugün ilmî bir hakikat olarak tebellür etmiş bulunmaktadır. İslâmiyet kabul edildikten sonra, bilhassa milli yazılar ile inkişaf ve intişar eden bu medeniyetin bazı müesseseleri unutulmaya yüz tutmuş, bu suretle yeni her fikir ve ilim sistemleri islâmî anasırın tesiri altında teşekkül edip ifade olunmuştur. Nihayet İslâm - Türk âlimleri tarihin nisyanı içinde kaybolan ilmî ıstılahları kullanamamak ve yenilerini Türkçe kelimelerle ifade edememek ıztırarında kalmışlar, böylece eserlerini yabancı kelimelerle doldürmüşlardır. Bu eserlerde Türkçenin rolü basit bir vaziyet arzettiğinden dolayı Arap ve Fars dilleri ilim dili olarak kabul edilmiş, buna muvazi

[1] Burada kıymetli edebiyat mullimi Bn.Fevziye Abdullahın Ülküde (Sayı 76 s. 374- 7) neşrettiği güzel hülâsayı kaydetmeliyim.

olarak yeni bir edebiyat tarzına rağbet edilmiştir. Netice itibariyle bir müddet Türk dili inkişaf edememiş, yüksek bir ilim ve edebiyat dili haline gelmek hususunda oldukça geri kalmıştır. Bu hal asırlarca devam ettikten sonra Anadolu'da Selçuk devletinin dağıldığı ve Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu esnada zuhura başlayan Türkçeye dönüş hareketleriyle, bu coğrafi ve lisari sahada eski mahiyetini kaybetmiş olan Türkçe tekrar devlet dili olarak, Osmanlı Türkçesi meydana gelmiştir. İşte on dördüncü asır Anadolu Türkçesini en iyi kullanan Ahmedinin 8250 beyitlik İskendernamesi bu hareketin tarihi tekâmülünde pek mümtaz bir mevki işgal edip filolojik araştırmalar bakımından büyük bir ehemmiyeti haizdir. Buna inzimamen İskendernameye ilâve edilen Dâsitan-ı Tevarih i Mülûk-i Âli Osman kısmı Osmanlı tarihinin Fatih Sultan Mehmet devrinden evvel yazılan menabiinin en eskilerinden olması itibariyle dahi kıymetlidir. İşte Nihat Sami, Osmanlı tarihinin emin ve kıymetli kaynakları meyanında zikrolunması icap eden Dâsitan kısmını mevzuubahs ederek mükemmel bir *édition critique* ortaya koyup Ahmedinin şahsiyeti hakkında pek yeni ve müfid malûmat veriyor. Evvelâ İskendernamenin T. Jozsef, Necip Asım ve Brockelman tarafından mevzuubahs edilip hatalı bir surette neşrolunduğu, ayrıca bu mühim eserden Fuad Köprülüden başka hiç kimsenin istifade etmek lüzumunu hissetmediği kaydolunuyor. Filhakkâ İskendernamenin Osmanlı tarihi bakımından ne derece ehemmiyetli olduğu şimdiye kadar nazarı itibara alınmamıştır. Yalnız Fuad Köprülüden başka E. Blochet'nin [1] ve nihayet Paul Wittek'in [2], I. H. Uzunçarşılı'nın [3] bu eserden müstefit olduklarını kaydetmek icap eder.

Müteakıben müdekkik Ahmedinin hayatı, şahsiyeti ve eserlerine temas ediyor. Ahmedî namını taşıyan şairimizin Babingere göre Tacüddin İbrahim ve Rieu'ya göre Tacüddin Ahmed bin İbrahim bin Hızır isminde olduğuna işaret olunuyor. Bu ikinci şekil Şakayıkı Numaniyede mezkûrdur. Bu hususta Mufaddal İbni Ebil Fazailin Memlûk tarihini terceme edip Paris millî kütüphanesinin

[1] İlhanî tarihi noktai nazarından; Mufaddal İbni Ebil - Fazail, Histoire des Sultans Mamlouks, Patrologis Orientalis Tome XII, fascicule 3, Introduction p. 356 - 14.

[2] Der Islam XX, 1931 s. 205; Byzantion XI, 1936 Bruxelles, p. 304 note 1 ve The Rise of the Ottoman Empire, Royal Asiatic Society Monographs Vol XXIII London, 1938 p. 11. Hatta kıymetli âlim, Das Fürstentum Mentesch 1934 Ist. s. 78 - 79 da N. Saminin gayri matbu tezini de zikretmektedir.

[3] Belleten, no. 9 s. 105

katalogunu tertip eden E. Blochet'nin her iki eserinde de Tacüddin Ahmet bin İbrahim el-Ahmedî şeceresini zikrettiğini ilâve edelim.

Bu bahisde ayrıca şairimizin Kütahyalı olabileceği kuvvetli delillerle ortaya konulduktan sonra muhtelif tezkirelere istinaden tahsilini Molla Fenârî ve Hacı Paşa ile Mısırdâ yapıdığı, sonradan Germiyana dönerek Emir Süleyman namına birçok şiirler yazdığı, nihayet Birinci Muradın Germiyânı elde edişi üzerine 792 de ikmal ettiği İskendernamesini valiliği esnasında tanıştığı Bayezide takdime karar vermesine rağmen Timurun Anadoluyu istilâsının buna mani teşkil ettiği tebarüz ettiriliyor. Bu izahattan sonra Yıldırımın büyük oğlu Emir Süleymana intisab ve 1402-1410 da eserini ona takdim ettiği, müteakıben 1410 dan itibaren Çelebi Mehmedin maiyetine dahil olduğu ilk defa esaslı bir surette ortaya konulup 815 hicri 1412 milâdî tarihinde vefat ettiği bildiriliyor.

Şark kaynaklarının verdikleri malûmata istinaden erişilen bu kıymetli neticeyi takiben İskendername kime ithafen ve ne zaman yazılmıştır? sualine cevap veriliyor. Blochet'nin de temas ettiği gibi 1390 milâdî, 702 hicri tarihinde ikmal edilen İskendernamenin [1] Germiyan beyi Süleyman Şah namına yazılmağa başladığı muhakkaktır. Fakat Ahmedî bu sırada Germiyana vali olan Şehzade Bayezid ile tanıştığı ve ondan teşvik görerek kitabına Osmanlı tarihi kısmını da ilâveye başladığı halde Timur istilâsının vukubulmasıyla ancak Süleyman Çelebiye takdim edebilmiştir. Süleyman Çelebi işrete düşkün olmakla beraber herhalde ilmi ve edebi eserlerin kıymetini takdir etmiş, müelliflerini korumuştur. Bu hususta muhtelif deliller bulunmasına rağmen Millet Kütüphanesinde Tarih yazmaları meyanında 316 numarada mukayyet Süleymannamenin *anonyme* müellifi tarafından yazılan mukaddimesi ehemmiyetle kaydolunabilir:

Her kişi te'lif itdi anın ismine
Çok kitab yazıldı anın namına
Ben dahi ismin terk eyleyüb
Bu kitabı yazmağa niyet idüb...

şeklindeki bir kıt'ayı ihtiva eden bu mukaddimenin başında Süleyman Çelebiye ithaf edildiği yazılıdır. (V. 2 a)

Bundan sonra Ahmedinin İskendernamede tebellür ve tezahür eden karakteri ve san'atı hakkında malûmat verilerek Dâsitanın ortaya koyduğu mes'elelere ayrı ayrı temas edilmeğe başlanıyor.

[1] Ayrıca Paul Wittek'in yukarıda zikrolunan makalelerine bakınız.

Bu meseleleri ayrı ayrı gözden geçirmek ve ne şekilde vazedilib halledildiklerini kısaca göstermek B. N. Saminin edebiyat sahasında olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun hakiki mahiyeti hakkındaki bilgisini ve nüfuzlu görüş kabiliyetini ortaya koyacaktır.

A) OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞUNA AİD RİVAYETLER

B. N. Sami, Ahmedinin klâsik şecere ve rivayetlerden, ezcümle Ertuğrulun ve Osmanın gördükleri rüyalardan, Şeyh Edebalinin Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu üzerinde oynadığı rolden, Süleyman Paşanın sallarla Rumeline geçişinden bahsetmemesinin ne şekilde tevîl olunabileceğini araştırıyor ve netice itibariyle bunların Ahmedinin yaşadığı devirden sonra teşekkül etmiş menkıbeler olduğunu söylüyor. «Filhakika Fuad Köprülünün araştırmalarının isabetle kaydettiği gibi Ertuğrul ve Osmanın rüya efsanesi nasıl Reşidüddin de ve Paris nüshası *anonyme* Selçuknamede zikrolunan eski bir oğuz efsanesinin yeniden canlanmış bir şeklinden başka birşey değilse.. ve nasıl Osmanın Bileciği ağırlıklarını göndermek bahanesiyle kale içerisine asker sokarak zaptedişi rivayeti daha evvel Dânişmendnâmede geçiyorsa..»

Hemen ilâve edeyim ki «*Les Origines de L'Empire Ottoman*» dan alınmış olan bu malûmat itmama ve bir dereceye kadar tasahihe muhtaçtır. Şöyle ki Germiyan oğlu Birinci Yakub B. Denizli vilâyetinin Buldan kazasının şarkında ve Menderes nehri üzerinde bulunan Tripolis şehrini Osmanlı Tarihlerinde hikâye edilen hile ile zaptetmiştir. Osmandan onaltı sene evvel vefat eden Bizans Müverrihi G. Pachymere kaleme aldığı meşhur vakayinamesinde bu zapt hâdisesini şöyle anlatır: «Germiyan Oğulları Alisyra'sın kumandası altında Tripolisi muhasara ettiler. Hiç bir yerden yardım vuku'bulmadığı için şehirde açlık başladı. Bu sebeple mahsurlar buldukları sıkıntılı vaziyetten kurtulmak için mütareke istediler. Şu şartla ki kendilerine erzağı Türkler satacaklardı. Bu şarta tevfikân Türkler buğday ile dolu olduklarını söyledikleri sandıklara muharipler yerleştirerek, yine içlerine asker koydukları müzik aletleriyle şehrin kapılarından içeri girdiler. Gece yarısı fırsattan istifade ederek meydana çıktılar. Müzik âletlerini çalarak dışarıdaki hemcinslerinin de iştirak ettikleri bir hücumla şehri al-

dılar. Böylece kuvvetli orduların yapamadığını zekâ yaptı., [1] İşte bu kayde istinaden Osmanlı tarihçilerinin Germiyan oğullarına ait bir zekâ eserini Osmana malettiklerini söylemek şimdilik doğru olur zannındayım. Dânişmendnamede bahsedilen hâdisenin de tarihi bir vakıa olduğu düşünülürse bu noktai nazarım bir derece daha katiyet kesbeder. Ayrıca ilâve edeyim ki bazı kitaplarda Ertuğrula bazılarında da Osmana atfedilen ve Kur'ana hürmet hikâyesiyle birleştirilen rüya rivayeti diğer bir şekilde muhtasaran Ahbar ud Devlet is Salçukiyede mevcuttur [2].

B) ERTUĞRUL KİMDİR?

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devrine ait meçhul ve karışık noktalarından birini de Ertuğrulun nesebi meselesi teşkil etmektedir. Bu hususta uzun yıllardanberi yapılan neşriyat kat'î bir neticeye müncer olmamış ve büyük bir devlet müessesinin babasının hakiki hüviyeti tamamiyle aydınlanamamıştır. Bunun sebebi elimizde eski Osmanlı vakayinamelerinin bulunmaması ve uzun asırlar esnasında birçok karışık rivayetlerin teşekkül etmesidir. Bununla beraber bütün bu rivayetlerin tarihi tenkid usullerine tevfikan tetkikından hakikate en yakın neticenin istihracı mümkün olacaktır. Buraya Yazıcızade Alinin eserinde bulunan Osmanlı tarihine ait kayitler hakkında neşredeceğim uzun bir makalenin bu mevzua taalluk eden kısmını dercetmeği faydeli buluyor ve elde ettiğim neticenin Nihad Saminin Ahmedî - Enveri iştirakine istinad eden mütaleasını geniş olarak tamamliyerek teyid ettiğini göstermek istiyorum.

[1] CORPUS SCRIPTORUM HIST. BYZANTINAE, G. Pachymeres 1835 Bonne, T. II p. 434 - 435; Ayrıca fransızca tercemesi için bak. M. Cousin, Histoire de Constantinople depuis le règne de l'ancien Justin jusqu'à la fin de l'Empire, Tome VI, Paris 1673 p 831-832 (Alisyras yerine Yakub olacak). Aynı müverrihin Bilecik fethinden tabii bir surette bahsettiğini ve ayrıca Bizansta maruf olan «OI ENTOIS ΤΟΓΛΛΟΙΣ ΑΠΕΡΧΟΜΕΝΟΙ» tabiri üzerinde mukayeseli olarak düşünmek icap ettiğini kaydedeyim: Paul Colinet, Sur l'Expression « ceux qui partent dans les bagages ». Mélanges Charles Diehle, Premier Volume: Histoire, 1930, Paris p. 49 - 54

[2] Sadr'uddin Abu'l Hasan Ali Al-Husaini, Akhbar ud-davlat'is Saljuquyya, edited by M. Iqbal, 1933, Lahore s. 2 (Muhterem üstadım B. Necatinin kıymetli yardımlarıyla bu kitabın tercümesini hazırlamaktayım.)

Georgios Phrantzes'in "Gui,, [1] Donado da Lezze'nin "Zich,, [2] ilk defa tarafımdan mevzuubahs edilen Fatih anonyme'inin "Ahmed,, [3] Ayasofya anonyme'inin "Hürmüz Ebubekir,, [4] Şah Tahmasp zamanında yazılan Efsah-ut Tevarih'in "Davud [5] ve emsali gibi hiç bir tarihi hakikati temsil etmeleri kabil olmıyan rivayetleri istisna edilirse diğer menabiin iki isim üzerinde ittifak ettiği görülür: Süleyman Şah ve Gündüz Alp.

Behcet-üt Tevarihten [6] başlayarak Âşıkpaşa zade [7], Oruç Bey [8], Neşri [9] Mehmed bin Hacı Halil Kunevi [10], İdrisi Bidlisi [11], Bayatı, Giese Anonyme'i [12] ve buna benzemekle beraber telif tarihi çok daha eski olup şimdiye kadar yalnız tarafımdan görülen diğer bir anonyme, Lûtfi Paşa [13], Muhiddini Cemali, Âli [14], İbni Kemal [15], Cenabi [16], gibi eski müverrihlerde tekrar edilen Süleyman Şah ismi sonradan bütün klâsik şecerelerde yer almıştır. Fakat Ertuğrul, Orhan, Kaya Alp, Kızıl boğa gibi türkçe isimler arasında böyle bir ismin yer bulamıyacağı, ve bilhassa zikrettiğimiz menbalardan daha emin ve eski kitaplarda başka isim bulunması, ayrıca Süleyman Şaha isnad edilen vakayiin tarihi hakikatlere uygun olmadığı nazarı itibara alınırca, bu rivayetin uydurma olduğu tahmin edilebilir. Filhakika P. Wittek de bu hususu müdafaa etmiş ve

[1] Baiazetes ameras princeps quintus erat ex regia Othmanidarum familia primus enim Ertogrules erat; filius GUI. Bonnae, 1838 tab'ı p. 68

[2] Bu müverrih Ertuğrulu dahi zikretmiyerek onun babasını bu isim ile zikreder; Historia Turchesca, Bucarest 1910 p. 4; Gibbons, Osm. İ. kuruluşu s. 239; Giese, Türkiyat mecmuası I s. 155 ve E. de l'İslâm T. III p. 1076

[3] Bakınız: H. Adnan Erzli, Hikâyet-i Zuhur-i Âl-i Osman. Yeni Türk No. 86 s. 84

[4] M. Halil, Düsturname-i Enveri Methali, 1930 İst. s. 88; Ayasofya No. 2705

[5] D. Methali, s. 88 ve Millet Kütüphanesi Farişi yazmaları No. 756 Ayrıca Habib-üs Siyerde de aynı isim vardır ki Efsahüttevarih belki oradan almıştır.

[6] N. Atsız, Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları tarihi, 1939 İst. s. 27; ayrıca İlk Mutasavvıflar s. 278, Not. 2 ye bakınız.

[7] Âli ve Giese tab'ı s. 2

[8] Babinger tab'ı, Hannovre 1925 s. 4

[9] Hususi Kütüphanemdeki nusha, s. 15 ve Fahriye Arık, Neşrinin hayatı ve eserleri, 1926 İst. s. 18

[10] D. Medhali s. 88

[11] Der İslam, XIV 1925 s. 96 ve tercemesi, Murad Molla Kütüphanesi No. 928, V. 16 b - 17 a

[12] Die Altosmanischen anon. Chroniken I s. 4

[13] İst. tab'ı, s. 17

[14] Cüz V. s. 22

[15] Millet Ktp. Mukaddime, No. 25

[16] Nur-ı Osmaniye kütüphanesi No. 3102, Cilt II v. 177 a - b

klâsik şeceredeki isim ile Anadolu Selçukî devleti müessisi Süleyman İbni Kutlumuş arasında bir münasebet olduğuna taraftar görünmüştür [1].

Fatihin Sadrazamlarından Tevkii Mehmed Paşanın Osmanlı tarihine ait yazdığı eserinde [2] ve Enverinin Düsturnamesinde Gündüz Alp ismi mukayyedir[3]. Ahmedinin Dâsitani Tevârihi Mülûki Âli Osmanında da

Gündüz Alp Ertuğrul anunla bile
Dahi Gök Alpü Oğuzdan çok kişi
Olmışiydi ol yolda anun yoldaşı

mısraları bulunmaktadır. Yazıcızade Alinin "Ucı Hüsameddin Oğullarına ve Kayıdan Ertuğrula ve Gündüz Alp ve Gök Alpe ısmarladı,, şeklindeki ibaresi dahi aynı mealdedir [4]. Bununla beraber şu noktayı bilhassa ehemmiyetle kaydedelim ki Ali, Alâeddin Keykubad I zamanında (616-634) bahsettiği Gündüz Alpten Gıyaseddin Keyhusrev III zamanında (663-681) cereyan eden vukuat meyânında Osmanlılara tahsis ettiği bir fıkrada bahsetmemekte [5]; böylece Ertuğrul ile Gündüz Alp arasında büyük bir yaş farkının ve bilvesile baba - oğul münasebetinin bulunduğunu zımnen ifade etmektedir [6]. Edirneli Ruhî de açıkça "Ertuğrul bin Gündüz Alp bin Sarkuk Alp bin Kabak Alp,, şeceresini kaydetmektedir. [7]

[1] The Rise of the Ottoman Empire, 1938 London p. 13 (Royal Asiatic Society Monographs XXIII) P. Wittek Mahanın eski Türk tarihindeki mevkiini, ayrıca Birinci Kılıc Arslanın Habur nehrinde boğulduğunu nazar-ı itibare alıyor ve efsanede bu ismin Ca'berle karıştırıldığını söylüyor. Malûmdur ki Emir Zengi de Ca'ber civarında ölmüştü. (Revue de l'orient Latin, 1895 no. 4 p. 513)

[2] Türk Tarih Encümeni Mecmuası, No. 79

[3] Düsturname-i Enverî, s. 78, 79, 81 ve Methal s. 94. Enverî Gökbalpı Gündüz Alpin kardeşi olarak göstermektedir. Ankara Kütüphanesinde AI 2/105 de mukayyet olup Bayezid II devrinde manzum olarak yazılan Velâyetnamede dahi aynı malûmat mevcuttur. Ahmedinin ve Yazıcızadenin sözleri de bunu teyit edebilir. Edition Critique'ini hazırlamak istediğim bu kitaptan beni haberdar eden üstadım Prof. Agr. M. Halile ve mütemmim malûmat veren Şehir Ktp. İzzet müdürü B. Şemsiye teşekkürlerimi arz ederim.

[4] Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjucides, T. III p. 218; Necib Asım - Mehmet Arif, Osmanlı Tarihi s. 552 (Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından); Halil Edhem, Kayseriyye Şehri mebanii islâmiye Kitabeleri, s. 56-57.

[5] Yazıcızade Alinin eserinde bulunan Osmanlı Tarihine aid kayıtları ve mukayeseli izah ve notları ihtiva eden eserim yakında intişar edecektir. Oraya da bakılabilir.

[6] Ertuğrulun ölüm tarihinin 688 olarak kabul edildiğini hatırlatayım; Kayseriyye Şehri s. 57 not.

[7] «Ve Ruhi müverrih tarihinde bir rivayet-i gayri meşhurede irad eder ki Kay hanlı kabilesi Moğol hücumundan nâşi Horasandan diyar-ı Ruma naklettik-

Bütün bu delâile Halkondilin (Chalcondylis) Osmanlı tarihine ait olmak üzere yazdığı maruf eserinde Ertuğrulun dedesi olarak Duzalp veya Judus-Jundus Alpın bulunduğunu [1], ayrıca Mehmed Paşanın kaydettiği şekilde bugün Kızıl Saray Özü köylerinden Kırkada Gündüz Alpe izafe edilen bir mezarın mevcudiyetini [2] ilâve edersek şimdilik Ertuğrulun babasının bu şahıs olduğunu kabul etmenin lüzumu meydana çıkar. Maamafih kat'i bir hüküm verilemeyeceği tabiidir.

C) BURSA FETHİNİN MAHİYETİ VE ALÂEDDİN PAŞANIN ŞAHSİYETİ

Ertuğrulun nesebine ait kısmı takiben N. Sami, Ahmediye istinaden Bursanın Osman tarafından muhasara edilip ancak Orhan tarafından fetholunduğu neticesine varıldıktan sonra Alâeddin Paşanın hüviyeti meselesine geçiyor [3].

Evvelâ Gibbons'un ve Giese'nin - anonyme Tevrihi Âli Osmandan başlayarak ekseri müverrihlerin eserlerinde hakkında çok iyi rivayetler naklolunan - Alâeddin Aliyi muammalı bir şahsiyet olarak kabul ettiklerini kaydederek bu hususta Fuad Köprülünün tetkikatına işaret ediyor ve nihayet Ahmedinin bu zattan hiç bahsetmemesi üzerinde ısrarla duruyor. Meseleyi ortaya koyan bu izahattan sonra haklı olarak: "Dâsitani Tevrihi Mülûki Âli Osman-

---

lerinde Ankara kurbinde Karaca Dağda sakin olub ol vakit hâkimleri Kabak Alp nam kimse idi, bağdehu جمبلق nam mahalde irtihal idüb Kabak anda vefat ve yerine oğlu Saruk Alp kabileye hâkim oldu. Bağdehu ol dahi ادورك nam mahalde fevt ve yerine oğlu Gök Alp hâkim oldu. Ol dahi سرجمانه nam mahalde fevt ve yerine oğlu Gündüz Alp kaim oldu ve iptida küffar üzerine gazaya bu şuruğ itmişdir. Bağde zaman Söğüt kurbında Saray nam mahalde fevt ve yerine Ertuğrul Gazi kaim olub küffar ile cihada meşğul oldu. Bu takdirce müşarünileyhin nesebi bu vech üzere olur ki Ertuğrul bin Gündüz Alp bin Sarkuk Alp bin Kabak Alp. » Müneccimbaşı Tarihi, III 270 ve J. H. Mordtmann, Ruhi Edrenevi, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Band II, 1923 - 1925 Hannover 1925 s. 135. Burada ayrıca mevki isimlerinin varyantları Ruhinin Berlinde bulunan yazmasına istinaden işaret edilmiştir.

[1] Bonn neşri p. 12; Varyantlar için bakınız. N. Iorga, Geschichte des Osmanischen Reiches, Erster Band, 1908, Gotha s. 150.

[2] H. N. Orkun, Türklük Mecmuası, sayı 5 Ağustos 1939 s. 350-51

[3] Müdekkikin kaydetmediği diğer bazı Osmalı tarihçilerinin ifadeleriyle bu noktai nazarın doğruluğu hususi bir makalemizde izah olunmuştur.

da Orhana ayırdığı mısraların çoğunu bu hükümdarı medhetmek için harcıyan san'atkârın bu arada Osmanlı klâsik tarihlerinde pek ziyade bir ehemmiyetle bahsolunan Alâeddin Paşa için sarfedilecek birkaç mısra bulamadığını düşünmek doğru olamaz,, diyor. Bu mütaleaya Süleyman Paşanın sallarla Rumeline geçişi rivayetini satırları arasında kaydetmekten kendisini alamıyan Şükrullahda ve Enveride dahi Alâeddin Paşanın isim ve cisminden hiç bir suretle bahsolunmadığını ilâve edersek muğlak bir mesele karşısında kaldığımızı kabul etmek icap eder. Şimdilik bu hususta bir şey söylemekten imtina etmekle beraber Nihad Saminin bu mesele üzerine ehemmiyetle temas etmesinin Osmanlı tarihi tetkikatı bakımından pek faydeli olduğunu kaydetmeliyiz [1].

D) RUMELİYE GEÇİŞ MESELESİ

Ahmedinin eserinde Rumeliye geçiş hâdisesi kısa fakat destanı mahiyetten uzak bir şekilde anlatılmıştır. Evvelâ Orhan devrinin mebadisinde "Kâfiri karşı yerinden,, sürdükleri kaydedilen Osmanlıların, Süleyman Paşa ile esaslı fütuhata geçtikleri neticesini çıkarmak pek muvafıktır. Yalnız Osmanın hiç bir suretle Gelibolu Yarımadasına asker sevketmediğini kaydetmeliyiz. Evvelce Osman Gazinin neseb ve hüviyetine ait olmak üzere yazdığım küçük ve ehemiyetsiz bir yazımda bunu izah etmiş bulunuyorum. Nihad Sami de Ahmediye itimat edilebileceğini söyleyerek bu neticeyi teyit ediyor.

Müteakiben Sinanın, Hammerin kaydettiği gibi, zenginliğinden değil, ilim ve fazlından dolayı Orhan tarafından paşalık ile taltif edildiği tesbit olunduktan sonra Ahmedinin Çandarlı Halil hakkında verdiği malûmat mevzuubahs ediliyor.

Ahmedî, Osmanlı tarihlerinde ve onlardan nakillerde bulunan modern eserlerde Orhan zamanında Bilecik ve sonra Bursa kadısı ve nihayet kadıasker olduğu kaydedilen Hayreddin Paşanın ancak Birinci Murad zamanında Osmanlılara intisap ettiğini

Bî nevalıktan koyuben Çenderi
Katına geldi Halil-i Çenderi

beytile bildirmektedir. Bu hususta düşüncesini söyleyen müdekkik

[1] Yalnız şu noktayı işaret edeyim ki Orhanın, kardeşi Alâeddin Paşadan evvel bey olması, - Osman için olduğu gibi - ümera arasında yapılan bir seçimin neticesile veya Anonyme Tevarih-i Âl-i Osmanın kaydettiği veçhile, Alâeddinin Osmanın küçük oğlu olmasile izah olunabilir zannındayım.

«verilen malûmat ya yanlışır ve Ahmedî Hayreddin Paşanın mazi-sinden bihaberdir. Yahut doğrudur, o zaman da Hayreddin Paşanın Alâeddin Paşa gibi bilâhara başkalarile karıştırılan bir şahsiyet olduğuna inanmak veya yeniçeri teşkilâtının Birinci Murad devrinde yapıldığını düşünerek bu işte mühim bir rol oynayan Çandarlının hakikaten birinci Murad zamanında Osmanlılara intisap ettiğini kabul ederek bu teşkilâtın zamanı gibi Hayreddin Paşanın intisap zamanının da karıştırılmış olduğuna hükmetmek mümkün olur» demektir. Ahmedinin yanlışlık yapmadığı daha ziyade muhtemeldir. Çünkü

Gurbet ü halin ü fakrin bildi ol
Lûtfîle - anı ehli mansıp kıldı ol
Âkıbet mülke anı itdi vezir
Ne vizaret ki - oldu bir ulu emir...

mısraları Halilin Murad devrinde mukaddema alelâde bir mansıpta bulunduğunu ve sonradan vezarete getirildiğini bildirmektedir. Orhan devrine ait bilûmum vesaikte de paşanın ismi mezkûr değildir. Filhakika Muradın saltanatının evsâtında Halilin vezir rütbesini haiz olmadığı Geliboluda Camiinin 787 tarihli kitabesinden istidlâl olunabilir [1] Ayrıca Orhanın culûs tarihi olan 1326 ile Halilin Rumeli fütuhâtı esnasında Yenice-i Vardarda vefat ettiği 1387/789 tarihi arasındaki uzun müddetin de bu hususta nazarı itibara alınması faidesiz değildir. Bununla beraber yeni menabiin zuhuruna kadar bu gibi meseleler hakkında kat'i mütalealar yürütmenin hiç doğru olmayacağı şüphesizdir.

Nihayet bu izahatı takiben klâsik rivayetler cerholunarak Hükümdarlarının kardeşlerini öldürmelerinin Birinci Murad ile başladığı tesbit olunduktan sonra

Evvel ol idi ki Rûma sundı el

mısrainın manasının ne olabileceği hakkında düşünülüyor. N. Samiye göre bunu şu manada anlamak daha uygundur: «Süleyman Paşanın karşı yakaya geçişi ile başlıyan Rumeli fütuhâtı sıralarında Orhan ölmüş ve bizzat Rumelide savaşmamıştı. Süleyman Paşanın kazaen ölümünden iki ay sonra Hükümdar olan Muradın Rumelideki orduyu durdurması tabii doğru olamazdı. Şu halde Hükümdar olarak ilk defa Rumeliye geçen, savaşan ve nihayet

[1] F. Taeschner und P. Wittek, Die Vezirfamilie der Çandarlızâde (14 - 15 Jhd.) und Ihre Denkmäler. Der Islam, XVIII, s. 77

Edirneyi payıtaht yapmak suretile Rum illerine sarsılmaz bir el atan Osmanlı Padişahı Murad olmuştu.» Ben bu noktai nazara iştirak etmek hususunda mütereddidim. Daha muhtemeldir ki Ahmedî «Rûm» kelimesile Behcet üt Tevarih sahibi Şükrullahın da anladığı veçhile Anadoluyu kasetmiştir. Kıymetli âlim Paul Wittek'in yakında tercümesi intişar edecek olan bir makalesine yazmak istediğim kitabiyat notunda bunu izaha çalışacağım [1].

II

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna ait meseleler üzerinde yapılan en son tetkiki teşkil eden bu kısımdan sonra Ahmedî tarihinin icra ettiği tesir ve bilhassa Behcet üt Tevarih ile arasındaki derin müşabehet Osmanlı Sultanları Tarihi unvanile bu kitabın tercemesini kıymetli izahatla neşrederek büyük bir hizmet ifa eden Atsızın yardımile ortaya konulup nüshaların tavsifine geçiliyor. Yalnız burada verilen izahata ilâveten anonyme tarihte (Giese neşri) S. 1-3, 6, 13, 14-15, 19 20, 26-27 de bulunan parçaların Ahmediden alındığını söyliyeyim [2].

B. N. Sami uzun bir çalışmadan sonra iki tanesi Berlinde birisi Bursada bir tanesi Konyada bir tanesi Edirne'de on yedi tanesi İstanbulda olmak üzere İskendernamenin yirmi iki nüshasını tesbite muvaffak olabilmıştır. Bunlardan tarihi kısmı ihtiva eden on iki nüshanın titiz bir mesaf ile karşılaştırılması neticesinde elde olunan metin şüphesiz ki hatadan âri ve mükemmeldir. Bütün müşkülâta rağmen transcriptionun da en münasip bir şekilde yapılmış olması memnuniyete şayandır. Yalnız şu noktayı kaydetmek muktezidir ki İskendernamenin diğer birkaç nüshası Şehir kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca Paris nüshaları Babingerin kaydettiği ve N. Saminin aynen naklettiği glbi Suppl. Turc, No. 634 den ibaret değildir. İçlerinde pek mükemmelleri bulunan ve yedi tane olan bu nüshaların tavsifini aşağıya nakletmeyi faydeli buldum :

1) Ancien fonds 309

Cilt: Kırmızı maroken, boy: 26×18,5, varak adedi: 339, yazı: güzel harekeli nesih (pek süslüdür).

[1] Le Sultan de Rum - Annuaire de l'Institut Oriental VI (Mélanges Emile Baisaco), Bruxelles 1938, Extrait p. 1-30

[2] Almanca tercümesi (1925) s. 1-8, 12,21, 22-23, 28-29, 36-37, 38 (Bakınız. Paul Wittek, Les ghazis dans l'Histoire Ottomane, Byzantion XI. 1936 p. 303-304)

Müstensih: محمد بن مولينا بير حسين

Tarih: 17 Cemadz. I/819

2) Ancien fonds 310

Cilt: Meşin, boy: 26/18, varak adedi: 298, yazı: harekeli nesih ve talik arası (son yaprakları noksan).

3) Ancien fonds 311

Cilt: Parşömen, garp mamulâtı, boy: 25,5×17, varak adedi: 246, yazı: harekeli güzel nesih (süslüdür, tarih kısmı yok).

Tarih: Ramadzan 25/899 [1]

4) Supplément 345

Boy: 19×13, varak adedi: 199, yazı: harekeli nestalik, XVI ıncı asır başına ait olup tarihi kısmı muhtevidir [2].

5) Supplément 634

Cilt: Meşin, boy: 31×21,5, varak adedi: 113, yaz: nestalik (İrani) XVI ıncı asır başına ait (noksan, Timuriler zamanı Horasan mektebi tezyinatı).

6) Supplément 635

Cilt: Meşin, boy: 28×18,5, varak: 297, yazı: nestalik (İrani).

Müstensih: Muhammed b. Hasan Şirazi

Tarih: 17 Recep 968

(Tamamdır, yanlışlıkla Şahname olarak mukayyet).

7) Supplément 641

Cilt: garp mamulâtı, boy: 29,7/17, varak adedi: 239, yazı: nestalik, XVI ıncı asır başına ait, başı ve sonu eksik nüsha [3].

St. Pétersbourg'daki yazmalar da çok kıymetlidir. 565 No. da mukayyet olan bir nüsha Herat hâkimi Durmuş Hanın kütüphanesi için Mir Ali tarafından 929 hicri 1522-3 milâdi tarihinde yazılmıştır. Tarihi kısmı dahi muhtevidir.

Diğer nüsha ise Hasan el - Kâtip tarafından 968/1561 de tamamlanmış olup çok güzeldir [4].

Bu kısma nihayet verirken B. N. Saminin Ahmedi ve eseri hakkında Hammer-Purgstall'ın verdiği izahata müracaat etmediğini işaret edeyim [5].

[1] E. Blochet, Catalogue des Manuscrits Turcs.-Bibliothèque Nationale T. I. Paris 1932, p. 131 - 133

[2] Tome I p. 320-21

[3] E. Blochet, Catalogue des Manuscrits, T. II p. 18-20

[4] Catalogue des Manuscrits et Xylographes Orientaux de la Bibliothèque Impériale Publique de St. Pétersbourg. 1852 p. 512-514.

[5] v. Hammer - Purgstall, Gesch. der Osman. Dichtkunst, Bd. I s, 88 ilh.

III

Son olarak Türk Edebiyatı Tarihi bakımından pek mühim bir keşfin neticesinden, yani Cemşid ve Hurşid mesnevisinden bahs olunuyor. Ahmedinin bu isimdeki bir mesnevisinin mevcut olduğu Sehi Bey ve Âlinin eserlerinden anlaşılıyordu. İşte Nihad Sami uzun yıllardan beri devam eden çalışmasının bir mükâfatı olarak bu mesnevinin şimdiye kadar bilinmiyen yegâne nüshasını ortaya koymuştur. Bu hususun ne derece ehemmiyeti haiz olduğunun ancak edebiyat ile iştigal edenler tarafından tebaruz ettirilebileceği muhakkak olmakla beraber memnuniyetimizi izhar etmekten kendimizi müstağni addedemeyiz.

Yalnız Cemşid ve Hurşid mesnevisi hakkında bir noktaya temas etmeyi elzem buluyoruz. Şöyle ki Ahmedî eserinin başında

بضاعت کرچه کم دا کلد موفور
ولی نه چاره المأمور مندور
نظامی برله سلمان طرزینه اوش
بو دفتر نظم اولدی درله خوش

kıtasıyla eserini Nizami ve Selman tarzında nazmeddiğini söylüyor. Müdekkik bu beytin alelâde bir tesirin ifadesi olduğunu kabul etmiştir. Halbuki Hafız Şirazinin

سرآمد فضلاى زمان دانى کيست
زره صدق وقين نى زراه کذب وکآن
شهشه فضلا پادشاه ملک سخن
جمال ملت ودين خواجه جهان سلمان

mısralariyle medhettiği Hoca Selmanı Saveci bir Cemşid ve Hurşid mesnevisi vücuda getirmiştir [1]. Bana kalırsa Ahmedî Selmanın bir nüshası şimdi Londrada bulunan bu eserini kendisine örnek ittihaz etmiş ve belkide onu tağilâtle dilimize terceme etmiştir [2], Esasen N. Sami de İskendernamede bir Cemşid ve Hurşid mesnevisinin kaydedildiğini tesbit edebilmiştir. [3]

* *

[1] Bakınız: E. G. Browne, A history of Persian Literature under Tatar Dominion [A. D. 1265-1502] 1920 London, p. 261

[2] Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, 1881 London p. 624-625 Add. 27,314

[3] Eserde Nizamının tesirini F. Abdullah güzel bir şekilde ortaya koymuştur (Ülkü 76 s. 376-7)

Bütün bu izahat gösteriyor ki B. N. Sami Osmanlı İmparatorluğunun teessüs devrine ait tarihi meseleleri ve edebî hareketlerin hakiki mahiyetini vuzuhla ihata edebilmiş ve Ahmedinin hayatı, edebî şahsiyeti ve İskendernamesi hakkında mükemmel bir tetkik vücade getirmiştir. Esere Fuat Köprülünün bir mukaddime yazmış olması kıymeti hakkında daha fazla söz söylemeğe lüzum bırakmaz.

Muhterem hocamı bu eseriyle Türk irfanına yapmış olduğu hizmetden dolayı tebrik ederken İstanbul Üniversitesindeki tedris hayatının yirmi beşinci yıldönümü münasebetiyle üstat Profesör Fuad Köprülüye ancak böyle bir eserin ithaf olunabileceğini kaydedeyim.

H. ADNAN ERZİ

LÂHIKA

1) Sadr'uddin Abu'l Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali Al-Husaini'nin Akhbar'ud - Dawlat' is - Saljuqiyya unvanlı eserinde bulunan [1] Emir Selçukun rüyasına aid parça:

عاش الامير سلجوق مائة سنة ورأى في منامه ذات ليلة أنه يبول ناراً يتلظى شرارها في مشارق الارض و مفارها فسأل المعبر فقال سيولد من نسلك ملوكا يملكون اقصى الارض وتوفى الامير سلجوق بجند وخلف اولاداً وهم الامير ميكائيل موسى والامير يثغو أرسلان المدعو اسرائيل.

2) Bizans müverrihi G. Pachymere yukarıda mevzubahs ettiğim fıkrasında (bk. s. 270-1) Germiyanogullarının ordusunda muzikanın bulunduğunu bildiriyor. İslâm devletleri ordularında askerî muzika teşkilâtının mevcudiyeti malûmdur. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Anadolu Selçukilerinde de askerî muzika bulunuyordu [2].

[1] Edited by M. Iqbal, Pancab University Oriental Publications 1933 s. 2

[2] F. Köprülü, Milli Tettebbular Mecmuası. V s. 220-221; VI s. 65-67 Bu iki yerde Türk devletlerindeki askerî muzika hakkında verilen izahat noksan olup muhtelif eski ve yeni müelliflerin eserlerinde bulunan müteferrik malûmattan, bilhassa Quatremère'in tablhaneye ve nöbete tahsis ettiği uzun notlarından istifade edilmemiştir. (Raschid - eldin, Histoire des Mongols de la Perse, publiée, traduite en français, accompagnée de notes et d'un mémoire sur la vie et les ouvrages de l'auteur, par Quatremère, 1836 Paris, p. 418 ilh ve: Histoire des Sultans Mamlouks par Maqrizi, trad. Q. Paris 1837 - 42, Tome I. a p. 136, tablhaneye p. 174) Ahiren Kaempfer, Max, Van Berchem, Sacy, A. Mez, H. Massé, G. Demombynes, Farmerin... bu hususta verdikleri izahatı itmam edecek mufassal bir tetkiki - M. Ragıb Beyin lûtuftkâr müşareketiyle - hazırladık.

Anadoluya gelen âşiret beyleri daha sonra hükûmet kurmaya başlayınca kendilerine merkez yaptıkları şehirlerde Selçuk Sultanlarını takliden tabii daha küçük şekilde memuriyetler ve vazifeler ve saray teşrifat usulleri ihdas ederken [1] işte bu muzika teşkilâtına da hususî bir ehemmiyet vermişlerdir. Mezkûr fıkra münasebetiyle fırsat düşmüşken bu hususu ispat edebilecek olan kayıtları aşağıya dercediyorum.

A — Aydınogullarında :

Mehmet Bey oğlu Hızır Şaha Ayasluğ ve Sultanhisarın idaresini bırakırken tabl, nakkare ve alem veriyor [2].

فلدى هم سلطان حصارن اكه ضم
وردى آكا طبل [3] ونقارا [4] وعلم [5]
Umur Paşa İzmire giderken [6]:

چالنور طبل ونقارا و نفير
بيله يانجه انوك نيجه امير

Ayrıca :

كندى لر دريايه چالينور نفير
بورى و سرنای اوتر سان داركير [7]

[1] O. Prof. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu - Karakoyunlu devletleri, 1937 Ankara, s. 70

[2] Düsturname, M. Halil neşri s. 18

[3] Bu musiki aleti hakkında umumî malûmat ve bibliyografya: Chrestomathie Arabe, avec une traduction fr. et des notes, par S. de Sacy, T. I. 1826 Paris, p. 238; Dozy, Suppl. aux Dict. Arabes, T. II. 1826 Leyde p. 26-27; H. G. Farmer, Turkish Instruments of Music, 1937 Glasgow p. 15, 17-18; M. R. Kösemihal, Türkiye - Avrupa musiki münasebetleri, 1936 İst. s. 26 da mevcuttur.

[4] Fransızcaya *nacaire* olarak geçen bu kelimenin yazılış şekilleri ve ifade ettiği mâna için bilhassa bakınız; Dozy, Dict. II p. 709-711 ve Farmer, Turkish Instr. p. 15; Fitrat, Klâsik Özbek Muzikası, 1927, Taşkend

[5] Asyada pek eski devirlerdenberi mevcut olduğunu tespit ettiğim bu tabl verilmesi âdetiyle (meselâ bk, E. Chavannes, Documents sur les Tou - kieu occidentaux, 1903 St. Pétersbourg - Kieou T'angchou' dan naklen p. 27) günün muayyen vakitlerinde *nevet* çaldırmak hakkının itası bazan birbirine karıştırılmaktadır. Halbuki bir şahsa askerî muzika tevdi edilirken nevet hakkı verilmeyebilir (misal: Institutes Political and Military Written originally in the Mogul language by the *Great Timur*, Major Davy 1783 Oxford, p. 290 - 292) Bu hakların ikisinin de verildiğini ayrı ayrı zikreden menabi mevcuttur. (bk. Tarikh-i Fakhr-ud din Mubarek Schah, edited by Denison Ross 1927, London, p. 26 metin)

[6] D. Enverî, s. 18

[7] D. Enverî, s. 20; 36

İstanbul tekfurunun ziyaretinde [1]:

[2] اتورر پاشا طورر تكفور اورو

[3] چالنور زنج و نقارا و بورو

B — Karamanoğullarında :

« Onların muharebelerde toplanmak için kullandıkları bir *tabolcan*'ı vardır. » [4]

« Karaman prensi atının eğerinin kaşında taşınan bir *tabolcan*'a malikdi. » [5]

« Karaman Sultanın dizin öpüb destur diledi. Sultan hazine açup yedi bin davudî zırh bağışladı, tabl ve alem verdi. » [6]

« Karaman kırk pulad cebeli asker ile alem açup kûs ve nakkare döğüb azim ziynet ile şehirden taşra çıkup kondu. » [7]

« Ravi eydür, kâfir tabl-ü nakkare sadasın işidine hemen kal'aya firar murad itdiler. » [8]

[1] D. Enveri, s. 40; ayrıca s. 64 ilh.

[2] Urudurmak ayakta durmak mânasına gelir (Dede Korkut, Orhan Şaik Gökyay neşri, Lûgatçe s. 156)

[3] Elçi ve hükümdar kabullerinde muzikanın çalması mutaddı. 1512 tarihinde Mısıra Qansûh el - Gurinin nezdine giden Domenico de Trevisan, gemiden indikten sonra Naib el Kal'anın huzuruna çıktığında, on kişiden mürekkep bir muzika heyeti icray-ı ahenk ediyorlardı. La Relation de l'Ambassade de Domenico Trevisan auprès du Soudan d'Egypte, publié et annoté par Ch. Schefer, Paris MDCCCLXXXIV p. 182 - 183.

(5a) Boru kelimesinin *burguy* aslı hakkında B. M. Ragıbın eserine ve C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz, 1928 s. 44 e bakılabilir.

[4] Quatremère buradaki *tabolcan*'ı tambourin olarak nazarı itibare alıyor (Hist. des Sultans Mameluks de Maqrizi I a, p. 174)

[5] Bertrand de la Brocquière seyahatnamesinden; Mémoires de Morale et de Politique de l'Institut - Tome V p. 507, 539 ve Quatremère, I a p. 174. Bu seyahatname Ch. Schefer tarafından neşredilmiştir : Le Voyage d'Outre - mer, Paris 1892 E. Leroux.

[6] Şikâri tarihi, Konya Mecmuası I, s. 32. Fuat Köprülü « sair bir takım Türk devletlerinde, meselâ Mısır Kölemenlerinde, Osmanlılarda görüldüğü vechile valilere ve ümeraya askeri muzikası verildiğini Anadolu Selçukilerinde sarıh bir delile müstenit olarak bilmiyorsak da, bu âdetin Selçukilerde de cari olduğunu Osman gaziye alâmet-i emaret olarak tabl ve alem gönderilmesinden de istidlâl edebiliriz » diyor. Şikârinin bu kaydı ve bilhassa Aksarayınin (Hoca Yunus münasebetiyle) ve İbn-i Bibinin (Rec. de Textes, IV p. 239) ifadeleri bu hususta sarıh bir delildir. Aksaraviden: (Bay İ. Hakkı Selçuk teşk. eserine bk). (Hoca Yunus) علم و نقارة او بدست اتراک افتاد

[7] Şikâri tarihi, Konya I. s. 32

[8] Şikâri tarihi, Konya IV. s. 168. Başka misaller ; II. 85; IV. 167 ve s.

C — Germiyanogulları :

G. Pachymere mezkûr fıkrasında bunların ordusunda askeri teşci için kullanılan davul, trompette [1] gibi aletlerin bulunduğunu bildiriyor. İbn-i Bibi dahi Alişir oğlu Muzafferüddinin Baba İshaka mağlûb olunca nakkaresini bırakıp kaçtığını kaydediyor. [2]

D — Kadı Burhaneddinin ordusunda :

Kadı, Ali Paşa ile avda bulunurken Sivasta isyan çıktığını davulların sesini işitmekle anladı [3].

3) Selman-ı Savecinın *Cemşid ve Hurşid* mesnevisinin -Fatih Mehmede ithafen - Sultan Cem tarafından dahi tercüme edildiğini biliyoruz [4].

[1] Bunun mukabili *bûq*dur. Güzel bir descriptionu Prolégomènes d'Ibn Khaldoun, éd. Quatremère, Paris 1858 T. II p. 353 te (ayrıca 1879 Beyrut tab'ı s. 224-226) bulunan ve esas itibariyle ince uzun bir boru olan *bûq* hakkında, R. Dozy «Bu kelime şüphesiz lâtince *buccinadan* gelmektedir. Fakat M. Simonet *bûq* adının belki lâtinceden arapçaya geçtiğini, fakat *albugue* çalgısının muhakkak surette Araplar tarafından İspanyaya tanıtıldığını Engelmann ile hemfikir olarak söylüyor [Glosaria de Voces Ibericas y latinas usadas entre los Mazarabes, Madrid 1875 den itibaren, 83, 282 ve D. et Engl. Glossaire des Mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe, 1869 Paris] aynı kelime aleti çalmak mânasına da gelir» diyor (Supplément aux Dictionnaires Arabes, T. I. Leyde 1881 p. 128-129) Bu malûmatı kitap isimlerini zikretmiyerek eserine alan B. M. Ragıp Kösemihal ayrıca şu mühim izahatı veriyor: «Çağatay lûgatında bu kelime hem üfleme çalgı, hem de üfleme hâdisesinin kendisi olarak gösteriliyor. Filhakika bütün Türk lehcelerinde buğaz, buğdak, buğak gibi isimlere köklük etmiş ve ağızdan çıkan nefes, ıslık, buğu mânalarına gelen *buğ*, *puk*, *buğu* sözleri vardır.. Fakat Türklerin buğ borusu ile lâtinlerin *buccinaları* arasındaki benzeşme bir tesadüften ibaret olsa gerektir. Buğ İran ve araplık yolu ile Horasandan İspanyaya geçtiği zaman lâtin *buccinaları* muhakkak ki çoktan kalkmıştı.» (T. Avrupa Musiki Müns. I 1939 Ist. s. 12-13) Burada fazla tafsilât vermemekle beraber bu aletin İslâm devletlerinde eskidenberi kullanıldığını kaydedeyim (bk. A. Mez, Ülkü, Haziran 1938 s. 312; G. Demombynes, Masalik Al-Absar İ. l'Afrique moins l'Égypte, 1927 Paris, Introduction p. LVIII, note 2).

[2] İbn-i Bibinin bu kaydını hatırlatmak lûtfunda bulunan Üstadımız B. İ. Hakkı Uzunçarşılıya teşekkürlerimi arzederim.

[3] آواز طبل بکوش او رسید , Aziz b. Ardışir, Bezm-ü Rezm, 1928, Ist. s. 257 (Türkiyat Enstitüsü neşriyatından)

[4] Hammer, Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit; T. I p. 145-8 den naklen Gentile Bellini et Mohammed II, d'après les Documents originaux en partie inédits par L. Thuasne, Paris 1888 E. Leroux p. 25-26 note 4.

SAM MİRZA, *Tuhfe-i Samî*, Vahid Destgerdinin tashih ve mukabelesi ile 1314 Şemsi yılı Tahran, Matbaa-ı Armağan tab'ı. 2. — 191 Sahife.

Safevilerin hakimiyetinin iptidası esnasında ve ona takaddüm eden devirde İran sahasında yetişen Türk ve Fars şairleri, büyükleri hakkındaki en mühim menbalardan biri Tuhfe-i Samîdir. Şah İsmailin oğlu olup 923 hicri tarihinde doğan Sam Mirza tarafından tertib edilen bu eser, uzun zamandanberi müsteşriklerin nazarı dikkatini celbetmiş, bildiğime göre ilk defa Silvestre de Sacy birinci kısmının hulâsaten tercemesiyle beraber muhtevası hakkında ufak bir makale neşretmişti. (Le Présent Sublime ou Histoire des Poètes de Sam Mirza, Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Tome IV. Paris p. 273-296) Türkçede de Prof. Fuad Köprülü bu makaleye işaret etmiyerek Sam Mirzanın hayatı hakkında malûmat vermiş, ayrıca pek güzel bir tavsifini yaptığı eserin « Safeviler zamanında İranda hükümler olan haleti zihniye ve ruhiyeyi » de gösterebileceğini kaydetmiştir. (Sam Mirza ve eseri, Hayat, sayı 27 s. 2-3 ve Azerbeycan Yurt Bilgisi Mecmuası, 1934 yıl 3 s. 32-34)

İşte son yıllar esnasında İran Edebiyatının kıymetli örneklerini, ezcümle Nizamînin âsârını - kabil olduğu kadar Avrupai usullere uymağa çalışarak - yeniden neşretmek hususunda çok velûd bir faaliyet gösteren Vahid Destgerdi

- 1) Şah İsmail ve muasırı bulunan diğer hükümdarlardan
- 2) Büyük sâdât ve ulemeden
- 3) Vüzera ve diğer kalem erbabından
- 4) Esas meslekleri şairlik olmamakla beraber şiir söyleyen hürmete şayan muhtelif zevatdan
- 5) Asıl şairlerden
- 6) Türkler ve nihayet
- 7) Diğer avâm şairlerinden bahseden yedi kısımdan tereküb eden bu eseri de intişar sahasına koymuş bulunmaktadır.

Nâşir, yazdığı pek kısa bir mukaddimede E. G. Browne'un meşhur eserinde vermiş olduğu malûmata ehemmiyetli bir şey ilâve etmiyerek Hindistan ve - tab'ına esas olan - Tahran nüshalarından kısaca bahsediyor. Bu mukaddime kifayetsiz olmakla beraber tezkirenin itinalı bir şekilde tab'ının ziyadesiyle şayanı memnuniyet olduğu muhakkaktır. Nâşirin bu tarzdaki mesaisinin devam etmesini temenni ederiz.

Bu küçük nota son verirken Tuhfenin haberdar olabildiğim diğer yazmalarını aşağıya dercetmeyi faideli buldum:

British Museumda: Ch. Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts, Vol. I, 1879 p. 367-368 Ayrıca: Supplement to the Catalogue No. 103 (1895 London) ve Catalogue p. 1054 b XXII.

India Office kütüphanesinde: No. 665-666: Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office by H. Ethé, Vol. I, 1903 Oxford p. 342-3

Viyana: Kaiserlich - Königliche Hofbibliothek No. 1201: Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften, Gustav Flügel, Wien 1865, Zweiter Band, s. 367-368

Berlinde: W. Pertsch Berlin catl. p. 600

Bankipur: Maulavi Abdul Muqtadir, Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Or. Public Library At Bankipore Vol. VIII 1925 No. 682-3 p. 72-73 .

Bombay: A Descriptive Catalogue of the Arabic, Persian and Urdu Manuscripts in the Library of the University of Bombay by Khan - Bahadur 1935 Bombay, 42

Paris Bibl. Nationale: E. Blochet, Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibl. Nationale, Tome II Paris 1912 No. 1144-47 p. 319-321 .

Kataloglarını göremediğim diğer yazmalar için H. Ethé'ye bakılabilir. İstanbul yazmaları için ayrı bir makale neşredeceğim.

H. A. E.

KISA NEŞRİYAT HABERLERİ

Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu: Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (1937). - Ankara 1940. (Türk Tarih Kurumu yayınlarından: V. seri. - No. 3) — Ankara Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Direktörü, Profesör Doktor Şevket Aziz Kansu, Türk Tarih Kurumu adına Ankaraya 5 kilometre mesafede ve Çubuk barajına giden şosenin üzerinde bulunan Etiyokuşu mahallinde idare ettiği ve Anadolu prehistoryasının aydınlatılması bakımından mühim neticeler veren hafriyatın raporunu, bu kere fransızca tercümesiyle aynı ciltte olarak, çıkarmıştır. Arkeoloji bibliyografyasında Etiyokuşu hafriyatı, ilk defa, 1937 Eylülünde toplanan İkinci Türk Tarih kongresinin zabıtalari arasında zikrolunmuştu, zira hâfir, çalışmalarının neticelerini bir tebliğ şeklinde bu kongreye bildirmişti. Bu tebliğin metni, tashih edilmiş şekilde olarak Türk Tarih Kurumu tarafından yakında tekrar neşrolunacaktır. Burada mevzuubahs ettiğimiz rapor, şimdiye kadar Anadolu prehistoryası hakkında mevcut olan tek tük malûmatı hulâsa ettikten ve müellifin asistanı Muine Atasayan ve enstitü mensupları tarafından 1936 ve 1937 yıllarında keşfolunan parçaları zikrettikten sonra, Etiyokuşu bakır çağı prehistorik istasyonunun izahına geçiyor, ve meydana çıkarılmış olan A, B ve C ocaklarını tasvir ettikten sonra, elde edilen neticeyi şu tarzda telhis ediyor: 1) İstasyon, bir prehistorik köydü. En aşağı 10 asır sürmüş olması muhtemel olan bakır çağına ait ilk iskân tabakasının «Chalcolithque» bir kültürle münasebettar olabileceği, bazı buluntuların iptidai karakterine istinaden, ileri sürülebilir. 2) Üstüste tesbit edilen 3 iskân tabakasının en üstte bulunan I numaralısında, yani en muahharında, büyük taşlardan yapılmış ve ihtimal bir müstahkem mevkie ait temellere raslanmıştır. 3) Demek oluyor ki iki eski tabakanın sakinleri sulhperver çiftçi - çobanlardı, halbuki üçüncü tabaka sakinleri, müstahkem mevki inşa etmek zaruretinde bulunan muharip insanlardı.

Eser, buluntuları basamak ittihaz edip fazla iddialı nazariyeler kurmaktan içtinap etmekte ve keşiflerini metodik bir tarzda ekspose etmektedir. Temiz bir fransızcaya çevrilmiş ve güzel bir papier couché üzerine itina ile basılmış olan bu rapor, ceman yüzden fazla fotoğrafı, panoramik resim, harita ve krokiden ve bulunan parçaların tiplerini gösteren şematik resimden maada, bütün buluntuların iki dilde (türkçe ve fransızca) tanzim edilmiş kataloğunu ihtiva etmektedir.

Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi (Maarif Vekilliği tarafından neşrolunur). - Maarif Matbaası, İstanbul 1940. - sayı IV. — Derginin bu kere çıkan dördüncü nüshası, muhteviyatının zenginliği ile temayüz etmektedir. Ebedî Şef A t a t ü r k'ün aziz hatırasına ithaf edilmiş olan bu sayı, M i l l i Ş e f i m i z'in, Belletenin 10 uncu sayısı için yazdıkları çok kıymetli yazı ile

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in aynı sayıda çıkmış olan «Ebedî Şef» başlıklı yazıları ve Macar âlimi Prof. Dr. Fekete'nin Ebedî Şefin ölümü münasebetiyle yazdığı makalenin türkçeye tercümesi bulunmaktadır.

Ondan sonra ilmi mekaleler serisi başlıyor.

İlkönce, Ankara Dil, Tarih — Coğrafya Fakültesi Sümeroloji profesörü Dr. B. Landsberger, Kültepeden dört metni neşir ve almancaya tercüme etmektedir. Makaleyi türkçe bir hulâsa takip etmektedir.

İkinci olarak, Otfried Deubner - Schlachtensee'nin Poyracıktaki mezar hakkında bir makalesini okuyoruz. Bergamada bulunmuş olan pişmiş topraktan eserlerin kronolojisini tesbite medar olmak üzere dergi için kaleme alınmış olan bu kıymetli raporun türkçe ve almanca metinleri arka arkaya basılmıştır. Makale ile birlikte buluntuları gösteren 4 levha da birlikte basılmıştır.

Bunu, İstanbul Arkeoloji müzeleri Genel direktörü Bay Aziz Ogan'ın, Adanada bulunan bir bronz heykel hakkındaki yazısı, türkçe ve fransızca ve heykelin üç resmi ile birlikte olarak, takip etmektedir.

Sonra, Ankara Fakültesi klâsik filoloji profesörü Dr. Georg Rohde'nin yeni bulunan kitabelerin aslını ve tercümesini muhtevî yazısı - türkçe ve almanca olarak geliyor. Bu kıymetli yazı da kitabelere ait 12 resimle tezyin edilmiştir.

Bunu müteakiben, İzmirde Lionel Belhomme'un, İzmirde son zamanlarda meydana çıkarılan bazı eserlere dair fransızca bir etüdü geliyor.

Diğer yazılar, sıra ile şunlardır :

Yusuf Akyurt'un Beyşehir kitabeleri ve Eşrefoğlu camii ve türbesine dair makalesi (metinli, tercümeli ve resimli) .

Topkapısarayı müzesi direktörü Tahsin Öz'ün, 1934 yılında «Oriental Ceramic Society» İngiliz cemiyetinin dergisinde neşredilen ingilizce makalesinin türkçe metni; başlığı « en nadir türk çinileri » dir.

Türk ve İslâm eserleri müzesi direktörü Abdülkadir Erdoğan'ın, Üçüncü Sultan Ahmedin Üsküdar'da kâin Şeref-Âbâd kasrı için getirilmiş olan suyun yolunun, zamanında yapılmış haritası hakkında resimli bir yazısı.

Edward Bowen Reilly'nin, 1937 de şarkî Anadoluda Tilkitepede yapılan ilk hafriyat hakkında türkçe ve ingilizce raporu. Yazıyı 17 levhaya tevzi edilmiş bir çok resim takip etmektedir.

Prof. K. Lacke'in Van hafriyat raporu (yalnız türkçe ve 4 resimli) .

Adana Müzesi Müdürü R. Yalgın'ın, bugün elân Anadoluda mevcut ve prehistorik keramiğin temadisi addedilebilecek olan çok iptidai çömlekçilik hakkındaki yazısı (resimli) .

Bursa Müzesi Müdürü Naci Kum'un, Antalya tahtaclarına ve Tekke yürüklerine dair folklorik notları (resimli) .

Cildin sonunda bulunan «Notlar ve Haberler» de Remzi Oğuz Arık'ın 1935 ve 1936 senelerinde memleketimizde yapılan hafriyatlar hakkındaki mücmel raporlarını; R. Yalgın'ın Gebzelide bulunan Anıt hakkındaki kısa raporunu (resimli) , ve Prof. Dr. Ş. A. Kansu'nun, Türkiye Cümhuriyeti namına iştirak ettiği Kopenhag Antropoloji ve Etnoloji ilimleri Beynelmîlel kongresi (1938) hakkında verdiği raporu görüyoruz.

Clemens Bosch : (tercüme eden : Sabahat Altan) *Roma tarihinin ana hatları. I. Kısım : Cümhuriyet. — İstanbul. Rıza Koşkun matbaası, 1940. (İstanbul Üniversitesi yayınlarından, No. 127).* — Asıl metin kısmı 120 sayfayı geçmeyen bu küçük kitap, müellifin önsözde söylediği gibi, ne Romannın ilmi vesikalara müste-

nit mufassal bir tarihi, ne de tarih talebesinin dersleri yerine kaim olabilecek bir eserdir. Müellifin eseri telif etmekteki maksadı, her tarih talebesinin Roma hakkında sahip olması zarurî olan asgarî bilgiyi veren bir Repetitorium vücade getirmek olmuştur. Binaenaleyh eserin, ilmi bir kıymeti haiz olup olmadığı meselesinden ziyade, pedagojik vazifesini görecekt mahiyette olup olmadığı bahse mevzudur. Eser, en eski Roma tarihi, Cümhuriyetin kurulması ve sınıf mücadeleleri, İtalya yarımadasının zaptı, Kartaca harpleri ve Romanın Akdenizde genişlemesi, Caesar devri ve Cümhuriyetin sona ermesi hakkında toplu ve mücmel malûmat vermektedir. Memleketimizde bir yenilik olmak üzere, önsözde, Roma adlarının nasıl telâffuz olunacağına dair kısa bir not, sonda kısa bir kronoloji tablosu ile, mütercimın yanlışlıkla *fihrist* adını verdiği, gayet uzun bir isim ve mefhum endeksi bulunmakta, ve ayrıca üç harita ile, 13 levhaya tevzi olunmuş 56 resim, kitabın kıymetini arttırmaktadır.

Ancak, haddi zatinde çok iyi tertip edilmiş olan ve kısa olmakla beraber elzem bütün malûmatı ihtiva eden bu küçük kitabın, vazifesini bihakkin ifa etmesine ve hattâ câzip bir eser olmasına maalesef tercümenin pek iyi olmaması mânidir, fikrindeyiz. Elimizde müellifin metni bulunmadığından, bu hususta fazla tafsilâta girişecek vaziyette olmamakla beraber, üslûbun acemiliğinden ve bazı cümlelerin şekillerinden bunu istidlâl ediyoruz; meselâ: sayfa 26 da: ordunun tensikinden bahsederken, : « . . . . bunlara ayrıca hafif piyadeler de ilâve edilecekti . . . . . teslihat eskisine nazaran daha yeknesaktır. Vurmak için kullanılan mızrak yalnız üçüncü safa bırakılacak, öndeki diğer iki saf ise atış mızrağı kullanacaklardı. İlh . . . » deniyor. Burada *italik yazılan* fiillerden, türkçede, yapılacağı mukarrer olan fakat *yapılmıyan* fiiller anlaşılır; fakat müellif herhalde bunu kasdetmemiştir; müellif, . . . üçüncü safa bırakmağa, . . . kullanmağa, ilh. . . karar verilmiştir, demek istemiştir.

Sayfa: 27 nin tam başında: «vasatî ve orta İtalya» diye başlayan cümle de, «vasatî İtalya» ile «orta İtalya» aynı şeydir.

Sayfa 28 de: aşağıda: « . . . . . Lâtinler, Romanın İtalyada müdir kuvvet şeklindeki mevkiini hoş görmeğe başlamışlar ve ahvalin gevşek gibi görünmesine rağmen, Roma ile beraber çalışmak üzere ona gönüllü olarak sıkıca bağlanmışlardır » cümlesinin, *müdir kuvvet şeklinde mevki*, sözlerinden, her halde nazım kuvvet anlaşılrsa gerek; sonra, burada *ahvalin gevşek gibi görünmesine rağmen* den ne kasdolunduğu anlaşılamiyor.

Sayfa 29 da: « . . . . . Roma, siyaset bakımından diğerine nazaran *müraccah* bir şekilde hazırlıklıdır » da *müraccah* türkçede hiç kullanılmıyan bir mânada kullanılmıştır. Burada, - asıl metni görmeden hükmediyoruz! - daha hazırlıklı yahut *en ziyade* hazırlıklı demekle iktifa edilmiş olsaydı, herhalde daha iyi olurdu.

Sayfa 57: «L. Aemilius Paulus'un oğlu ve evlâtlık dolayısıyla Scipio Africanus'un torunu» sözlerinde: *evlâtlık dolayısıyla* kelimeleri vazih geçildir.

Sayfa 68: mülkî tâli taksimat için, acaba mütercimın yaptığı gibi «kaza» tabirini kullanmak doğru mudur?

Sayfa 89 da: «Sulla'nın ölümünü müteakip yeniden harekete geçen Mithradat, hükümetini Karadenizin şimaline doğru genişletiyor. Aynı zamanda müttefiki ve damadı bulunan Ermenistan Kralı Tigranes'de ayaklanarak, son Selefkus hükümdarlarının, *sonu gelmez harplerle karşılıklı çarpışmakta oldukları* Suriyeyi zaptediyor, «denmektedir.» Bu cümleyi, ve bilhassa italik olan kısmını, kitabın üslûbu hakkında bir fikir verir düşüncesiyle sona koyduk.

Tercümenin kalitesi hakkında bir fikir vermek için burada zikrettiğimiz hatalar, rasladığımız yanlışların hepsini teşkil etmekten çok uzaktır. Binaenaleyh, sırf tükçeye nakildeki muvaffakiyetsizlik yüzünden, bütün meziyetlerine rağmen esere muvaffak olmuş nazarıyla bakamayacağımızı söylemek mecburiyetindeyiz.

Son olarak tipografiyi alâkadar eden bir noktaya işaret edelim: metin, maalesef basım yanlışları ile doludur. *Hata - sevap* cetvelinde yalnız bir tek hata zikrolunmuş, halbuki kitabın hemen her sayfasında bir tertip hatası vardır. Bu cihet de eserin kıymetini istihkar edilmeyecek bir mikyasta düşürecek mahiyettedir.

Dr. Franz Hancâr: - Alaca Höyük. - Ein hervorragender kupferzeitlicher Siedlungs- und bestattungplatz, unfern von Boghazköy. - (tiraj a par: Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens. Bd. XII, 1938.) — 1938 de tab'a verilen bu yazı, Kurumumuz tarafından neşrolunan Alacahöyük 1935 raporu ile La Turquie Kamaliste, No. 15 de ve Belleten I. (1937) de çıkan makalelere ve 1937 İkinci Türk Tarih kongresinde bu hafriyat hakkında Dr. Hâmit Zübeyr Koşay tarafından verilen malûmata istinat etmek itibariyle, bugünkü duruma nazaran bir az eskimiş addolunabilir. Esasen müellif, makalesinin bir yerinde, Kurumun Alacahöyük hakkında hazırlamakta olduğu yeni neşriyatın muhtevâsından bahsetmiyeceğini açıkça söylemekte ve maksadının, geniş tabakaların alâkasını Alaca üzerine çekmek olduğuna işaret etmektedir.

Bu yazı, Kurumun faaliyetini objektif bir takdîr-kârlıkla tanıttığından, kıymeti inkâr edilemez. Ancak, Kafkasya prehistoryasında mütehassıs olan Doktor Hançar, Alacanın nisbî kronolojisi hakkında Türk hâfirleri ile tamamen mutabık görünmüyor. Maamafih müellif, Alaca hakkında hazırlanmakta olan neşriyattan haberdar olup da icabında bu fikrini değiştirinceye kadar bu nokta hakkında bir durum almak doğru olmayacağından, burada yazının bir tanıtma eseri olmak itibariyle aşikâr olan kıymetine işaretle iktifa ediyoruz. Makalenin sonuna, La Turquie Kamaliste'den ve bilhassa Kurumumuz neşriyatından alınmış güzel resimler konmuştur.

Die Welt des Islams (İslâm Âlemi) Bd. 22 (1940). - Literatur (mecmuanın bibliyografya kısmı): Mecmuanın bibliyografya Kont-randü'lerinin bu nüshada Türkiye'ye hasredilen kısmında, haklarında malûmat verilen eserler arasında şunlar vardır:

Yakup Kadri: Yaban (almancaya tercümesi) Bu yazıda, zamanımızın en mühim Türk muharrirlerinden Yakup Kadrinin, Kurtuluş savaşına bir âbide rekzettiği söylenmektedir. Romanın mevzuu kısaca anlatıldıktan sonra, eserin sıklet merkezinin romanın kahramanı Ahmet Celâlin köyde geçirdiği zamanda ve köylülerin zihniyetlerinin tasvirinde bulunduğuna işaret olunmaktadır. Münekkit, Anadolu köylüsü ile İstanbullu arasındaki uçurumun büyük bir kuvvetle gösterildiğini ve umumî olarak eserin, şimdide kadar yüksek tabaka tarafından ihmal olunmuş kıymetli bir milletin patetik bir tasviri olduğunu kaydediyor.

Luigi Bonelli: Lessico Turco - Italiano. Bu, türkçe-italyanca bir cep lûgatidir. İddialî bir eser olmayıp, günlük ihtiyaçlara karşı koyacak mahiyettedir. Kitap, münekkidin ifadesine göre, dil inkılâbımızdan beri dilimizin yenilik bakımından elde ettiği kazançlardan pek azını nazarı itibare almıştır.

Loofty Levonian: The Turkish Press 1932 - 1936. Müellif, evvelce Türk matbuatında 1925 ile 1931 arasında çıkan makalelerden bazılarını seçip neşretmişti;

bu kere de külliyyatın bir mabadi olmak üzere, A. İbrahim'in « Millî din duygusu ve öz Türk dini » adlı yazısının kısaltılmış tercümesini neşretmektedir.

Server R. İskit: Türkiyede Matbuat Rejimleri. Matbuat U. Müdürlüğü Müşaviri Server İskitin memleketimizde tanınmış ve takdir edilmiş olan bu kıymetli eseri, Alman kariğlerine tanıtılmaktadır.

Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein: Mit den Türken zum Suezkanal. Balkan harbinden sonra, Osmanlı ordusunu ıslah ve teftişe memur Liman von Sanders paşanın riyaseti altındaki askerî heyet âzâsından Baron Kress von Kressenstein, « Türklere beraber Süveyş kanalına » adlı kitabında, kumandasını deruhte etmiş olduğunu Süveyş seferi hakkındaki hatıratını anlatmaktadır.

Münekkit, eserin ciddiyetini, doğruluğunu ve Türk askerinin kahramanlığına karşı gösterdiği anlayışlı hayranlığını ve müellifin psikolojik inceliğini takdirle zikretmektedir.

Friedrich Karl Dörner und Rudolf Naumann: Forschungen in Kommagene. (Mit Beiträgen von K. Dorn und J. Keil). Berlin 1939. - Istanbul Forschungen. Herausgegeben von der Zweigstelle Istanbul des Archaeologischen Instituts des Deutschen Reiches. Band 10, Berlin. 1939 — Alman devleti arkeoloji enstitüsünün İstanbul şubesi tarafından çıkarılmakta olan *Istanbul Forschungen* serisinde 10 uncu cilt olarak, adı yukarıya mufassalan yazılı eser, geçen kış neşredilmiştir. Eser bugünkü Malatya Vilâyetinin civarında bulunan eski Kommagene eyaletinde geçen sene yapılan bir ilmi tetkik seyahatini anlatmaktadır. Kitabın başlıca kısımları şunlardır:

- 1 — Kommagene' de bulunan anıtların tetkiki.
- 2 — » deki Roma ve Bizans mimarî eserleri.
- 3 — » de bulunan müstahkem yapılar.
- 4 — Bu ülkede ilkçağa ait seyahat yolları.

Birinci kısımda, Gergerde bulunan meşhur büyük kitabe, Samosatadaki kitabe, Kılafikköyde birinci Antiochos şerefine yazılmış kitabe, Bazik de Avidios Antiochos'un kaya mezarı ve Adıyamanda bulunan bir sütun parçası mütalea olunmaktadır. İkinci kısımda, Samosata su yolu, « Ad pontem Singae » köprüsü, ve Perre Nekropolü tetkik edilmektedir. Üçüncü kısımda, Kâhta, Gerger, Koresdeki binalarla Kâhtada bulunan İslâm devrine ait kitabeler mevzuubahs edilmektedir.

Dördüncü kısımda, Samosata'dan Melitene'e, Zeugma'ya, Germanikeia'ya, Antociheia'ya giden yolların tasvirini buluyoruz.

Alman Arkeoloji enstitüsü İstanbul şubesi Direktörü Doktor Kut Bittel'in bir önsözü ve sonunda bir coğrafi endeks'i havi olan bu kıymetli eser, bir çok resim, kroki ve haritalarla zenginleştirilmiştir.

Emile Bréhier: La Philosophie du Moyen-Age. (L'Evolution de l'Humanité serisi) Paris, 1937. — Maruf Fransız felsefe tarihçisinin, Ortaçağ felsefesi hakkındaki bu eseri, Bréhier'nin bütün kitaplarını karakterlendiren meziyetlerden sarfınazar, mühim bir boşluk doldurmak itibarıyla de çok kıymetlidir. Zira Ortaçağ tefekkürü, ekseriyetle ya umumî felsefe tarihleri içinde ehemmiyeti ile mütenasip olmıyan küçük bir yer almakta, yahut da sırf « érudition » ve ihtisas tetkiklerine mevzu teşkil etmektedir. Burada, Ortaçağ denen ve kendisine has bir karaktere sahip olduğu şüpheden vareste olan devrin, hem dokümantasyon

itibariyle kusursuz ve ciddi, hem sentetik görüş bakımından gayet güzel bir tasvirine şahit oluyoruz. Kitabın bilhassa dikkate değer tarafları şunlardır: « Felsefenin uyuması » başlığı altına toplanmış olan birinci fasıl; « Felsefenin yeniden doğması » adı verilen ikinci fasıl; « XIII. asır dönüm noktası » başlığını taşıyan dördüncü fasıl ve « İskolastik'in inihilâli » adı altındaki son fasıldır. Bu gibi felsefe tasvirlerinde bir yenilik olarak, her faslın başında, mutalea olunan tefekkür devresini hazırlayan *tarihî şartlar* büyük bir vuzuhla izah olunmaktadır.

IX. uncu ve X. uncu asırlarda Avrupada tahakkuk eden bir nevi «Rönesans» vardır. Buna müverrihler « Renaissance carolingienne » derler. Bu rönesans, bu gibi nisbeten kısa olan eserlerde, şimdiye kadar lâyük olduğu ehemmiyetle mütalea olunmıyordu. Halbuki Bréhier, diyebiliriz ki bütün ikinci fash, neticeleri ve avakibi tefekkür tarihinde fevkalâde ehemmiyetli ve akisleri ta yeni zamanlara kadar canlı olarak mevcut olan bu ilk Rönesansa hasretmektedir.

Bir de, nominalizm cereyanına haklı olarak verilen ehemmiyetli mevkiî kayd-edelim. Eksəriya, Ortaçağ tefekkür tarihleri, henedense nominalizm'e lâyük olduğu yeri vermezler ve bunu sanki geçici bir tefekkür tezahürü imiş telâkki ederler. Halbuki, unutulmaması lâzım olan bir nokta, asrımızın tefekküründe pek büyük bir yer tutan nominalizm'in ve bu yüzden Ortaçağın, yeni zamanların bir mübeşşiri ve hazırlayıcısı olduğudur.

Bir iki satırla kıymeti hakkında esaslı bir fikir veremeyeceğimiz bu esere, gelecek nüshamızda avdet edeceğiz.

Louis Réau: L'Europe française au Siècle des Lumières. (L'Evolution de l'Humanité). - Paris 1938. — Onyedinci asırda başlayan ve onsekizinci asırda en yüksek inkişafına mazhar olan *Tenevvür devrinde* Fransanın en ileri mevkiî işgal ettiği malumdur. Vakıa, meselâ bir Leibniz'in, bir Locke'un tenevvürün temellenmesinde tesirleri çok büyüktür. Bununla beraber tenevvür esas itibariyle bir Fransız eseridir. (Bayle, Voltaire, ilh.) Denebilir ki onyedinci asrın sonlarında ve onsekizinci asırda bütün medenî Avrupa, ilim, sanat ve idare sâhalarında Fransadan aldığı, modeller üzerine kendisini tanzim etmiştir. Binaenaleyh, müellifin, eserin başlığında «Europe française» den bahsetmesi, bir mübalağa teşkil etmez. Fransanın, sonları kaybettiği, bu hâkim mevkiini, bu hegemonyasını, bütün entelektüel tezahürlerde takip etmek, şimdiye kadar esaslı surette başarılmamış bir vazife olarak kalmıştı. Müellif bunu, muvaffakiyetle başarmış addolunamaz, zira bu hususta fevkalâde zengin olan dökümantasyounu, sentetik ve toplu bir eser vücede getirmekte kullanamamış, ancak: fransızcanın galebesi; fransızca kelimelerin yabancı dilleri, fransız edebiyatının yabancı edebiyatları, fransız sanatkarlarının yabancı saray ve memleketleri istilâ etmeleri ilh ... ilh ... hakkındaki dokümanları bıkip usanmadan arka arkaya sayıp dökmüştür. Yalnız, *Üniversalizm ve Nasyonalizm* hakkındaki son bahisde, (ikibuçuk sahife!) bir sentez denemesine şahit oluyoruz. Binaenaleyh kitap, bu şekli ile «Tenevvür devrinde fransız Avrupa» hakkında toplu bir fikir vermekte, ancak bu mevzua dair bütün mühim kaynakları kullanışlı bir tarzda bir araya toplamaktadır. Kitap, mevzuubahs devirde yabancı memleketlerde çalışmış olan Fransız sanatkarlarının bir listesi ve çok esaslı bir bibliyografya ile hitama ermektedir. Bu itibarla eser, halâ müellifini bekleyen bu mevzuu toplu bir surette işleyecek olana çok kıymetli bir yardımcı vazifesini görebilecektir.

HABERLER:

TÜRK TARİH KURUMUNUN ÇALIŞMALARI

YENİ TERCÜMELER:

Türk Tarih Kurumu, Türk tarihinin ana kaynaklarını tercüme ettirmeye devam etmekle beraber bu sene verdiği yeni bir kararla yabancı dillerde çıkmış yeni etüdlere ve garp tarihine ait muhallet eserleri dilimize çevirtmeye başlamıştır.

İBNİ HALDUN TARİHİ — XIV üncü asrın büyük tarihçisi İbni Haldunun orta zaman Türk tarihine ait kıymetli malûmatı da ihtiva eden meşhur tarihinin bir nevi tarih felsefesi olan mukaddimesi çok zaman evvel Şeyhülislâm Piri zade Mehmet Sahip ve Cevdet Paşa tarafından tercüme edilerek üç cilt halinde ve 1275 - 77 hicri senelerinde Matbaai Âmirede basılmıştır. Tarihinin baş tarafından bir kısmı da Suphi Paşa tarafından neşrolunmuş fakat 7 büyük ciltten ibaret olan eserin mühim bir kısmı dilimize çevirilmemiştir. Türk Tarih Kurumu bu mühim eserin mukaddimeden sonraki tarih kısmını tamamen Türkçeye tercüme ettirmeğe karar vermiştir. Bu tarihin Mısırdaki 1284 senelerinde basılmış olan nüshaları hatalı bir tabı olduğundan 1936 yılından itibaren yine Mısırdaki Emir Şekip Aslanın riyaseti altında yeniden basılmakta olan nüshalar bu tercüme esas ittihaz edilmiştir. Eser, arapçaya vukufu malûm olan Bay Zakir Kadiri Ugan tarafından dilimize çevirilmektedir.

EBÜLFEREÇ TARİHİ — Malatyalı Ebülfereç İbnilibrî'nin Süryanice meşhur tarihi orta zaman Türk ve bilhassa Anadolu tarihine ait pek kıymetli malûmatı ihtiva eder. Bu değerli eser son zamanlarda İngilizceye de tercüme edilmiştir. Türk tarihinin en mühim devirlerini Süryanice membalara ve kilise kayıtlarına dayanarak tenvir eden bu eser İngilizce tercümesinden İngilizce ve arapçaya vukufıyla tanınmış olan muharrirlerimizden Bay Ömer Rıza Doğrul tarafından dilimize çevirilmektedir.

HÜMAYUNNAME VE TARİHİ FAHREDDİN MÜBAREK ŞAH — Hindistan Türk İmparatorluğunun en mühim devirlerine ait olan Gülbeden Begüm'ün Hümayunnamesiyle Tarihi Fahreddin Mübarek Şahın dilimize çevrilmesi Türk tarihinin ana kaynaklarından değerli iki eseri daha Türk irfan âlemine kazandırmış olacaktır. Türk Tarih Kurumu her iki eserin de tercümesini Ankara Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi ilmi yardımcılarında Bay Abdürreb Yelgar'a havale etmiştir. Bunlardan Tarihi Fahreddin Mübarek Şahın tercümesi bitmiştir.

BABURNAME — Hindistan Türk İmparatorluğunu kuran büyük Fatih Baburun kendi hayatından bahseden ve bizzat dikte ettiği zannedilen meşhur Babur-namesi de Türk tarihinin en mühim kaynaklarından birisidir. Ash Çagatay Türk-

çesiyle yazılmış olan bu eser 1905 te Gibb Memorial neşriyatı arasında faksimile olarak basılmıştır. Bu eser İstanbul üniversitesi Türkoloji Profesörü ve Türkiyat Enstitüsü Müdürü Bay Reşit Rahmeti Arat tarafından bugünkü Türk lehcesine çevrilmektedir.

HAMMER: OSMANLI DEVLETİNİN TEŞKİLÂTI VE İDARESİ — Meşhur Osmanlı tarihiyle Türk karileri tarafından çok iyi tanılan Viyanalı âlim Hammerin "Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatverwaltung,, adlı ve 1815 te Viyanada basılmış olan eseri de Türkçeye tercüme edilmektedir. Eski bir eser olmakla beraber Osmanlı Devletinin teşkilâtı ve idaresine ait kıymetli malûmatı ihtiva eden bu kitap Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi orta zaman tarihi doçenti Bay Şinasi Altındağ tarafından dilimize çevrilmektedir.

P. WITTEK: MENTEŞE BEYLİĞİ — Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu zamanlarına ait kıymetli etütleri ile tanınmış olan Profesör Paul Wittek'in "Das Fürstentum Mentese,, adlı eseri de ehemmiyetine binaen tercüme ettirmektedir. Bu eser İstanbulda buldukları sırada bir müddet müellifle mesai arkadaşlığı yapmış olan Ankara Devlet Konservatuarı Müdürü Bay Orhan Gökay tarafından dilimize çevrilmektedir.

EDUARD MAYER: SEZARIN HÜKÜMDARLIĞI VE POMPEYUSUN BEYLİĞİ — Romanın en mühim devresini tasvir eden bu kitap Roma tarihi hakkında yazılmış en maruf eserlerden birisidir. Meşhur ilk çağ tarihinin müellifi olan Eduard Mayer bu eseriyle Romada İmparatorluğu hazırlıyan seneleri sentetik bir görüşle ve büyük bir salâhiyetle izah etmektedir. Bu kıymetli eserin de tercümesine başlanmıştır.

MORAVÇİK GYULA: MACAR VE TÜRK TARİHİ BAKIMINDAN BİZANS KAYNAKLARI — Macar âlimlerinden Moravcsik'in bu eseri Türk ye Macar tarihiyle alâkadar Bizans kaynakları hakkındaki malûmatı bir araya toplıyan kıymetli bir kitaptır. Türk tarihine dair tetkikat yapmak isteyenler için fevkalâde mühim bir rehber olacak olan bu eser Ankara Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi Hungaroloji şubesi ilmi yardımcılarında Bay Şerif Başstav tarafında türkçeye tercüme edilmektedir.

HAFRİYATLAR:

Türk Tarih Kurumu memleketimizin eski tarihini aydınlatmak maksadiyle 6 senedenberi büyük gayret sarfederek yaptığı hafriyatlara bu sene de geniş ölçüde devam etmeğe karar vermiştir. Mevsim sonunda alınan neticeler hakkında yine bu sütunlarda malûmat vereceğimiz hafriyatlar şunlardır:

ALACAHÖYÜK HAFRİYATI — 1935 tenberi devam eden Alacahöyük hafriyatına bu sene de geniş bir kadro ile devam edilecektir. Bu sene höyüğün mühim bir kısmı yeniden açılacak ve büyük Eti mabedi tamamen meydana çıkarılacaktır.

ÇANKIRIKAPI HAFRİYATI — Ankarının Çankırıkapi semtindeki bu hafriyat ile cephesi 130 metreyi bulan dünyanın en büyük hamamlarında biri meydana çıkarılmış bulunmaktadır. Temizleme ve restorasyon ameliyesine bu sene de devam edilecektir.

KARAOĞLAN VE HACILAR HÖYÜĞÜ HAFRİYATI — Klâsik devirden bakır çağına kadar muhtelif kültür tabakalarını ihtiva eden Karaoğlan höyüğün-

deki hafriyat 1937 yılındanberi devam etmektedir. Hafriyata aynı hızla bu mevsimde de devam edileceği gibi mukayese maksadıyla Karaoğlan höyüğüne yakın Hacılar höyüğü üzerinde de yeni bir hafriyata başlanacaktır.

REGIUM ŞEHRİ HAFRİYATI — Küçükçekmece civarındaki eski Regium şehri harabeleri üzerinde başlanmış olan hafriyata bu sene daha geniş bir ölçüde devam edilecektir. İstanbul ve civarının eski tarihiyle alakadar olan bu hafriyattan bu sene mühim neticeler alınacağı umulmaktadır.

İZMİR, NAMAZGÂH HAFRİYATI — İzmirin içindeki Namazgâh hafriyatı klâsik devre ait büyük bir çarşısı meydana çıkarmıştır. İzmir şehrinin vâsi bir kısmını kaplayan bu çarşının tamamen meydana çıkarılması için Türk Tarih Kurumu her sene İzmir müzesi emrine kâfi tahsisat vermekte ve hafriyata devam edilmektedir. Bu sene de icap eden tahsisat ayrılmış ve hafriyata başlanmıştır.

SİLİFKE MOZAYIKLARI — Silifkede bir evin zemin katında görülen ve Milâttan sonra 2-3 üncü asırlara ait olduğu tahmin edilen mozayıkların tamamen meydana çıkarılmasını Türk Tarih Kurumu bu seneki mesai programı içine almış ve Gazi Terbiye Enstitüsü öğretmenlerinden Bay Veysel Erüstün'ün riyasetindeki bir heyeti bu işe memur eylemiştir.

SAMSUNDA SÖĞÜTLÜBAHÇE HAFRİYATI — Samsun civarında, Söğütübahçe mevkiindeki höyük üzerinde Ankara Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi ilmi yardımcılarında Bay Kılıç Kökten tarafından dikkate şayan seramik parçaları bulunmuş olduğundan bu höyük üzerinde bu sene küçük mikyasta bir hafriyat yapılarak iskân tabakalarını tesbit etmeği Türk Tarih Kurumu mesai programı içine almış ve Ankara Fakültesinin genç mezunlarından mürekkep bir heyeti bu işe memur etmiştir.

ESKİ ESERLERİN TAMİRİ:

Anadoludaki yüksek Türk kültürünün şahitleri olan binlerce mimari eser, zamanla ya tamamen veya kısmen harap olmakla beraber bu gün yüzlerce hâlâ ayakta durmaktadır. Maarif Vekâletinin ve Vakıflar idaresinin son senelerde sarfettiği büyük himmet sayesinde bunlardan bir kısmı tamir edilerek mahvolmaktan kurtarılmış ise de bir çokları da tamir sırası beklemektedir. Türk Tarih Kurumu muntazam bir programla bu eserlerden bazılarının tamirini deruhte etmeği prensip olarak kabul etmiş bulunmaktadır. Mühassıslar tarafından yapılacak tetkikat ve keşiflere göre bu tamirlere başlanacaktır.

HATAYDAKİ TARİHİ ESERLERİN FOTOĞRAFLARI:

Ana vatana iltihak eden güzel Hatay, tarihî eserler bakımından memleketimizin en zengin köşelerinden birisidir. Türk Tarih Kurumu buradaki âbideleri tanımak maksadıyla mühassıs fotoğrafçısını bir kaç ay için Hataya göndermiş ve oradaki tarihî eserlerin fotoğraflarını aldirarak yüzlerce resimden mürekkep bir albüm meydana getirmiştir.

ARŞİV ÇALIŞMALARI:

Yakın tarihimizin en kıymetli vesikalarını ihtiva eden Türk arşivindeki çalışmalara hız verilmesini Türk Tarih Kurumu mesai programı içine almıştır. 5-6 yüz senelik Türk tarihinin içtimaî, siyasî, idarî, iktisadî ve kültürel hayatına

ait en orijinal vesikalar üzerinde bu çalışmalara geniş bir kadro ile devam edilecek ve elde edilen malûmat Belletende muntazaman neşredilecektir. Bundan başka Şer'î mahkeme sicilleri, yazmalar, vakfiyeler, mezar taşları, kitabeler üzerinde de tetkilere başlanarak tarihimizi aydınlatacak bütün malûmat toplanıp neşrolunacaktır.

U. İ.

ÂZAMIZDAN BAY REMZİ OĞUZ ARIK'IN ALMAN DEVLETİ ARKEOLOJİ ENSTITÜSÜ MUHABİR ÂZALIĞINA İNTİHABI

Alman Devleti Arkeoloji Enstitüsü Âzamızdan Bay Remzi Oğuz Arık'ın 1935 yılında Alacahöyükde yapılan hafriyat hakkında neşrettiği raporunu takdiren kendisini Enstitünün muhabir âzalığine intihap etmiş ve intihabı aşağıdaki mektupla bildirmiştir :

Sayı : 6847/39 B
12-11

Berlin W. 62
Mainstrasse 1
18 Sontesrin 1939

Bay Remzi Oğuz Arık
Maarif Vekâleti, Müzeler Dairesi

A n k a r a

Alman Devleti Arkeoloji Enstitüsü merkez idare komitesinin 5 ve 6 Mayıs 1939 tarihli umumî toplantısında, Winckelmann gününün bu seneki tes'it töreni münasebetiyle, sizi :

Enstitünün muhabir âzalığine

tayin arzusunun müttefikan izhar edildiğini bildirmekle şeref kazanırım.

Merkez idare komitesi, Tür Tarih Kurumunun emriyle son senelerde yapmış olduğunuz mühim hafriyatın heybetli silsilesini canlı bir alâka ile takip etmiştir. Bu çalışmanın verimleri hakkında, kemali liyakatle ve muntazaman ilmî raporlar neşrettiniz. Merkez Komitesi, geçen Sonbaharda çıkan «Les Fouilles d'Alacahöyük» adlı geniş eseriniz ayrıca büyük takdirle selâmlar : bu eser, memleketinizde ilmî araştırmaların terakkisi hakkında belîğ bir bürhandır. Muhabir âzalığı kabul etmekle Enstitüyü şereflendirirseniz size fevkalâde m innettar olurum.

Diplomanın ihzarı ve âza listemizin tamamlanmasını teminen ilişik kartı lütfen doldurup bize iadeetmenizi rica ederim.

Derin Saygularla,

SCHUDE

*Alman Devleti Arkeoloji
Enstitüsü Başkanı*

**TÜRK TARİH KURUMUNUN YENİ CEMİYETLER KANUNUNA
GÖRE TADİL EDİLEREK 25-5-1940 TARİHİNDE TÜRKİYE
CÜMHURİYETİ HÜKÜMETİNİN TASDİKINA İKTİRAN
EDEN NİZAMNAMESİ**

I — Kurumun adı ve merkezi:

Madde 1 — Ebedî Şef Atatürk'ün yüksek himayeleri altında 1931 yılında Ankara şehrinde (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) unvaniyle kurulan cemiyetin adı (Türk Tarih Kurumu) na çevrilmiştir. Kurumun merkezi Ankaradır.

Madde 2 — Türk Tarih Kurumu Millî Şef Reiscümhur İsmet İnönü'nün yüksek himayeleri altındadır.

Madde 3 — Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekili bu Kurumun fahrî reisidir.

Madde 4 — Kurumun müessisleri şunlardır:

Bayan Âfet İnan (Ankara Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi eski zaman tarihi doçenti)

Bay Yusuf Akçura (Sabık Kars Mebusu, vefat etmiştir.)

Bay Halil Etem Eldem (Sabık İstanbul Meb'usu, vefat etmiştir.)

Bay Hasan Cemil Çamlıbel (Bolu Meb'usu)

Bay Hâmit Koşay (Maarif Vekâleti Müzeler dairesi müdürü)

Bay İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Balıkesir Meb'usu)

Bay Mükrimin Halil Yınanç (İstanbul Üniversitesi orta zaman tarihi doçenti)

Bay Ragıp Hulûsi Özden (İstanbul Üniversitesi lisanîyat profesörü.)

Bay Reşit Galip (Sabık Maarif Vekili, vefat etmiştir.)

Bay Reşit Saffet Atabinen (İstanbul Turing Klübü reisi)

Bay Sadri Maksudi Arsal (Ankara Hukuk Fakültesi Türk hukuk tarihi Profesörü)

Bay Samih Rifat (Sabık Çanakkale Meb'usu, vefat etmiştir.)

Bay Tevfik Bıyıkhoğlu (Sabık Riyaseticümhur Umumî Kâtibi)

Bay Şemsettin Günaltay (Sivas Meb'usu)

Bay Vâsif Çınar (Sabık Moskova Büyük Elçisi, vefat etmiştir.)

Bay Yusuf Ziya Özer (Eskişehir Mebusu)

II — Kurumun mevzuu ve gayesi

Madde: 5 — Kurumun maksadı Türk tarihini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmektir.

Madde: 6 — Türk Tarih Kurumu maksadına ermek için aşağıdaki vasıtaları kullanır:

a) Toplanıp ilmî müzakerelerde bulunmak;

b) Türk Tarihi membalarını araştırıp bastırmak;

c) Türk tarihini aydınlatmaya yarıyacak vesaik ve malzemeyi elde etmek için icap eden yerlere taharri, hafir ve keşif heyetleri göndermek;

d) Türk Tarih Kurumu mesaisinin semerelerini her türlü yollarla neşre çalışmak.

III — Âzalar

Madde: 7 — Kurumun maksadına hizmet edebilecek zatlar hangi milliyetten olursa olsun, Kurumun aslı, fahrî veya muhabir âzalığine kabul olunabilirler.

IV — Kuruma girme ve çıkma şartları

Madde: 8 — Kuruma girmek isteyenler, âzadan iki zatın teklifi ve idare heyetinin tasvip ve kararıyle kabul olunurlar. Kurumdan, istifa veya umumî heyet kararıyle çıkarılır.

V — Teşkilât

Madde: 9 — Türk Tarih Kurumunun 7 âzadan mürekkep bir idare heyeti vardır. Bunlar aralarından bir reis, iki reis vekili, bir umumî kâtip, bir de veznedar seçerler, İdare heyeti Kurumun teessüsünde bu vazifeye intihap olunmuş zatlardır. İnhilâl vukuunda Kurum âzası arasından birinin idare heyetine intihabı aynı heyete aittir.

Madde: 10 — Kurumun aslı âzaları umumî heyeti teşkil eder.

Madde: 11 — idare heyetinin karar ve davetiyle Kurum âzasının hepsi veya bir kısmı toplanır ve idare heyetinin hazırladığı ruzname üzerinde ilmî müzakere-lerde bulunur.

Madde: 12 — Kurum mesaisinin neticelerini her üç ayda bir defa tesbit ederek yüksek hâmisine arzeder.

Madde: 13 — Kurumun şubeleri yoktur.

VI — İdare

Madde: 14 — İdarî meseleler, idare heyetinde müzakere olınarak bir karara bağlanır.

Madde: 15 — Kurumun varidatı, teberrulardan, taahhütlerden, neşriyat satışlarından, konferanslar duhuliyesinden toplanır.

Madde: 16 — Kurumun aslı âzaları yılda 300 kuruş aidat verirler.

Madde: 17 — Kurumun malî idaresi idare heyetinin elindedir. Senetlerde, mukavelelerde biri veznedar olmak üzere idare heyetinden üç kişinin imzası bulunmak şarttır.

Umumî Kâtip, Kurumun hükümet nezdinde ve mahkemelerde mes'ul murahhasıdır.

Madde: 18 — Kurumun hesapları malî sene sonunda umumî heyetin seçeceği dört kişilik bir komisyon marifetiyle tetkik edildikten sonra umumî heyetin tasvip ve ibrasına arz olunur.

Madde: 19 — Kurumun nizamnamesi idare heyetinin teklifi ve umumî heyetin kararıyle tadil edilir.

Madde: 20 — Kurumun feshi halinde bilûmum menkul ve gayrı menkul malları Cumhuriyet Halk Partisine intikal eder.

1939 YILINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAPLAR

A

- 1900 — **Âfet** Vorgeschichtliche Zeit und Anbruch der geschichtlichen Zeit, *İstanbul*, 1935
- 1866 — **Âfet, Dr.** L'Anatolie, le pays de la «Race» Turque, *Genève*, 1939
- 2163 — **Akay, Çelebi** Tarihi Çelebi Akay
- 1970 — **Akçakoca, F. Akça** Laodikya (Laodiceia) Djananlılardan Selçukların inkırazına kadar, *Denizli*, 1937
- 1821 — **Akdoğan, A. Enver** Tay yetiştiriciliği, *İstanbul*, 1938
- 2144 — **Akman Dr. Arif** Türk üzümlerinden yetiştirilen saf mayalar ve bunların teknik vasıfları, *Ankara*, 1939
- 1942 — 1944 Annual Report of the American Historical Association 1933-36, *Washington*, 1937-38
- 1945 — 1947 American History and Biography, *Washington*, 1932-34
- 1955 — The Antiquaries Journal, Being the Journal of the Society of Antiquaries of London, *London*, 1939
- 2019 — Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen-Age (direct: Et. Gilson et G. Théry), - Année 1929-1930, *Paris*, 1930
- 2021 — Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen-Age (direct: Et. Gilson et G. Théry). - Année 1927, *Paris*, 1927
- 1945 — **Arık, Remzi Oğuz** Ein neuer hethitischer Fundort im Süden von Ankara (Sonderabdruck aus dem Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts), *Berlin*, 1939
- 1975 — **Arık, Remzi Oğuz** Les Fouilles de Karaoğlan: les premiers Résultats, *Copenhagen*, 1938
- 2122 — **Arıkman, Dr. Cemal** Karaman ve Karagül Karaman melezi kuzularında vücut inkişafı, *Ankara*, 1936
- 1825 — **Avni, P.** Kırşehir, Keskin ve Yerköy Zelzelesi hakkında. [Zum Erdbeben zwischen Kırşehir, Keskin und Yerköy]. *Ankara*, 1938
- 1815 — **Atabinen, Reşit Saffet** Les Caractéristiques de l'Architecture turque, *Paris*, 1938
- 2149 — **Aygün, Prof. Dr. Süreyya Tahsin** Yurdumuzda Şarbon hastalığı (Antraks) mücadelesi üzerinde 8 yıldan beri yapılan tecrübelerle müstenit rapor, *Ankara*, 1937

- 2103 — **Aysoy, Samuel Abravanel** Kinin hakkında yeni tetkikat - Kininin «toxique» tesiri nasıl izale edilir, *Ankara*, 1936
- 2105 — **Aral, Nurettin; Batu, Dr. Salahettin.** Arabistanda Atçılığın bugünkü Durumu, *Ankara*, 1936

B

- 1961 — **Babaoğlu, Dr. Orhan Münir** Türk Hukukunda Devlet fikri, *İstanbul*, 1936
- 1913 — **Basel, Museum** Einführung in das Museum (für Völkerkunde Basel), *Basel*, 1939
- 2159 — **Bağır, Dr. M. Tevfik** Ehli hayvanlarda Karın Fıtığı, *Ankara*, 1939
- 1865 — **Batu, Dr. Salahettin** Türk atları ve at yetiştirme bilgisi, *Ankara*, 1938
- 2105 — **Batu, Dr. Salahettin; Aral, Dr. Nurettin** Arabistanda Atçılığın bugünkü Durumu, *Ankara* 1936
- 2124 — **Batu, Dr. Salahettin** Türk tiftiğinin Morfolojisi ve Histolojisi üstünde araştırmalar, *Ankara*, 1936
- 2160 — **Batu, Dr. Salahettin** Karacabey yarımkan Arap atlarının beden ölçüleri üstünde araştırmalar, *Ankara*, 1939
- 1795 — **Bayatlı, Osman** Bergamada şifalı otlar ve lokman hekimi, *İzmir*, 1938
- 2098 — **Beller, Prof. Dr. K.** Hayvan sağlığı ve bakterioloji üzerinde yeni deneyler, *Ankara*, 1934
- 1851 — **Bennett, W. C.** Excavations in Bolivia (Antropological Papers of the American Museum of Natural History, vol. 35. Part 4), *New-York*, 1935
- 1852 — **Bennett, W. C.** Machu Picheu (Natural History, Journal, vol. 35 No. 1, 1935), *New-York*, 1935
- 1853 — **Bennett, W. C.** Peruvian Gold (Natural History, Journal, vol. 32 No. 1, 1932), *New-York*, 1932
- 1854 — **Bennett, W. C.** Weaving in the Land of the Incas (Natural History, Journal, vol 36 No. 1 1935), *New-York*, 1935
- 1855 — **Bennett, W. C.** Archaeological Hikes in the Andes (Natural History, Journal. Vol. 33 No. 2, 1933), *New-York*, 1933
- 1856 — **Bennet, W. C.** Lake Titicaca, Natural History,
- 1857 — **Bennet, W. C.** Archaeological Peru (The scientific Monthly, vol. 41, 1935)
- 2099 — **Bilgemre, Dr. Kadri** Leghorn, Rodayland ve yerli tavuklarda büyüme ve safahatının tetkiki, *Ankara*, 1935
- 2138 — **Bilgemre, Dr. Kadri** Yumurta hasılatı, yumurta kabiliyeti, yumurtanın muayenesi ve muhafazası ve hayati ehemmiyeti, *Ankara*, 1937
- 2100 — **Birand, Dr. Şevket Ahmet** Bursa civarındaki Nilüfer alanının taşları üzerine petrografik araştırmalar. Karacabey harasının birkaç taşı, *Ankara*, 1936
- 2129 — **Birand, Dr. Şevket Ahmet** Nilüfer ırmağının jeolojik, petrografik ve toprak vaziyeti, *Ankara*, 1938

- 2157 — **Birand, Dr. Şevket Ahmet** Malatya civarında jeolojik müşahedeler, *Ankara*, 1938
- 1787 — **Bittel, Kurt; Naumann, Rudolf.** Boğazköy II. - Neue Untersuchung hethitischer Architektur, *Berlin*, 1938
- 1788 — **Bittel, Kurt; Naumann, Rudolf.** Boğazköy II. - Neue Untersuchung hethitischer Architektur, *Berlin*, 1938 (ikinci nüsha)
- 1871 — **Bittel, Kurt; Naumann, Rudolf.** Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1938 (Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin Nr. 77, Mai 1939)
- 1895 — **Bittel, Kurt; Naumann, Rudolf.** Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1938 (Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin, Mai 1939 Nr. 77) (ikinci nüsha)
- 1924 — **Bittel, Kurt (unter Mitwirkung von H. Ehelolf, H. G. Güterbock und W. Witter)** Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1936 (Mit. der D. O. G. Nr. 75), *Berlin*, 1937
- 1930 — **Bittel, Kurt; Otto, H.** Demirci - Höyük (Bericht über die Ergebnisse der Grabung von 1937), *Berlin*, 1939
- 1934 — **Bittel, Kurt; Stewart, James R.** Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy (Archiv für Orientforschung), *Berlin*.
- 1969 — **Bittel, Kurt (mit Beiträgen vom K. Krause u. Hans G. Güterbock)** Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1935 (Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft zu Berlin Nr. 74), *Berlin*.
- 1999 — **Bittel, Kurt** Prähistorische Forschung in Kleinasien (Istanbuler Forschungen Band 6), *Istanbul*, 1934
- 2102 — **Blegen, Karl W.** Excavations at Troy 1936 (Reprinted, American Journ. of Archaeol. Vol. XLI. 1937 Nr. 1), *Concord N. H.*, 1937
- 2102 — **Bozkaya, Dr. Esat Ahmet** Ankara vilâyetinde kullanılan pulluklarla tarım aletleri ve bunların şimdiki tarım durumu ile olan ilgileri üzerine araştırmalar, *Ankara*, 1936
- 2126 — **Bozkaya, Dr. Esat Ahmet** Anadolunun Pamuk - Çeltik - Mısır - Fındık - Afyon ve Bağcılık bölgelerinde kullanılan ziraat âlet ve düzenleri üzerinde araştırmalar, *Ankara*, 1936
- 2151 — **Bozkaya, Dr. Esat Ahmet** Yurdumuzun fındık bölgelerine mahsus bir fındık harman makinesi tipi, *Ankara*, 1939
- 2063 — **Brokelmann, Prof. Dr. C.** Geschichte der Arabischen Literatur, I. Supplementband, *Leiden*, 1936-1937
- 2064 — **Brokelmann, Prof. Dr. C.** Geschichte der Arabischen Literatur, II. Supplementband, *Leiden*, 1937-1938
- 1933 — **Burkitt, Miles; Garstang, J.** Explorations in Cilicia, parts I and II, *Liverpool*, 1938-39

C

- 2180 — **Caferoğlu, Ahmet** Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme, *Istanbul*, 1940
- 2009 — **Candar, Avni** Bibliografya - Halkevleri neşriyatı, *Ankara*, 1939

- 1973 — **Chamberlain, Neville** Statement by the Rt. Hon. the British Prime Minister in the House of Commons, 1 st. September 1939, *London*, 1939
- 2010 — **Childe, V. G.** The Orient and Europe (Section 4 - Antropology)
- 2011 — **Childe, V. G.** Excavations at Tepehisar, Damgan, by E. Schmidt, (*Review*)
- 1808 — **Codex Cumanicus** Monumenta linguarum Asiae Minoris, vol. I, *Copenhagen*, 1936
- 1974 — Correspondence between H. M. Government in the United Kingdom and the German Government, August 1939 (Miscellaneous No 8, 1939), *London*, 1939
- 1831 — **Cümbüriyet Halk Partisi** Halkevleri 1939 da, *Ankara*, 1939
- 1832 — **Cümbüriyet Halk Partisi** Cümbüriyet Halk Partisi tüzüğü, *Ankara*, 1939
- 1985 — **Cümbüriyet Halk Partisi** 5 inci büyük Kurultay zabıtları, *Ankara*, 1939
- 1986 — **Cümbüriyet Halk Partisi** 5 inci büyük Kurultay zabıtları, *Ankara*, 1939 (ikinci nüsha)

Ç

- 2114 — **Çağlar, Dr. Kerim Ömer** Anadolu şartlarına göre su ve toprak münasebetlerinin araştırılması, *Ankara*, 1937
- 2121 — **Çağlar, Dr. Kerim Ömer** Havza kaplıcaları ve içme suları, *Ankara*, 1936
- 1848 — **Çavdarlı, Rıza** İlk Türkler, *İstanbul*, 1938
- 2140 — **Çelebi, Dr. Münif** Kömürün amorf halinden kristalin haline girişine kadar tecrübeler, *Ankara*, 1939

D

- 1948 — Daughters of the American Revolution, Report 1936-1937, *Washington*, 1938
- 1812 — **Delaporte, Louis** Les Peuples de l'Orient méditerranéen, I. le Proche-Orient asiatique, *Paris*, 1938
- 1869 — **Delaporte, Louis** Fouilles de Malatya (Extrait, Revue Hittite et Asiatique, T V. Fas. 34.1939), *Paris*, 1939
- 2001 — **Demircioğlu, Halil** Der Gott auf dem Stier - Geschichte eines religiösen Bild-typus (Neue Deutsche Forschungen. Abtlig. alte Geschichte), *Berlin*, 1939
- 1805 — **Deutsche Orient-Gesellschaft zu Berlin** Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft zu Berlin, *Berlin*, 1938
- 1834 — **Deutsches Archäologisches Institut** Bericht (26.) der Römisch-Germanischen Kommission 1936, *Berlin*, 1938
- 1908 — **Dhorme, E; etc...** La neuvième Campagne de Fouilles à Ras - Shamra-Ugarit, *Paris*, 1938

- 1916 — **Dilmen, İ. Necmi** Güneş-Dil, les lignes mères et essentielles, *Istanbul*, 1936
- 1870 — **Dirik, General Kâzım** Eski ve yeni Türk halıcılığı ve cihan halı tipleri panoraması, *Istanbul*, 1938
- 1907 — **Dapkowitsch, Helene; Raumer, Kurt, etc ...** Der Bolschewismus und die baltische Front (Baltische Lande, I. Lieferung), *Leipzig*, 1939
- 1813 — **Driloton, Etienne; Vaudier, Jaques** Les Peuples de l'Orient méditerranéen, II. l'Egypte, *Paris*, 1938
- 1908 — **Dussaud, R.** La neuvième Campagne de Fouilles à Ras - Shamra-Ugarit, *Paris*, 1938

E

- 1835 — **Eberhard, Prof. Dr. Wolfram** Early Chinese Cultures and Their Development: A New Working Hypothesis, *Washington*, 1938
- 1898 — **Eberhard, Prof. Dr. Wolfram** Türk Alfabetiyle çince heceler, *Ankara*, 1938
- 1909 — **Eberhard, Prof. Dr. Wolfram** Kısa, klâsik çince gramer, *Ankara*, 1939
- 1935 — **Ehelolf, Hans** Keilschrifturkunden aus Boğazköy (Staatliche Museen zu Berlin, vorderasiatische Abteilung), *Berlin*, 1939
- 2143 — **Ekinci, Dr. Ali Sâti** Türkiye fasulya soy ve çeşitlerinin sistematik ve formolojik tetkiki ve standardizasyona başlamak için ilk mesai, *Ankara*, 1939
- 2147 — **Ekinci, Dr. Ali Sâti** Garbi Anadolu ve Trakya mıntakalarında Kavun ve Karpuz ziraati ve çeşitleri hakkında ilk rapor, *Ankara*, 1937
- 1894 — **Encyclopaedia Britannica** Encyclopaedia Britannica; Book of the Year 1939, *London*, 1939
- 1849 — **Engin, Saffet** Kemalizm inkılâbının prensipleri I., *Istanbul*, 1938
- 1950 — **Engin, Saffet** Kemalizm inkılâbının prensipleri II., *Istanbul*, 1938
- 1965 — **Ergin, Osman** Muallim M. Cevdetin hayatı, eserleri ve kütüphanesi, *Istanbul*, 1937
- 2137 — **Erkol, Dr. Macit** İşten evvel ve sonra beygir kanında süt asidi miktarının tayini, *Ankara*, 1937
- 1928-1929 — **Eroğlu, Zeki** Muğla tarihi, *İzmir*, 1939
- 2133 — **Esberk, Dr. Tevfik** Türkiyede köylü el sanatlarının mahiyeti ve ehemmiyeti, *Ankara*, 1939

F.

- 2031 — **Al-Farabi.** Grand Traité de la Musique (La Musique arabe - Tome I.), *Paris*, 1930
- 2032 — **Al - Farabi; bni Sina** La musique arabe - Tome II. Traduction Baron Rudolf Erlanger, *Paris*, 1935
- 1868 — **The Far Eastern Archaeol. Society** Prehistoric Sites at Hung-Shan-Hou, Ch'ih Feng, in the Province of Jehol, Manchukuo (Archaeologia Orientalis, S. A. vol. VI), 1938

- 1977 — **Fekete, Dr. Lajos** Arşiv Binasına dair, *Ankara*, 1937
 2006 — **Fekete, Dr. Lajos** Arşivin ön vazifeleri (Ankara Halkevinde 28/4/1937 de verilen konferans), *Ankara*, 1937
 1923 — **Mikusch, D. von** [eserin macarcaya tercümesi]
 Kemal Atatürk. Fél évszázad Törökország történe-méből, *Budapest*, 1937
 1846 — **1847 Fox, Ralph** Cengiz Han, *Adana*, 1939
 (çeviren: Göknel, Rasim)
 1791 — **Franke, O.** Li Tschü; ein Beitrag zur Geschichte der Chinesi-schen Geisterkämpfe im 16. Jahrhundert, *Berlin*, 1938
 1797 — **Frik, Feridun** Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha hareket-leri - 1923-1938, *Leverkusen*, 1938

G

- 1843 — **Gabain, Annema-rie von** Briefe der Uigurischen Huentsang Biographie, *Berlin*, 1938
 2000 — **Galabov, Dr. Galab** Une Loi et d'autres Documents officiels concernant les Recrutements officiels de jeunes gens pour le Corps des Janissaires (Sources osmano-turques pour l'histoire bulgare, Fasc. 2), *Sofia*, 1939
 1842 — **Garstang, John** Explorations in Cilicia. Excavations at Mersin. 1937-38. Annals of Archaeology Anthropology, vol. XXV No. 3-4
 1933 — **Garstang John; Burkitt, M.** Explorations in Cilicia, Parts I and II, *Liverpool*, 1938-1939
 2120 — **Gerngross, Dr. Otto** (çeviren Turgut B. Yazar) Buğday unlarının Pişme kabiliyeti ve bunun tecrübi olarak tayini, *Ankara*, 1936
 1818 — **Giurescu, Con-stantin C.** Istoria Romanilor I., *Bucuresti*, 1938
 1859 — **Goetze, Albrecht** Cuneiform Inscriptions from Tarsus (Journal of the American Oriental Society, vol. 59 No. 1)
 1845 — **Gökdoğan, Dr. Mukbil** Strassenbau und Verkehrspolitik in der Türkei, *Stuttgart*, 1938
 2020 — **Goichon, A. - M.** Introduction à Avicenne. Son épître des Définitions, *Paris*, 1939
 1908 — **Guérinot, A.; etc...** La neuvième Campagne de Fouilles à Ras - Shamra - Ugarit, *Paris*, 1938
 2113 — **Gürgen, Dr. Ali Rıza** Türkiye koyun soylarının böbrek ve kuyruk yağları üzerinde araştırmalar, *Ankara*, 1937
 2123 — **Gürgen, Dr. Ali Rıza** Türkiye koyun soylarının böbrek ve kuyruk yağları üzerinde araştırmalar, *Ankara*, 1937 (ikinci nüsha)

H

- 1790 — **Hansen, Olaf** Die Mittelpersischen Papyri der Papyrussammlung der Staatlichen Museen zu Berlin, *Berlin*, 1938
 2004 — **Harrington, Dr. John.** A key to English Language (reprint: the Book of Record of the *Time Capsule*), /U. S. A./, 1939

- 2128 — **Hatipoğlu, Dr. Şevket Raşit** Türkiyede zirai Buhran, *Ankara*, 1936
- 2134 — **Hatipoğlu, Dr. Şevket Raşit** Türkiye ziraatinde Hububatın yeri ve ehemmiyeti, *Ankara*, 1937
- 2135 — **Hatipoğlu, Dr. Şevket Raşit** Dış ticaretimizde ziraatin payı, *Ankara*, 1936
- 1936 — **Heinrich, E; Lenzen, H; Nöldeke, A.** Zehnter vorläufiger Bericht über die von der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk - Warka untenommenen Ausgrabungen, *Berlin*, 1939
- 2051-2053 — **Hennig, Dr. Richard** Terrae Incognitae. Bd: 1-3, *Leiden*, 1936-38
- 2054 — **Hitti, Phillip K.** History of the Arabs, *London*, 1937
- 2056 — **Heuser, Fritz; İhami Şevket** Türkçe-Almanca lûgat, *Istanbul*
- 1951 — **Holborn, Haza (Rolant H. Bamton)** Ulrich von Hutten and the German Reformation, *New Haven*, 1937
- 1836 — Visages de la Hongrie, *Paris*, 1938
- 2152 — **Horn, Prof. Dr. V; Kadaster, Dr. Esat; Kansu, Dr. Sedat** Mısır Samanı ve hazım olabilmesi kabiliyeti hakkında, *Ankara*, 1938
- 2155 — **Horn Prof. Dr. V; Kadaster Dr. Esat; Kansu Dr. Sedat** Ökse otunun yem değeri, *Ankara*, 1938
- 1809 — **Hrozny, M. Bedrich** Le Nom et le Caractère de Gilgames, *Paris*, 1938
- 1810 — **Hrozny, M. Bedrich** Les lettres «Hittites» hiéroglyphiques A-D, Ecrites sur plomb, *Prague*, 1938
- 1826 — **Hrozny, M. Bedrich** Sur la première Dynastie de Kis, *Paris*, 1938
- 1827 — **Hrozny, M. Bedrich** Sur quelques Rapports entre Sumer-Akkad et l'Egypte au IVe. Millénaire avant J. C. Archiv Orientalni, vol. 10, No. 3), *Paris*, 1938
- 1828 — **Hrozny, M. Bedrich** La Charrue en Sumer-Akkad, en Egypte et en Chine (Archiv Orientalni, vol. 10. No. 3), *Paris*, 1938
- 1937 — **Hrozny, M. Bedrich** Sur un cachet «Hittite» hiéroglyphique de Ras-Shamra, *Gembloux (Belgique)*
- 1953 — **Hrozny, M. Bedrich** O nejstarším Stěhování Národů A. O Problému Civilisace Proto-Índické, *Praha*, 1939
- 1958 — **Hrozny, M. Bedrich** Über eine unveröffentlichte Urkunde vom Kültepe (ca. 2000 v. Chr.) (tirage à part: Symbolae Paulo Koschaker Dedicatae), *Leiden*, 1939
- 1959 — **Hrozny, M. Bedrich** L'inscription «Hittite» hiéroglyphique Messerschmidt. Corpus Ins. hett. VIII. (Reprinted: Archiv Orientalni, vol. II. 1939), *Prague*, 1939

İ

2016-2018 — **İbni Sina** Kamusu İbni Sina, C. 1—3

Belleten C. IV F. 20

- 2023 — **İbni Sina (Avicenne)**(Tercüme eden: Nematallah Cerame) Metaphysices Compendium *أبجد*, Roma, 1926
- 2025 — **İbni Sina (neşir ve izah eden: M. A. F. Mehren)** Traités Mystiques d'Abou Ali al Hosain b. Abdullah Sina 1., Leyde, 1839
- 2026 — **İbni Sina,(neşir ve izah eden: M. A. F. Mehren)** Traités Mystiques d'Abou Ali al Hosain b. Abdullah Sina 2. Leyde, 1891
- 2027 — **İbni Sina. (neşir ve izah eden: M. A. F. Mehren)** Traités Mystiques d'Abou Ali al Hosain b. Abdullah Sina 3, Leyde, 1894
- 2028 — **İbni Sina,(neşir ve izah eden M. A. F. Mehren)** Traités Mystiqu d'Abou Ali al Hosain b. Addullah Sina 4, Leyde
- 2032 — **İbni Sina; Al Farabi** La Musique arabe, Tome II. Traduction: Baron Rudolph d'Erlanger, Paris, 1935 (hicri)
- 2033 — **İbni Sina** Eski yazı, arapça «Elnecat», Mısır, 1331 (hicri)
- 2034 — **İbni Sina** Esbabı hudusülhuruf, Kahire, 1352 (hicri)
- 2035 — **İbni Sina** Tis Resail, Mısır, 1326 (1908)
- 2036 — **İbni Sina** Mecmuatülrisail, Mısır, 1328 (hicri)
- 1902 — **İrtem, Sâleyman Kâni** Türk Kemankeşleri, İstanbul, 1939
- 1926 — **İskit, Server** Türkiyede matbuat rejimleri, İstanbul, 1939
- 2125 — **İzmen, Dr. Ekrem Rüştü** Kaşar peynirinin yapılışı ve terkibi üzerinde araştırmalar, Ankara, 1937
- 2158 — **İzmen, Dr. Ekrem Rüştü** Boz ırkın süt verimi ile sütünün terkibi, Ankara, 1939

J

- 2050 — **Jacob, Conrad** Hildebrandt's dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656-1658)(herausg., erläutert von Franz Babinger), Leiden, 1937
- 1960 — **Jaeschke, Gotthard (çeviren: Ni-yazi Recep Aksu)** Türk inkılabı tarihi kronolojisi, birinci cilt, İstanbul, 1939
- 2047 — **Jeffery, Arthur** Material for the history of the Text of the Quran, Leiden, 1937
- 1963 — **Jestin, Raymond** Tablettes sumériennes de Suruppak, conservées au Musée de İstanbul, Paris, 1937
- 2041 — **Juwayni, Alaiddin Ata Malik (çıkaran: Kazvinî)** Tarih - i - Jahan-Gusha. Part II, Leiden, 1916

- 2044 — **Juwayni, Alaiddin** Tarikh-i-Jahan-Gusha. Part. III, *Leiden*, 1937
Ata Malik (çıkaran: Kazvini)

K

- 2127 — **Kadaster, Dr. Esat İsfendiyar** Hayvan yemi bakımından zeytin küspesi üzerinde araştırmalar, *Ankara*, 1938
- 2153 — **Kadaster, Dr. Esat İsfendiyar** Ziraat kimyası ve bu ilmin ziraatte ehemmiyeti, *Ankara*, 1938
- 2154 — **Kadaster, Dr. Esat İsfendiyar** Protein maddeleri ve bunların hayvan beslenmesindeki rolü ile Türkiye ziraat hayvanlarının protein menbaları, *Ankara*, 1938
- 2048 — Festschrift *Kahle* (Studien zur Geschichte und Kultur des nahen und fernen Ostens, herausg. W. Hoffnung und W. Kirfel), *Leiden*, 1935
- 1980 — **Kalidas, Nag** Cultural Migrations in Oceania (Reprinted: *Calcutta Review*, July 1939), *Calcutta*, 1939
- 2013 — **Kansu, Prof. Dr. Şevket Aziz** Sur les nouvelles découvertes paléolithiques, faites en Anatolie sous l'auspice de la Société Turque d'Histoire, *Copenhagen*, 1939
- 2014 — **Kansu, Prof. Dr. Şevket Aziz** Recherche sur les Angles de la Base du Crane chez les Turcs, *Copenhagen*, 1938
- 2015 — **Kansu, Prof. Dr. Şevket Aziz** Contributions antropologiques à l'Etude sur l'Histoire raciale de l'Anatolie, *Copenhagen*, 1938
- 2131 — **Kansu, Dr. Sedat** Türkiye Bakliyatının terkipleri ve gıda olarak kullanışları üzerinde etüdler (Türkiye insan gıdası maddelerinin kimyasına dair bir etüd), *Ankara*, 1936
- 1910 — **Karsel, Hulusi Suphi; Kösemihal, Mahmut Ragıp** Ankara bölgesi musiki Folkloru, *Ankara*, 1939
- 2162 — **Kemal, Dr. Ing. Ali** Grundlagen, Bedingungen und Aufbau der Forstwirtschaft in der Türkei, *Ankara*, 1935
- 1796 — **Keskin, Refik Münür; Sağlık, Saim** A Sketch of the History of Gynecology and Obstetrics in Turkey. (Extract: *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, Vd. No. 8. 1938), 1938
- 2148 — **Kiper, Neşet Ömer** Ankara, Eskişehir, Çankırı vilâyetlerinde meyvacılık ve biyolojik tetkikatına ait raporlar, *Ankara*, 1937
- 2130 — **Korur, Dr. Münür Refet** Türkiyede nebati boyalar, *Ankara*, 1937
- 1941 — **Kovenko** Divrik mıntakası Turmalinli Manyetik yatakları (Maden Tetkik ve Arama enstitüsü), *Ankara*, 1939
- 1873 — **Kowalski, Tadeusz** Türk dilinin komşu millet dilleri üzerindeki tesiri, *Ankara*, 1934
- 1874 — **Kowalski, Tadeusz** Zagadki Lodowe Turecki (Enigmes populaires turques), *Cracovie*, 1919

- 1875 — **Kowalski, Tadeusz** Compte - rendu du voyage dialectologique en Anatolie méridionale, qui eut lieu du 1er Août au 13 Septembre 1936 (Bulletin de l'Académie polonaise des Sciences et des Lettres), *Cracovie*, 1936
- 1876 — **Kowalski, Tadeusz** Türkische Sprachproben aus Mittelanatolien (The Polish Bulletin of Oriental Studies, vol I. 1937), *Warschau*, 1937
- 1877 — **Kowalski, Tadeusz** La Méthodologie des Recherches sur les Mots empruntés du turc dans les Langues slaves.
- 1878 — **Kowalski, Tadeusz** Polacy w Świątej, Syrjii Egipcje 1147-1914 Jan St. Bystron, *Krakow*, 1930
- 1879 — **Kowalski, Tadeusz** Felix Gross: Kocsownictwo Studja nad nomdyzmen i nad wptywem tegoz na spoteczenstwo, ustróji prawo (Polish Bulletin of Oriental Studies, vol. I, 1939), *Warsaw*, 1937
- 1880 — **Kowalski, Tadeusz** K. Grönbech: Monumenta linguarum Asiae Minoris, Codex Cumanicus. (Polish Oriental Bulletin, vol_I, 1937), *Varsaw*, 1937
- 1882 — **Kowalski, Tadeusz** O. Michal Ignacy Wieczorkowski T. J. I. Jego Prace Tureckie, *Krakow*, 1935
- 1883 — **Kowalski, Tadeusz** Les Turcs balkaniques. (Revue Internationale des Etudes Balkaniques, T. IV. 1936), *Cracovie*, 1936
- 1884 — **Kowalski, Tadeusz** Proba charakteristiki tworezosci arabskig (Roeznik Orientalistyezny, T IX, str 1-2), *Lwow*, 1933
- 1885 — **Kowalski, Tadeusz** Najpilniejsze Zadania Karaunoznaustwa (Zeszyt II, 1936 p), *Wilno*, 1938
- 1886 — **Kowalski, Tadeusz** Les éléments ethniques turcs de Dobroudja (Rocznik orientalistyezny T XIV str. 66-80), *Lwow*, 1938
- 1887 — **Kowalski, Tadeusz** Türkische Sprachproben aus Mittelanatolien (The Polish Bulletin of Oriental Studies, vol II, 1938-1939), *Warschau*, 1938
- 1888 — **Kowalski, Tadeusz** Wyrazy Kipezackie W Jezyku Ormian Polskich, *Wilno*, 1938
- 1889 — **Kowalski, Tadeusz** Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes «lär» in den Türk-Sprachen (Mémoires de la Commission Orientaliste, No. 25), *Krakow*, 1936
- 1890 — **Kowalski, Tadeusz** Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est. (Mémoires de la Commission Orientaliste, No. 16), *Cracovie*, 1933
- 1891 — **Kowalski, Tadeusz** Sir Aurel Steins Sprach-aufzeichnungen im Ainallu - Dialekt aus Süd-Persien (Mémoires de la Commission Orientaliste, No. 29), *Krakow*, 1937
- 1892 — **Kowalski, Tadeusz** Ze studjóu Nad Forma Poezji Ludów Tureckich. (Mémoires de la Commission Orientaliste. No. 5), *Cracovie*, 1922
- 1893 — **Kowalski, Tadeusz** Karaimische Texte im Dialekt von Troki (Mémoires de la Commission Orientaliste, No. 11), *Cracovie*, 1929

- 1910 — **Kösemihal, Mahmut Ragıp** Ankara bölgesi musiki Folkloru, *Ankara*, 1939
- 2097 — **Kraus, Dr. Kurt** Ankaranın Floru, *Ankara*, 1937
(türkçeye çeviren: Dr. Hikmet Ahmet Birand)
- 2106 — **Kraus, Dr. Kurt** Türkiyenin Gymnospermleri (çıplak tohumlular), *Ankara*, 1936
(türkçeye çeviren: Dr. Salâhattin Fehmi)
- 2003 — **Kreševljakoviç, Hamdija** Vodovodi.— I, Gradnje Na Vodi se Starom Sarajevu, *Sarajevo*, 1939
- 1904 — **Kriss, Rudolf** Die Schwäbische Türkei, *Düsseldorf*, 1937
- 2146 — **Kural, Dr. Mahmut Şemsi** Komparativ Anatomi Terimleri, cilt I "Skelet sistemi", *Ankara*, 1937
- 1833 — **Kurat, A. N.; Zetterstein, K. V.** Türkische Urkunden, *Uppsala*, 1938
- 1823 — **Kühnel, Ernst** Die Sammlung türkischer und islamischer Kunst im Tschinili Köşk, (Meisterwerke des Archäologischen Museums Istanbul), *Leipzig*, 1938

L

- 1932 — **Lamb, Winifred**, Excavations at Kusura near Afyon Karahisar: II, *London*, 1938
- 1844 — **Lascaris, Michel** Salonique à la Fin du XVIII e Siècle, *Athènes*, 1939
- 2007 — **Leiro-Larstrom** Buda Visszafoglalása 250 — Ik Evfordulójának Emlékiallítása (Imparmüvészeti Múzeum), *Budapest*, 1937
- 1956 — **Lenzen, H. Dr. Phil; Nöldeke, Arnold** Kurzbericht Warka XI 1938 - 39 (Sonderdruck der Deutschen Forschungsgemeinschaft)
- 1936 — **Lenzen, H.; Nöldeke, A.; Heinrich, E.** Zehnter vorläufiger Bericht über die von der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Wara unternommenen Ausgrabungen, *Berlin*, 1939
- 2049 — **Littmann, Enno** Orientalische Studien: herausg.: R. Paret. Festschrift, *Leiden*, 1935
- 2070 — Londra Beynelmilel tarihçiler kongresinde (Mart 1913) Rus âlimleri A. A. Bobrinsky, E. M. Pridik, M. J. Rostovsef, B. V. Formakofskij ve E. B. Fon Stert tarafından okunan raporlar, *Petersburg*, 1914

M

- 2024 — **Madkour, İbrahim** L'Organon d'Aristote dans le monde arabe, *Paris*, 1934
- 1793 — **Mansel, Dr. Arif Müfit** Trakyanın Kültür ve Tarihi, *Istanbul*, 1938
- 1816 — **Matbuat Genel Direktörlüğü** Yabancı gözü ile Cümhuriyet Türkiyesi, *Ankara*, 1918
- 1789 — **Meissner, Bruno** Die Achämenidenkönige und das Judentum, *Berlin*, 1938

- 1896 — **Mende, Gerhard** Der nationale Kampf der Russlandtürken, *Berlin*, 1936
 1962 — **Mendicta y Nunez** La Economia del India, *Mexico*, 1938
 1906 — **Menghin, Oswald** Origin and development of the Early Paleolithic Cultures. (Research and Progress, vol IV. No. 6), *Leipzig*, 1939
 2012 — **Menghin, Oswald** *Literarische Besprechung*: Hermann Baumann: Schöpfung, Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker.
 1837-1840 — **Michoff, N.V.** Sources Bibliographiques sur l'Histoire de la Turquie et de la Bulgarie I-IV, *Sofia*, 1914-34
 1841 — **Michoff, N. V.** La Population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII e et au XIX e S., *Sofia*, 1924
 1940 — **Miles, George C.** Some Coins from Sunjar, *IU, S. A.*, 1939
 1914 — **Moravcsik, Gyula** Görög Költemény a Várnai Csatarol, *Budapest*, 1935
 1919 — **Moravcsik, Gyula** Magyar Tartenet Bizanci Forrasai, *Budapest*, 1934
 1931 — **Morrison, Johan A.** Alişar: A unit of Land occurance in the Kanak Su basin of Central Anatolia (the University of Chicago), *Chicago*, 1939

N

- 1787 — **Naumann, Rudolf; Bittel, Kurt** Boğazköy II. Neue Untersuchung hethitischer Architektur, *Berlin*, 1938
 1788 — **Naumann, Rudolf; Bittel, Kurt** Boğazköy II. Neue Untersuchung hetitischer Architektur, *Berlin*, 1938 (ikinci nüsha)
 1871 — **Naumann, Rudolf; Bittel, Kurt** Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1938. (Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin. Nr. 77 Mai 1939)
 1895 — **Naumann, Rudolf; Bittel, Kurt** Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1938. (Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin, Nr. 77 Mai 1939), 1939 (i. N.)
 1921 — **Németh, Gyula** Körösi Csoma Archivium, *Leipzig*, 1935
 1967 — **Németh, Gyula** Körösi Csoma Sandor cilja, *Budapest*, 1935
 1988 — **Németh, Gyula** A magyar rovasiros; macar oyma yazısı, *Budapest*, 1934
 1936 — **Nöldeke, A; Lenzen, H. (herausg. Heinrich, E.)** Zehnter vorläufiger Bericht über die von der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka unternommenen Ausgrabungen, *Berlin*, 1939
 1956 — **Nöldeke, A; Lenzen, H.** Kurzbericht Warka IX 1938-39 (Sonderdruck der Deutschen Forschungsgemeinschaft)

O

- 2142 — **Oktel, Dr. Nurettin** Türkiyede kullanılan ev ilaçlarıyla bunların farmakolojik tesirleri ve tedavi ehemmiyeti, *Ankara*, 1939
 2141 — **Oraman. Dr. Nail** Ankara vilâyeti bağcılığı ve Ankarada yetişen başlıca üzüm çeşitlerinin Ampelografisi, *Ankara*, 1937
 1881 — Oriental Institute in Praha: Members Meeting. 1937

- 1987 — **Osten, H.; H. von der Gâvurkale kılavuzu, *Istanbul*, 1937**
 1930 — **Otto, H.; Bittel Kurt** Demircihöyük (Bericht über die Ergebnisse der Grabung von 1937), *Berlin*, 1939
 2042 — **Otto, Walter (Herausgeber)** Handbuch der Archäologie I. Textband, *München*, 1939
 2043 — **Otto, Walter (Herausgeber)** Handbuch der Archäologie I. Tafelband, *München*, 1939
 2132 — **Oytun, Dr. Hasan Şükrü** Anadolu koyunlarının endoparaziter hastalıkları, bilhassa Helment hastalıklarının önemi ve kesim teşhislerinin deneci, *Ankara*, 1937
 1822 — **Özer, Şevki** Katır yetiştirmek, *Ankara*, 1939

P

- 1814 — **Pittard, Eugène** Les Tziganes ou Bohémiens, *Genève*, 1932
 1912 — **Pittard, Eugène** Un chef d'Etat animateur de l'Anthropologie et de la Préhistoire: Kemal Atatürk, (Revue Anthropologique, No. 1-3, Janv. — mars 1939)
 2045 — **Plötz, Dr. Karl (ergänzt: F. Litschauer; Dr. von Jung)** Hauptdaten der Weltgeschichte. *Berlin-Wien*
 1867 — **Przeworski, Stefan** Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500-700 vor Chr. (Internationales Archiv für Ethnographie), *Leiden*, 1939
 1939 — **Przeworski, Stefan** Ausgrabungen und Forschungsreisen in Inner-Anatolien (the Polish Bulletin of Oriental Studies), *Warschau*, 1938-1939
 1978 — **Poliklinik** İbni Sina nüshası (900 üncü yıldönümü) No. 49. - Temmuz 1937.

R

- 2037-2040 — **Radloff W.** Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte Band I-IV., *St. Petersburg*, 1893-1911
 2005 — **Rasonyi, L.** Les noms des Tribus dans le: CAOBO OHOAKY NTOPEB (Seminarum Kondakovianum), *Prag*, 1936
 1907 — **Raumer, Kurt von (m. weiteren Beiträgen von: Wittram, R; Fletcher A; Sielmann, B; Dapkowitsch; Frantz, G.)** Der Bolschewismus und die baltische Front. (Baltische Länder, I Lieferung), *Leipzig*, 1939
 1984 — Republic of Turkey (Supplement No. 149 of the Financial Times), *London*, 1937
 1799 — **Ebu-Reyhan, Birunlu (Çev. Şerefeddin Yalrkaya)** Kitabüssaydele Fittüb mukaddimesi. *Istanbul*, 1937
 2096 — **Rıza, Dr. Kâzım** Türkiye ziraati ve Türkiye ziraatinin mühim şubeleri, *Ankara*, 1935

- 1911 — **Roger, Noëlle** Anadolu, la Turquie de Kemal Atatürk, *Paris*, 1938
- 1897 — **Ronart, Stephan** Turkey to day, *London*, 1938
- 1971 — **Rossi, Ettore** Parafrazı turca del "De Senectute", presentata a Solimano ile Magnifico dal Bailo Marino Cavalli (1559), *Roma*, 1937
- 1863 — **Rothermere, Viscount** Warnings and Predictions, *London*, 1939
- 1925 — **Ruben, Walter** Eisenschmiede und Dämonen in Indien (Intern. Archiv. f. Ethnographie), *Leiden*, 1939
- 1952 — **Rudin R. Harry** Germans in the Cameroons 1884-1914, *New Haven*, 1938
- 2068 — Rus. Imp. Arkeoloji Komisyonunun 1897 senesi yıllık raporu, *St. Petersburg*, 1900
- 2071 — Rus Imp. Arkeoloji Komisyonunun yıllık raporu. 1899 senesi. *St. Petersburg*, 1902
- 2072 — Rus İmp. Arkeoloji Komisyonunun 1894 senesi yıllık raporu, *St. Petersburg*, 1896
- 2073-2075 — Rus İlimler Akademisi, Sovyet Etnografya mecmuası. No. 1-4 1937, *Leningrad-Moskova* 1937
- 2076 — Rus İlimler Akademisi. Sovyet Etnografya mecmuası. I 1938, *Leningrad-Moskova*, 1938
- 2077 — Rus İlimler Akademisi, Sovyet Folklor mecmuası. 4-5 1936, *Leningrad-Moskova* 1937
- 2078 — Rus İlimler Akademisi, Sibiryada On Gün Kültürü, *Leningrad-Moskova*
- 1957 — **Rypka, J.** Hommage à Bedrich Hrozny (Reprinted: Archiv Orientalni, vol. II 1939 No. 1), *Prag*, 1936

S

- 1862 — **Sabuncuoğlu, Şerefettin (Naşir : Sâheyl Ünver)** Kitabül Cerrahiyei İlhaniye, (Cerrahname: 870-1465), *Istanbul*, 1939
- 2022 — **Saliba, Ceâlîl** Etüde sur la Métaphysique d'Avicenne, *Paris*, 1926
- 2109 — **Salomon - Calvi, Prof. Dr. (Çeviren: Dr. Şevket Ahmet Birand)** Türkiye Cumhuriyetinde Jeolojik görümler No. I: Ankaranın su vaziyeti, birinci kısım, *Ankara*, 1936
- 2110 — **Salomon - Calvi, Prof. Dr. (Çeviren: Dr. Şevket Ahmet Birand)** Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler No. 2: Samsun ve Sinop çerçevesindeki tektonik görümler, *Ankara*, 1936
- 2111 — **Salomon - Calvi, Prof. Dr. (Çeviren: Dr. Şevket Ahmet Birand)** Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler No. 3: Boyabadın "tertiär", çukuru ve Boyabadla Sinop arasındaki tebeşir dağları, *Ankara*, 1936

- 2112 — **Salomon - Calvi**, Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler No. 4: Prof. Dr. (Çeviren: **Dr. Şevket Ahmet Birand**) Sinobun cenubundaki tebeşir dağları üzerinde yeni görüşler, *Ankara*, 1936
- 2116 — **Salomon - Calvi**, Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler. 5: Mersin Prof. Dr. (Çeviren: **Nafiz İlgüz**) civarında Toroslarda genç yükselmeler, *Ankara*, 1936
- 2117 — **Salomon - Calvi**, Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler No. 6: Prof. Dr. (Çeviren: **Nafiz İlgüz**) Kütahya civarındaki Kaolin teşekkülü ve silisleşme hâdiseleri hakkında, *Ankara*, 1936
- 2118 — **Salomon - Calvi**, Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler No. 7: Prof. Dr. (Çeviren: **Nafiz İlgüz**) Anadolu da mahrutî tecezzi şekilleri, *Ankara*, 1936
- 2119 — **Salomon - Calvi**, Türkiye Cumhuriyetinde jeolojik görümler No. 8: Prof. Dr. (Çeviren: **Dr. Şevket Ahmet Birand**) Anadolu ovalarının teşekkülü, *Ankara*, 1936
- 2139 — **Salomon - Calvi**, Türkiyede jeolojik görümler. Tonal hattının Anadolu Prof. Dr. (Çeviren: **Haydar Bayda**) içlerine kadar devamı, *Ankara*, 1937
- 2179 — **Sarasin, Fritz** Bericht über das Basler Museum für Völkerkunde für dar Jahr 1939, *Basel*, 1940
- 2029 — **Sauter, Constantin** Avicennas Bearbeitung der Aristotelischen Metaphysik, *Freiburg*, 1912
- 1908 — **Schaeffer, Claude F - A.** La neuvième Campagne de Fouilles à Ras - Shamra - Ugarit, *Paris*, 1938
- 1927 — **Schaeffer, Claude F - A.** Ugaritica (Mission de Ras-Schamra, Tome III), *Paris*, 1939
- 1922 — **Schede, M; Schultz, H. St.** Ankara und Augustus, *Berlin*, 1937
- 2145 — **Schmitschek, Prof. Dr. Ing. E.** (Çeviren: **Dr. Faik Tavşanoğlu**) Türkiyede orman koruması ve orman etnolojisi hakkında görüşler, No. I: Ayancık, Gökırmak, Gögeçagol, Kastamoni, Küre, Dadaj, İlgazdağı, Çankırı, *Ankara*, *Ankara*, 1937
- 1901 — **Schreiber, Dr. Georg** Volk und Volkstum, *München*, 1938
- 1922 — **Schultz, H. St.; Schede, M.** Ankara und Augustus, *Berlin*, 1937
- 1938 — **Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament, by Command of His Majesty** Documents concering German - Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3. 1939, *London*, 1939
- 1950 — **Scherman, Kent** Electoral Procedure under Louis Philippe, *New-Haven*, 1937
- 1905 — **Sieg, Dr. Emil** Und dennach "Tocharsch,, , *Berlin*, 1937

- 2055-2061 — **Snouck - Hurgronje, C.** Vertfreide Geschriften. (Gesammelte Schriften) I-VI, *Leipzig*, 1923-27
- 1858 — **Society of Antiquaries of Scotland** Proceedings of the Society, *Edinburgh*, 1938
- 2030 — **Soubirau, Dr. André** Avicenne, prince des Médecins (sa vie, sa doctrine), *Paris*, 1935
- 2136 — **Spöttel, Prof. Dr. Walter (Çev. Dr. : Kadri Bilgemre)** Türkiye koyuncululuğu hakkında etüdler, *Ankara*, 1937
- 2150 — **Spöttel, Prof. Dr. W. (Çev. Dr. E. Rüstü İzmen)** Anadolu mandalarının süt vermeleriyle sütlerinin terkibi, *Ankara*, 1937
- 1903 — **Spuler, Bertold** Die Minderheitenschulen der Europäischen Türkei, *Breslau*, 1936
- 1983 — **Steffen (mit Beiträgen von Dr. Lollung)** Karten von Mykenai (erläuternder Text) nebst zwei Karten in Folio, *Berlin*, 1884
- 2107 — **Stetter, Prof. Dr. Rudolf (Çev. Dr. Cemal Köni)** Ankarada heygirlerde kum, taş ve saire almakla bağırsak hastalıklarının çok görülmesi, *Ankara*, 1936
- 2108 — **Stetter, Prof. Dr. Rudolf (Çev. Cemal Köni)** 1935 yılında Ankara koyunları üzerinde yapılan otopsi muayeneleri neticesi, *Ankara*, 1936
- 1934 — **Stewart, James R.; Bittel, Kurt** Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy. (Archiv für Orientforschung), *Berlin*
- 2065 — **Stier, Dr. H. E. (Herausg.)** Die Welt als Geschichte. Bd. I, *Stuttgart*, 1936
- 2066 — **Stier, Dr. H. E. (Herausg.)** Die Welt als Geschichte. Bd. II, *Stuttgart*, 1935
- 1807 — **Stirling, M. W.** Historical and Ethnographical Material on the Jivaro Indians
- 2067 — **Stier Dr. H. E. (Herausg.)** Die Welt als Geschichte. Bd. III, *Stuttgart*, 1937
- 2062 — **Sturtevant, H. Edgar** A Hittite Glossary, *Philadelphia*, 1936
- 1920 — **Su, Kâmil** XVII ve XVIII ci yüzyıllarda Balıkesir şehir hayatı, *Istanbul*, 1937
- 1976 — **Su, Kâmil** XVII ve XVIII ci yüzyıllarda Balıkesir şehir hayatı, *Istanbul*, 1937 (ikinci nüsha)

Ş

- 1872 — **Şenyürek, Muzaffer Süleyman** Cranial Equilibrium Index (American Journal of physical Antropology, vol. XXIV, No. 1 Sep. 1938), 1938
- 2046 — **Şevket İlhami; Heuser, Fritz** Türkçe- Almanca lûgat, *Istanbul*, 1931

T

- 1968 — **Takács, Zoltan de** A Preliminary Report on a far eastern Journey (Reprinted: Far East, 1937, vol II No. I to 4), *Budapest*, 1937
- 1918 — **Tankut, H. R.** Etude linguistique: Güneş - Dil, *İstanbul*, 1936
- 1794 — İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih semineri dergisi, *İstanbul*, 1938
- 2115 — **Toktay, Dr. Bedif** Muhtelif yaşlardaki insan ve ziraat hayvanlarında mukayeseli normal ve patolojik kan tazyiki ölçüsü ve bu ölçüdeki osillasyon kıymeti ve ehemmiyeti, *Ankara*, 1936
- 1949 — **Tucker, G. N.** The Canadian Commercial Revolution 1845 - 1851, *New Haven*, 1936
- 1981 — **Turgut, A. Memduh** İznik ve Bursa tarihi (Bursa Halkevi neşriyatı: 8), *Bursa*, 1937 (ikinci nüsha)
- 1982 — **Turgut, A. Memduh** İznik ve Bursa tarihi (Bursa Halkevi neşriyatı: 8), *Bursa* 1937
- 1899 — The New Turkey (Times), *London*, 1938
- 1802 — İstanbul Üniversitesi Türk tıp tarihi arkiivi sayı 8, *İstanbul*, 1938
- 1803 — Türk Tıp tarihi Arkivi. Yıl 3, sayı: 9, *İstanbul*, 1938
- 1830 — Türk Tıp tarihi Arkivi. Yıl 3, sayı 10, *İstanbul*, 1938
- 2161 — Türkische Handelskammer für Deutschland. 10 yıl Almanyada ticaret odası, *Berlin*, 1938
- 2161 — **Tüzdil, Dr. Ahmet Nevzat** Türkiye kasaplık hayvanlarında Gongylonema, *Ankara*, 1939

U

- 1829 — **Uludağ, Dr. Osman Şevki** Uludağ tapınakları, Keşişleri, Dervişleri, *İstanbul*, 1936
- 2069 — **Uvarova (tertip eden)** Kafkasya arkeolojisine dair Materyeller. Fasikül VI, *Moskova*, 1911
- 1972 — **Uzunçarşılı, İ. H.** Vezir Hakkı Mehmet paşa (Türkiyat mecmuası cilt. VI, ayrı basım), *İstanbul*, 1939

Ü

- 1798 — **Ünver, A. Süheyl** Büyük Türk hekimi ve feylesofu İbni Sina (980-1037), *İstanbul*, 1937
- 1800 — **Ünver, A. Süheyl** Tıp Tarihi Enstitüsü 1937 - 38 ders yılı çalışmaları hulâsası, *İstanbul*, 1938
- 1801 — **Ünver, A. Süheyl** Tıp tarihi I., *İstanbul*, 1938
- 1866 — **Ünver, A. Süheyl** Tanksuknamei İlhan, Der Fünunu Ulûmu Hataî mukaddimesi, *İstanbul*, 1939
- 2101 — **Üresin, Dr. Ekrem Rüşfî** Silivri yoğurdunun yapılışı ve terkibi hakkında araştırmalar, *Ankara*, 1935

- 2104 - **Üresin, Dr. Ekrem Rüştü** Kars sütçülüğü hakkında tetkikler, *Ankara*, 1936

V

- 1824 - **Vakıflar U. Müd.** Fatih Mehmet II vakfiyeleri, *Ankara*, 1938
 1813 - **Vendier, Jacques; Drioton, Etienne** Les peuples de l'Orient Méditerranéen II: l'Égypte, *Paris*, 1938
 1811 - **Vinski, Zdenko** Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum, *Zagreb*, 1938
 1908 - **Virolleau, Ch.** La neuvième Campagne de fouilles à Ras-Shamra-Ugarit, *Paris*, 1938
 1915 - **Vogt, A.** L'Hippodrome de Constantinople, *Bruzelles*, 1935

W

- 1806 - **Webb, William S.** An Archaeological Survey of the Narris Basin in Eastern Tennessee (Smithsonian Institution), *Washington*, 1938
 1917 - **Wiegand, Theodor** Die Denkmäler als Hilfsmittel der Altertumsforschung, *München*
 1792 - **Wittek, P.** Le Sultan de Rum (Extrait de l'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, t. VI, 1938), *Bruzelles*, 1938
 1861 - **Wittek, P.** Les Archives de Turquie (Byzantion, T. XIII 1938), *Bruzelles*, 1939

Y

- 1820 - **Yalçın, A. R.** Çukurova halk terbiyesinde Avcılık, *Adana*, 1938
 1860 - **Yalçın, A. R.** Cenupta Türkmen oymakları, *Adana*, 1937
 1990-1998 - **Yazır, Elmalı M. Hamdi** Hak dini Kur'an dili (Yeni mealli türkçe tefsir, cilt 1-9), *İstanbul*, 1935-38

Z

- 1864 - **Zarek, Otto** Die Geschichte Ungarns, *Zürich*, 1938
 1833 - **Zetterstein, K.V.; Kurat A. N.** Türkische Urkunden, *Uppsala*, 1938
 2008 - **Zuschlag, H. (ergänzt durch P. Leonhardi)** Geschichtsdaten (Mentor-Repetitorien, Band 15) 9. Auflage, *Berlin*.

**İBNİ HASSUL'UN TÜRKLER HAKKINDA
BİR ESERİ**

I

ABBAS AZZAVÎ'NİN MUKADDİMESİ

II

İBNİ HASSUL RİSALESİNİN METNİ

عنه من آثاره لبعدي عن سامي بابه . ومن الله
التوفيق وعليه التوكل واليه المصير ، وهو حسبنا ونعم
النصير .

وصلّى الله على سيدنا محمد وآله وسلم تسليماً . ينسب
الفراغ من نسخة في نصف ذي القعدة سنة تسع
وأربعين وستمائة هـ لاله
انتهى

وجاء في هامش آخر الكتاب :

« عورض بالأصل المنقول منه ^(١) وكتب للنجي
الحرم الله تعالى (الحسن بن) محمد بن الحسن الصغاني
جعل الله ^(٢) فخماً بحاله غير منقل عنها ^(٤)
في ذي الحجة من شهر سنة تسع واربعين وستمائة
حامداً ومصلياً ^(٥) »

(١) كلمة لم تقرأ . (٢) هنا خرم محل الحسن بن بصاد فإمامه
ورجعه في منتخب الخوارص ٤٨ وفي الخوارص الجامعة من ٦٤ وكتب كثيرا
(٣) (٣ ٤ ٥) خرم أيضاً -

ونشأت الدعوة .

فأما ما شاهدته من ورع هذا السلطان أعز
الله نصره مما تحققت به أن ملكه دائم لا تتحلل
قواعده، ولا تتحلل معافده التي حضرت مجلسه العالي
وفدعت نسخة عهد نيل للأمبر زُرْبَر بن علاء الدولة
حين أوجب الجرباذقان، وكان مما شرط عليه أن
لا يضعف يده ولا يترجم منه ما حوله، فقال حرس الله
بسبطه إلا أن يظلم رعيته، أو يفيض على ملك، فلا
يرضى بذلك منه، وكل من الحاضرين فضاه وعدوا ولا
وزراء وكتابا، لم يهتد لي هذا الاستثناء، ولم يذكر
بهذه للمآثرة الغراء .

نسخة عهد وما شرط فيها

وقد علم الله تعالى اني منذ سعدت بخدمة
واستصك بأسباب دولته مارأيت خيب آملاً، أو نهر
عالمنا، أو فسح في ظلم، أو رخص في إثم . فما الظن
بملك هذا الأبر مساعيه، وأدق معاليه، وسأذكر
من بعد تفصيل آثاره في الفئوح التي سهلها الله
سنة بعد سنة ما شاهدته منذ سعدت بأيامه،
وأدرعت انصافي من الكرامه وانعامه، وأرجع الى
الأجل، عهد الملك كتب الله اعداءه فيما غيب
(١) وردت غير منقوطة .

الملك لم يفسح في ظلم ولا
رخص في إثم

بالمجود والكفران ، واحفدوه بخبانات الهد ، وهنات
 اللسان ، وغرموه الأموال العظيمة على محاصرة لبلد
 ومداواها ما أظهره أهله من البغي والنرد ، فما كان منه
 وقد فتح البلد أعنوة ، وظفر بأهلها جمره الآ الحفو
 الذي حبر العالمين ، واجمل للملوك السابقين . وهذه الخصلة
 وإن كان كرم الطبع وشرف اللمة ، والنفس الحاديهن إليها .
 والباعثين عليها ، فإن الشيخ الأجل العميد عميد الملك
 حرس الله دولته امزها برواية أخبار الحكماء له وايضا طه
 بالوعظ الكرم خفيه ، وشدة عزمه ، وبالضد من ذلك
 فعل عضد الدولة وقد ظفر بأهل بغداد لما قتل
 بخنبار فأزال نعمهم وحل النقم بهم ، وضرب التيران
 فيهم . هذه والخلافة مستفزة بها ، وثاوية فيها .

البلد

أهل بغداد

نسب السلطان

سرجو (سليق)

فأما نسب السلطان أعز الله نصره فقد كنى
 في شرفه انه لا ينهي كنسب غيره الى مسترف
 مملوك ومجهول مخمور ، ومن اجداده سرجو الذي
 ضرب ملك الخزر بسيفه فاشحنه بجمود كان في يده حتى
 خرت دابته ، وسقط لوجهه . وهذا لا يفعله الا نض
 حركاً وهمة على العيوف مطلة . ومنه ابتدأت الدولة ،
 (١) ورد في التركيب الناصح بلفظ (سليق) بن (تقاق) أو (دقاق)
 وفي بعض الكتب بفاق واظنه غير صواب .

وآثاره الحسنة ، ومواقفه العادلة ، ومقاماته المحمودة
 ان شئت في الحلم عن الجناه ، وان شئت في البذل
 للعفاه ، وان شئت في التوفير للكفاه ، وان شئت
 في التعطف على أهل البيوتات ، وان شئت في الرفع عن
 الشبهات ، كانت المدد التي حظي فيها هذا الشيخ
 المؤيد بخدمته ، واخص بحضوره ، ونفذت أوامره على
 مملكته ، ووقع الاصغاء الي نصيحته .

فمن ذلك ما أتاه في معنى الأمير الأسف سالار
 سيف الدولة أبي اسحق ابراهيم بن يوسف وقد قدم اسيراً
 بين يديه ، وفرائضه تُرعد ، والخوف يقوم به ويتعد ،
 وكل يتوقع من السلطان أعز الله نصره الا شاطة بدمه .
 والنشفي منه بقله ، فقام اليه معانفاً ، وقيل عذرة
 كاذبا كان اوصادفاً ، وبالضد من هذا فعل عضد الدولة
 بعز الدولة بخيار وهو ابن عمه ، كان حين ظفربه
 فلم يشغه الآفته ، وحر رأسه ، وتقدمه في الطن
 مبالغة في النشفي منه . فأبى الصابي عن هذا الحق العظيم
 والعفو الكريم .

وأغرب من هذا ما أتاه حرس الله علاه في معنى
 أهل أصهان وقد جا هروه بالعصيان ، وفألوه .

الأمير الأسف سالار سيف الدولة

الحقد

أهل أصهان

بالحجوة

عنهم ، وعزز وجود من يكون له في جنس من هذه العلوم تقدم قدم ، وصواب أثر ، فان وجد كان الامام المرموق والفاضل المشهور ، والخبر المشهود له ، والاملح الذي لا غايه ودرهه . فاما المحيط بجميعها خبراً ، والمنفذ كلها علماء ، والبرز في عامها وخاصها وسهلهما وشاقتها فما سمعنا به ولا رأيناها ، ولا أخبرنا عنه ولا اخترناها .

الشيخ العبد والعلوم

وهذا الشيخ الأجل العبد عميد الملك . حرر الله دولته ، مبرز في كل واحد حتى كأنه لم يقرأ سواه علماً . ولم ينفق في غيره عمراً ، وهذا على حداثة السن ، و تراكم الشغل ، وعلى أن وقته مستغرق بتدبير الشرق والغرب . وسباسة العجم والعرب . وهذا لا يكون الا بتوفيق من الله تعالى حاضر ، وجد صاعد مساعد ، وطالع غريب لم ينفق مثله في السعادة ، وشرف الولادة .

وما أقول هذا الا بعد اخبار وتجربة واستفراء ومباحثه وشهادته كل فريق اخلص من هذه العلوم بمجاز أو تحقيق ، أو ضرب فيها بحظ رغب . وقد قول النبي صلى الله عليه اذا اراد الله بامرئ خيراً جعل له وزير صدق ان نسي ذكره ، وان ذكر أعانه . ومصدق ما أقوله ان مداه تولى نصر الله لولاه الملك معلومة

أسمه تعظيماً، وله جل ذكره تفديساً، والدلالة على
وجوده، ووحدانيته بما لا يوجب منافضة ومخالفة.
ثم الدلالة على نبوة أنبيائه، ووجوب المعجزات
من جهتهم وخصوصاً النبي الذي ختمت به الشرائع.
ونسخت بحكمته النحل، وهو محمد صلى الله عليه .

التفقه في الدين

ثم التفقه في دينه، والتفضيل السنه، والدلالة
على معجزة القرآن الذي أتى به، ونزل على قلبه من ربه
والعرفه بغريبه واعرايه، وحلاله وحرامه، ومحكمه
ومتشابهه، وناسخه ومنسوخه، والأسباب التي نزلت
لها تلك الآيات معرّضة ومصرّحة، وخفيّة أو جليّة،
وفريضة أو سنّة، ثم العنايه بان يكون العبارة والكناية
والنظم والنثر، والاختصار والاطناب، والإشارة
والإسهاب بمفنى هذا الكلام العربي الذي شرف بهن
الكلم، وفضلت الأمة الناطقة بها على سائر الأمم .
فهذا ما يتعلق بعلوم الشرع والدين .

علوم الفلسفة

ثم ها هنا علوم تتعلق بمعرفة حقائق الأشياء
التي خلقها الله تعالى أفلاكاً وكواكب، وغرائب وطبائع.
ومضار ومنافع. ولكل جنس من هذه كتب مصنفة،
وقوانين مرئية، وعلما يفيد بهم ويؤخذ عنهم، ويرجع
إليهم

إليهم

وغير فضاء حق نعمته في الأمن الذي وجدناه في
أبامه . و الحفض الذي عهدناه في ظل سلطانه .

الشيخ . العبد الكندري

وأقوى الدعاوي الى وضع هذا الكتاب . والابنه
في تأليفه و تقويمه أبي وثقت بالشيخ العميد الأجل
السيد للتويع عبد الملك عماد الدين أبي نصر منصور بن محمد
أدام الله رفعة في نقد معانيه والفاظه . و تحفيق
مغازبه واغراضه ، والنبيه على خليل بجده ، والترفع عن
الشهادته بما لعل في القول ، ثم بنفسه له باللسان
الزكي للسلطان الذي من اعظم سعادته أبامه تجملها
بمكانه وعلو شأنها بكبر شأنه ، و هذبها حولها بشمات
يده ولسانه ، والفضائل مفسومة بين البشر ، ولكل حظ
يضرده دون الآخر ، والثمام كما يشهد به العقول معوز ،
والكمال معجز ، والعلوم تنقسم الى ما به النجاة في الآخرة ،
والمعبشة والذكر في الدنيا ، فاما ما هو زاد المرء عند
الرجعي الى رحمته وعفوه فهو علم التوحيد حتى يعرف الله تعالى
حق معرفته فلا يلحق به من الصفات الا ما تزده عز
(١) فدولة آل سلجوق من (محمد بن منصور) وهناك
ترجمته وفي ص ٤٨ وقائه ... وراحة الصدور ص ٩٨ ايضا
مع لها مش هناك . وقوان الوفيات ج ٤ ص ٤٨٨ - ٤٩٤ .

علوم الآخرة (التوحيد)

الايهان ، وأغرب ما فيهم ان أحدًا من الناس ما رأى
 تركبًا خالصًا وقد عراه التخنث مع اشمال هذا العار
 وهذه العامة على جميع من رأينا من الأمم وخصوصًا
 للجبل ، فان كان فيهم من عرض الثأنت في كلامه
 واشارته ولباسه وشارته فانه عن مولدي الأثرالك
 الذين سري فيهم عرف الجاويرب لهم من نايبه هذه
 الدبار .

نا بته

واذا فد أو مانا الى بعض منا فيهم التي لا ينطبع
 معارض لها دفاعًا ، وفيها نزاعًا ، فلترجع الى ذكر ملوكهم
 الذين كانوا من جنسهم أو من البلاد التي تنصل ببلادهم
 كملوك خراسان من آل سامان وغيرهم ، وسبكنكين
 وأولادها وأسباطه من محمود ومجد ومسعود رضي الله
 عن جماعتهم ، وكيف تعزوا بمكانهم ، واستولوا بأيديهم
 وقوتهم على نظرائهم وأقربائهم ، وكيف مهدت على أيديهم
 وتمت بهم مفاصلهم ، واضاءت منهم أيامهم ، ونصرت
 به أعلامهم ، والى هذه الغاية وقد ضمنهم دعوة مولانا
 سلطان العالم ، ملك الاسلام ، شاهنشاه الأجل
 الاعظم ، ركن الدين ، وغياث المسلمين ، بهاء دين الله
 وسلطان بلاد الله ، ومغيب عباد الله طغرل بك أب

ذكر ملوك الترك

ملك الاسلام طغرل بك

الذكي لا يرضى الا بزعامه جيش

وليس يرتضى الذكي اذا خرج من وثاقه الا بزعامه
جيش او التوسم بحجة ، او الرياسة على فرقة ، والامر
والنهي على عصبة . وليس ذا في بلاد خراسان خصوصاً ،
وهي مشاخرة لبلادهم ، وملاصقة لديارهم ، بل حالهم
هذه الحال بمصر ان شئت وهي اناى النواحي عن منشأهم
وأجهلها بكلامهم ولغتهم وان شئت بالعرفان وهي تجمع
أصناف الأجناد من الديلم والعرب والاكتراد ومثلها
الديلمي التي تدعى فيها الزيات القديمة ، والطوائل العنيدة ،
وقد جرب منهم للخلفاء والملوك من الديلم فوناً بعد قرن
النطاول عليهم والفنك بهم وللمنازعة في ملكهم ، وللعالية
على غيرهم ، وليس لهم منة الا نضاف منهم ، والانتضاد
والاستيلاء عليهم والافتدار ، وحسبك من جلاله
فدرهم ، وظهور كبرهم ، واباء جانبهم ، والنواء
جبلهم ، قول رسول الله صلى الله عليه ناركوا الذك
ما نركوكم .

الديلم

لعله منعة

قول الرسول ص فالذك

هذا مع قوله عليه السلام اني بعثت الى الأسود
والأحمر يعني العرب والعجم ، وامره ان يفانل الأمم
حتى يظهر واكلمة الاسلام ، ويدخلوا تحت جامعته

الامهان

استلاباً

وهذه عادة السباع الضارية ، وللهوث العادية ،
 نعم الهمم للغبافي والغفار ، وصبرهم على الأفسار
 والاعسار ، وعدم رغد العيش في غارهُ نشن ، واقنذار
 نسن ، ونصب يحمّل في طلب ظبي نافر ، وعبر عائر .
 حتى اذا ظن الكلال فدالغ الهمم ونال منهم ، كانوا
 على مثل نشاطهم الأول في ركض الغرس ، ونسّم للجبل
 وركوب الخطر في لوزل الخارم ، وارتكاب للجاهل ومن
 شرف طباعهم وكبر هممهم أن الإسلام قد فرض غزو
 الكفار منهم كما فرض نساء الأجيال وطوائف أهل
 الشرك في سائر البلاد ، فن سبي منهم لم يرض الأبا ن
 يساويه سيده في مطعمه ومشربه ، وملبسه ومركبه .
 ولا يُسَفّ في خدمته الى ما يُسَفّ اليه سواه من الحاصلين
 في الرق ، والمجلوبين بالسبي ككفّس الدار وسياسة الدواب
 وما أشبه ذلك مما يستخدم فيه سائر الرقيق الذين ضربتهم
 ذلّة الكفر . ونناولتهم بدالفهر ، وما رأينا مذ رأينا
 هندياً أوروبياً ، أو أرمينياً او واحداً من أصناف
 للمملك رفهم الا وفدرهنته معروف ، وشوطها
 معلوم

لا يقرب ولا يدنو ولا يشرك

المعاني والألفاظ بل نقاد اللغات والألحاظ ، وقد
استعذنا بالله تعالى من الرباء المنهي عنه في سائر
الشرائع والنحل ، وفي كل أوان وزمن .

شجاعة الترك

فنبداً بذكر شجاعهم التي هي من أشرف قوى
النفس الناطقة اذ كانت الذائبة عن الحرم ، والمجاهدة
للخصم ، والفاضة بالفالج والمنسعة من الهزيمة والحامية
عن الرهط والعشيرة ، والمفتضة للغيره الحميدة ، والأنفة
للجيلة ، وبها يضبط الممالك ، وتحرس المسالك ، ولا جيل
منهم أظهر جلدًا وأبعد في تحصيل الباغي أمداً . وقد
خلفهم الله تعالى في صور الأسود عرض وجوه وفطس
أنوف ، وعبالة سواعد ، وزعارة خلألق الاماعسى
يفتح في الدرزة من هيف التصور ، واسالة الخدود ، ونجل
العيون ، واغصاب المطاعم ، وامتناع من المغارم ، وما
من عصبه من اصناف الجند الا ونأديب الواحد منهم
يردع جماعتهم ، ويفتح كافتهم سواهم فان خاص الزجر
لا يكتم دون العموم ، ونأديب الواحد لا يردعهم دون
الجمهور ، ثم مطاعهم اللحم الذبي لا يردون به بدلا ،
ولا يراعون فيه نضجا او نطفئا ، ولا يسطبوناه الآما
كان اغصابا ، ولا يبلندون به الآ اذا وجدوا

أردشهر بن بابك

فكان أردشهر هذارجلا ملك شجاعته
وبأسه وحلمه واثابه وعقله وحصافته وتدبيره
وسياسته ، ولا نسب له الى ملك المذكور ، وسيد مخدوم
ولذلك قال ان نسبي مني ابتداء ، ونسب خصمي اليه انتهى ،
ونهى في الفوائن التي فتنها في السياسة أن يكون
الا فتخار بالأنساب دون تشریف النفس بكرام الأخلاق
وفنون الآداب .

وكان أول ملوك الساسانية الذين ملكوا
الدينيا بعده الى أن ظهر الاسلام فطمس على آثارهم
وذهب بملكهم وحكم بالصغار عليهم الآ من آمن منهم ،
وكان أول من ساس بالصواب وحكم بالصلاح ، ورفق
بالعباد وخفف عن البلاد ، ومن حزمه أنه هادن ملوك
الترك ، ونجاني عن كثير من حدود مملكته لهم ،
ووصى وارثي ملكه بحفظ السيرة معهم

أمة الترك

ولنذكر الآن حال هذه الأمة أعني الترك في
طباعهم ، وشيبيهم وأحوالهم وطرفهم وانخائهم وسبلهم
غير معطين إناهم ما لا يستحقونه ، ولا سالبين منهم
ما يدعونونه ، ولا ذاهبين مذهب التعصب لهم وعليهم
والثقب اليهم وهم ، فكنا بنا هذا بعرض على نقاد

نقب الأتراك

يتوسل - الإسكندر

ومن جملة الأغراض في هذا الكتاب الدلالة على نسب الأتراك وأنهم أولاد ملك عظيم الشأن، فاهر السلطان ومن خوفه وخوف نسله بإيران شهر هذه الحصون حتى توارثها بعد الفرون، وكانت أيضاً لبني سلم من الروم الإسكندر المعروف بذي القرنين جولة على إيران شهر، ولبت الملك في الروم نحو مائتي سنة بتدبير دبرة وزير الإسكندر وهو اسطوطاليس. إن هذا خطأ في الرأي مع الدين الذي يحمزمه، والعقل الذي يحضره ومجرجه في سفك دم غير مسخي للسفك وقتل نفس الآفوداً بنفس .

ثم إن تلك البلاد التي ثبتت أمثال أولئك البشر فكيف يحدد زرع يعود نبأه سريعاً ويرجع عوضه قريباً. ولكن الرأي إن تقسم البلاد بينهم ويسوي بين المراب منهم ليجاسدوا ويتنافسوا في حدودهم ويتغالبوا فتسلم رئاسة الملك للإسكندر ومن يقوم مقامه من ذريته، وذوي الحجة فملك الروم إيران شهر بهذا التدبير مائتي سنة وبسراً، وسعوا ملوك الطوائف إلى أن ظهر أردشير بن بابك فأزال تلك القاعدة ونسخ تلك الجملة .

المستولي على الدنيا . وكان أولاده تور وسلم وايرج
فخص كلًا من الأولاد بشطر من الأرض التي ملك شرقها
وغربها ومجربها وبرها فأصاب سلم الروم وما والاهما
الى بلاد العرب ، وأصاب ايرج واسطة الافليم الرابع
وهي اركى البلاد وأشرفها للعلل التي لو شرحناها
خرجنا من مغزانا في هذا الكتاب .

تور خص بالمشرق
(جد الأتراك)

وخص تور بالمشرق ناحية الشمال الى منقطع
العمارة فيها ، ان سلما وتورا غابا على ايرج فغلباه
وقتلاه الى ان ظهر من وجه فطلب بدمه ، واشتفى من
خصمه ، وانتزع البلاد التي كانت ارثاله ، واسبب
بها واستولى عليها ، وانتسب العداوة بين بني تور
وبني ايرج وهي الى يومنا باقية بتعاقب الفريفيان
عليها ، ويجددان للنسب منها لاسما منذ سار
فاسياب للملك الى هذه الديار فدوتها ، وزلزلها ،
وجباها واستغلها ، ولبت عشرين سنة ملكا عليها
الى ان صمد صمد كنجسور رستم الزامل فازا لقدمه ،
واقصت للعداوة منذ ذلك الوقت بين الجنسين
وكانت الأيام بينهما دولة ، والحروب موصولة ، وقد شرح
ذلك في الكتب عربيّة وفارسيّة ومنظومة ومنثورًا .

و

وذلك ان فيروز حين حارب العرب وغزاهم
استصحب الديلم كما نُسب للحشر من البلاد غرب الأخرج
منهم جلدًا وثيابًا وحذروا من جهنم كيتًا وبيانا .

تُشعب أنساب الفرس .

والذي عليه العلماء والنسابة والنوارج المتقدمة
ان للوك تشعبوا من عهد افرديون ، فانه لما قتل الضحاك
واسولى على ملكه والضحاك هو للسمى بالفارسية
بهوراسف، والفرس في معناه خرافات يعتقدونها،
وأبا طبل يلتزمونها من ظهور ثعابين على منكبيه كانا
يعطفان عليه لدغًا ونهشًا اذا جاع الارثمان، وانما
كانا لا يتفونان الا أدغنه البشر فكان يقتل في كل يوم
شابان من الرعية لهذه الآفة التي مني بها، ومثل
ذلك عند العقلاء مشرذل . والتصديق به مسهبين الا
ان الرجل كان ظالمًا غشومًا، وجبارًا عنيدًا، فالحق
به من الأوصاف خلفه وخلفا كل ما اراد الرعية
منه نفورًا، وللخصم عليه ظهورًا، والنارخ قبل الضحاك
والا غير مضبوط، وهمل غير محفوظ .

وانما النارخ الصحيح ما كان من عهد افرديون^(١)

النارخ الصحيح من عهد افرديون

(١) ورد بلفظ افرندون وقد مر ذكر افرديون بالوجه

الصحيح وهو الصواب .

السولي

أحبك الفداح في ذبحه أو استيفائه، والنضجة به
أو أفدائه .

الدلم على قول الصابي .

فإن كانت الدلم على ما بقوله الصابي من العرب
فهم من ذرية اسماعيل، وبنا حاجة إلى معرفة
الجد الذي مال بهم عن شجرة رسول الله صلى الله عليه
الذي أطلقه عنها، وشرفه بمكانه منها، فالأقرب
الأقرب إليه صلى الله عليه أعرف شرفاً، وأوضح نسباً،
وأظهر افتخاراً، وأكرم نجاراً، وفريش بأسرها تلتقى
رسول الله صلى الله عليه في النضرب كنانة، فلذلك
استحقت الإمامة بقوله عليه السلام الأئمة من فريش
فأما بنو عدي مناف وهاشم وعبد المطلب فهم الأذنون
من الأقراب والفرايب، وقد افتخر صلى الله عليه
فقال أنا ابن العوائك والفواطم، وعائكة هي ابنة
عبد المطلب، وفاطمة هي ابنة عبد مناف. فليكن
شعري متى افتخر الدلم بهذه القرب، وأعضوا بهذه
العري وهل سمع بذكر الدلم إلا في فصيده عنزة
العبيسي حين يقول :

زوراء تنفر من حياض الدلم^(١)

(١) راجع معجم البلدان، في مادة (دلم) والمعلّفة .

نحلهم لان أنساب بني ضبة أوهى الأنساب ، وعددهم
أكثر الأعداد ، وليس هم كقرش ونهم وطئ وفيس
وكتندف وعفيل اذ كانت من القبائل التي هي في بجمحة
العرب ، وفي ذروة الشرف من النسب ، ولو وجد
الصابي طريقاً الى ادعاء نسب قرش لهم لادعاه ،
وكان تحقّق لعضد الدولة الامامة ، وتفرع عليه
لخلافة ، وكان عضد الدولة جديراً بأن يدّرع هذا
العز ، وهو منه عار ، ويحج به وان لم يضرب فيه
بفخار .

أول ظلم في الصابي

فأول ظلم في الصابي في هذا الكتاب أن نسب
ذلك الوالي الى نسب مجهول ، ووقفه موقف مغرور ،
مغمور ، ثم تناسى ما أوجب له من النسبة العربية حتى
تزع به الى الدوحة الفارسية من بهرام جور ، ومعلوم
بناين العرب والعجم في أنسابهم الا ما ذكر النسابون
من الثقاتهما في ابراهيم عليه السلام فان العجم كما يقال
من ولد اسحق ، ورسول الله صلى الله عليه من ولد
اسماعيل ، ومنه قوله عليه السلام انا ابن الذبيحين
يريد بهما اسماعيل عليه السلام وعبد الله ابا حنن
أراد عبد المطلب ذبحه حتى أفدى بنوف كثيره حنن

حلب :

وكان من حق الفريفيين علماء السنة وللشيع
 أن يعلموهم مكانهم من دوحه رسول الله صلى الله عليه
 في العرب وكرم الحمد وللمنصب، وان يفخروا بذلك في
 اشعارهم ودعاوهم اذا انشبووا في الحرب وعند نزال
 للخصم وعلى افراسهم الذين عروا من هذا الشرف، وما
 سمع قط ذلك منهم، ولا دار في خلداهم ولا استغتموا
 به في جدهم ولجهم، وشعرهم وخطبهم، ولا امتنعوا
 حصفاؤهم من هجاء من هجي من ضبده، ولا اعندوا بما
 عد من مفاخرهم، ولا انقبضوا مما ذكر من مثالبهم،
 ولا عرف في الاسلام والجاهلية تاريخ انتقال ضبتي الى
 ديارهم فخصوله في مناخهم وجوارهم، ولا رفق بني
 ضبده بلاء للجأهم الى اللجاء عن اوطانهم من العراق
 والشام وجزائر العرب في نواحي المغرب، فلأن كلهم
 سعدوا بمعاوية بن أبي سفيان وخرجوا معه للطلب
 بدم عثمان رضي الله عنه، وناصبوا الحرب علنا عليه
 السلام، والدليل على ذلك قول فائلهم :

نحن بني ضبده أصحاب الجبل * ننعج ابن عفان بأطراف الأكل
 ٥ ردوا علينا شيخنا ثم يجبل ٥

واما خص الصابي هذه الطائفة بهذا النسب الذي

قبيلة بني ضبده

الصابي وبني ضبده

على هذه الجملة . وكانوا على الكفر الى ان توسطهم الاشراف
 العلوية الذين حصلوا بين اظهرهم . وأشاعوا الاسلام
 فيهم . ودعوهم الى دين الله ، وسنة رسول الله محمد صلى الله
 عليه ، واعتقاد إمامة علي بن ابي طالب عليه السلام
 دون الصحابة ، وتفضيله على الجماعة . فلهذا اكثرهم على الشيعة .
 والاقول منهم يذهبون مذهب السنة لما خالطهم علماء
 الاسلام من الخنفة والشفعية . والغالب على الجيل السنة .
 فانهم اقدم اسلامياً ، وعلى الديلم التشيع فانهم أسلموا
 على أيدي الناصرية^(١) .

الكثير لم شيعة

الكثير الجيل سنة

= لم يعرف ومن ثم نرى نقص التدقيقات للاستاذين الفاضلين
 الكسروي والفزوي ظاهراً كما لا ينكر لهما الفضل في تقريب
 النصوص . (راجع جمانكشاي جويي ج ٣ ص ٤٣٠ - ٤٤٠) .

(١) وهو آلاء عاصروا الجسانية والوهسودانية . ورد ذكر جماعة
 منهم وهم حسن بن زيد الحنفي ، ويعرف بالداعي الاول ، ومحمد بن
 زيد (أخوه) وهو الداعي الثاني ، والحسن بن علي الحنفي المعروف
 ب (الداعي الصغير) وتفصيل وفائهم منشور في نواحيج عدي
 ومن اجمعها ما بينه الاستاذ الفزوي في جمانكشاي جويي
 ج ٣ ص ٤٣٠ وما يليها . وكانت خدماتهم في نشر الاسلام
 هناك كبيرة جداً . وما جاء في المتن من الايضاحات لم
 نر نظيره في النصوص المعروفة .

المسروية، وأولاهما المألوفة، والجبل^(١) ضروب وفئات
تنشعب غصونها وتختلف فروعها، على أن الديلم فرغان
وهما الأستانة واللانجية. فاما الأستانة فهم
الذين يسكنون الأوغار والحصون والجبال من بلاد الديلم.
ولم يزل ولائم الوهسودانية^(٢) والتي لهذه الغاية.

اللانجية والجانانية من الديلم،

واما اللانجية فانهم يسكنون صحارها، والسهل
من بلادها ولم يزل ملوكهم الجستانية وهم في ملكهم

(١) المؤلف هنا لم يحدد قبائلهم . وفي تاريخ جمانكشاى

جويني أوضح مطالب مهمة عن بلدانهم . واما رانهم القديمة...
والشيخ عبد الفادر الجيلي صاحب الطريقة الفادرية ينسب للجبل
هؤلاء، ففلاجيلي . وفي اوليا چلي انه من أهل جبل فالعراق
التابعة للواء كركوك . (٢) وردت في التاريخ بلفظ وهسودانية
بالذال . (٣) الأستانة واللانجية . لم يوضع للورخون قبائلهم هذا
التوضيح . وبين المؤلف ان ملوكها الجستانية، و (الوهسودانية)
وفي كتب التاريخ والبلدان تدوينات عنهما . وقد جمع السيد حمد
الكسروي في كتابه (شهر باران گنام) جملة منهم، وحاول إيجاد
سلسلة يجمعهم فلم يفلح خصوصاً بعد ان علمنا من هذه الرسالة ان
(الوهسودانية) و (الجستانية) امارتان والسلطة موزعة بينهما
فلم يصح مزجها . ولم يعد في الامكان التفريق وتعيين الجستانية
والوهسودانية ولا ارجاع (ال مسافر) الى احدها كل هذا =

عصمه بسفك دمه ، أهّم الصابي نفسه ، وأزعجه
 رعبه وصف هذا الكتاب استعطافاً بعضد الله وله بعد
 أن أشفى على عطبه ، واستنفاذاً لروحه من نابه ومخلبه
 ثم لم يبال بان يطيل نفس الكلام بعد أن يأمن
 روعة الحمام ، ويجاد الدرنبة الاستخدام فزاد
 ونقص ، وأسبغ وقلص ، وهجا ومدح ، وضح وسبح
 وطار ووقع ، وخد ولح ، وفد كان من حتى عضد الدولة
 ان يتفادي من مدح لا يرى في نفسه أثراً ولا مجنى
 من ملكه ثمره ، ولا يغين في عقله ، وفد غولط في نسبة
 وأرى من عناته وليه ، وشهد له بالوفاء وفد غدر ، والنبي
 وفد فجر ، والحلم وفد مرف عن اهابه ، والحفاظ وفد عري
 من جلبابه .

المؤلف وما التزمه

وأنا باذن الله موضح ذلك ايضاً لعلم معه
 انصافي في الحكومة ، وصدقي عن الصورة ، وأستشهد
 بالمحق الذي لا غطاء دونه ، والدليل الذي
 لا ريب فيه ومعه ، وللمشاركين في علم هذه
 الحال من الاضراب والاشكال ، وفد علم كل من
 نغلة الاخبار ، ورواية الآثار ان الذلم والجبل كاننا
 فرقتين حث هما من بلادها المعروفة ومواقعها

الذلم والجبل وفروعها

الشهورة

الكتاب اطالة من أمن اعراض معترض على فولد
ومناقشة مناقشة في حكمه .

ولعمري انه غير ملوم في اختياره وفصده ،
فانه منى من عضد الدولة بمن أخافه على مجته ، وجمعه
بجمته ، وحفد عليه اللفظة التي كتب بها عن الطابع
رحمه الله الى عضد الدولة بفارس حين هم بالمسير الى
بغداد مزعجاً ابن عمه بنخيار لللف ب (عز الدولة)
ابن معز الدولة عنها ومناقشة اياه في حضرة الخليفة .
وقد اشد بالامر والتهي فيها ، ومعاقبة على هناك
سبقت ايام ركن الدولة بينهما ، واتفقت عليهما ولهما .
وهي انا قد لقبنا عز الدولة بشاهنشاه فترجح له عن
سنن للساو الا . فضا في عضد الدولة ذرعاً بهذا اللفظة .
وانف من هذه الجفوة ، وانطوى لها على اللغد للصايب^(١)
والبنضة ، وعلم ان الصايب آثرها واثارها في حكم
صناعة الكتابة دون ان يكون للطائع لله أولعز الدولة
ضع في اختيارها ، ونهيد الى مضضها وعارها . فحين تم
لعضد الدولة ما تم من الظفر بعز الدولة وفنله ، و اباح
(١) ترجمته في ابن خلكان ج ١ ص ٨٧ ، وارشاد الأرب
لباقون الحويب .

لأبراهيم بن هلال الصابي وما را فاك من محاسن لفظه
 وبدائع رفته ، وأعجبك من استغرائه أخبار الدبلم
 وأنسابها ، وابندله دولتهم وأسبابها ، وذكر مواقعهم
 في الحروب التي أوفدوا ناراها ، والمفاخر التي اظهروا
 آثارها ، والمفادير التي يساعدها على الأرادلا ، والمفاليه
 التي مذكورها بضيوف السعادة ، والمقامات التي قاموها
 في نزال الخصور ، وإذلال الخطوب ، ومباشرة الحروب .
 وملافاة الأفران ، ومصاولة الزمان ، لوصولها إلى البضاح
 ما قصدت إليه ، ومدار كلامه عليه ، من الثناء على المنقلب
 بعض الدوله بن ركن الدوله ، والفرط له ، والاطراء
 بكل ما عله أو جملة . حتى ادعى له الكمال الذي ليس
 لغير الله جل وجهه ، والاعجاز الذي خص الله به انبياءه ،
 ورسله عليهم السلام ، وخصوصا محمدا صلى الله عليه
 وعلى آله وحتى شاب الحق بالباطل والصدق بالكذب ،
 والنشيد بالمساهلة ، والسامحة بالمضايقة ، وأطال
 ١١١. لقب الخليفة الطائع لله بنجاح الملة (الدولة) مضافا إلى
 عضد الدولة حينما دخل بغداد سنة ٣٦٧ هـ فكان أول من
 لقب بلقبين (رسوم دار الخلافة - ص ١٤٤ ، وهناك
 الرسوم التي اجرت له (١٤٠ : ١٣١) .

لما ينادى فيه البلوى ، والإسفاف لما يوتغ ديناً ومروءة ،
 وللمجور على ما يفضي لفرجاً وبوجب مذمة .
 وأسألك اللهم العصمة فيما أبدية وأعبد ،
 والنوفى فيما أبنية وأشده ، والصدق فيما أحكه
 وأورده ، والأمانة فيما أخفه وأظهره ، والنسب
 فيما أظله راوياً ، وإتاه حاكباً . حتى لا الخظ بعين
 الظلم وغرضي الإنصاف ، ولا أوزن بميزان المشط ومطلبي
 الكفاف ، ولا أفف موفف من باع آخرته بدنياه . وعدل
 عن رأيه لهواه ، وفصد الى التنفق عند قوم ينقص آخري ،
 والتخامل على غيب بالنوافي لحاضرين . وازدرأ من طوتهم
 المنية زجاء لاجباً ، مؤملين ، فكل ذلك مذموم في الفطر .
 ومعدود من العثرة ، ومنسوب الى لؤم الظفر . وللميل
 مع الرجحان ، وللساعده لأحكام القدر ، بل لا يستجيز
 هذه الحال إلا منهم في دينه ، مأخوذ عن رشده . مناد
 في غته . منعده لطوراً ، متجاوز لقدره .

النارح المعروف بالنابج

ذكرت أيفاك الله حال الكتاب المعروف بالنابج^{١١}

١١ في أخبار الدولة الدلمية لأبي اسمعيل إبراهيم بن هلال الصابي اللثوف
 سنة ٣٨٤ هـ ألفه لعضد الدولة ونسبه الى لقبه (نابج الملة) كتاب
 يبلغ العبارة . ذكره ابن خلكان . ومثله في كشف الظنون .

سؤال العصمة والنوفى الى صفات
 (المؤرخ الفاضل)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين ، وصلى الله على سيدنا محمد
وآله أجمعين .

اللهم اني أعوذ بك من فتنة القول والعمل ، وهجعة
للخطأ والخلل ، ومن العثار والزلل ، ومن جائحة الزور
والكذب ، وبائفة الغيظ والغضب ، ومن فح المرء والرياء
واطراح الرقبة والحياء ، وأعوذ بك من آفة الهوى ومحنه ،
وسلطان الحرص وفدرته ، والإبناء عمالم أحط به خيراً ،
ولم أقله علماً ، ولم أعرفه بفيتناً ، ولم أفهمه ثلثيناً
وأعوذ بك من الخوض فيما يتعذر منه النبي ، والنعرض .

نعوذ من صفات الردى
(المؤرخ المراقب)

كتاب
تفضيل الأتراك على سائر الأجناد.

و
مناقب الحضرة العالمة السلطانية

حرس الله جلالها

والسيدة السامية العزيرة

الملكية حرس الله

دولتها

تصنيف الوزير أبي العلاء بن حنبل

رحمه الله تعالى

كان يكتب ارضاء للرجال للتحلفه بقدرته فائقه وانته
كان يهتم ويلفق ويروي في تاريخه ... فكانت الضربة
عليه فاسيه ... ومن اهم ما فيها النقد التاريخي وتعيين
نقاط الضعف مما هو من الهام (الجرح والتعديل) وما
ينظر من وجوه النقص ... فقد ابدع الايراد، وألغى
التجريح، وفابل للحوادث بعرضها على المعلومات التاريخية
والأخبار المنقولة، فكان موفقاً في بحثه، أبدى
قدرته لا مثيل لها ... والتاريخ يجب ان يدون ماجرى
لا ان يغير للجرى

وبذلك علمنا صفحة عن هؤلاء الزك الذهب
عاشوا معنا، واخطلطوا بنا اخلاطاً مكيناً وانصلوا
انصلاً تاماً، وشاركونا في عفاؤنا ومجتماعنا. فتح
في حاجة الى الفروف الأساسية بين الأقسام مما
لا يقل عن تدقيقات وبحوث هذه الأيام نفسها.
واجتماعياً .

الكتفي بهذا . والله ولي الأمر

الحاجي عباس العزاوي

بغداد

عن الصابي وبيان أنه رجل حكومة من أكبر الثغور
للنارنجية ...

وعلى كل حال ان الأفوام لكل منها خصائل
يصح أن تكون لا تفتة بالأخذ . ولازمة الرعاية
والاعتبار... وثغور الأفوام بما تسديه من
خدمات للحضارة وصالح الأعمال ، وان تضرب مثلاً
فبأسياً للأخلاق العالية ، والسلوك المرضي... وإلا
فلا يفضل قوم قوماً ، وان الفوميات واسطة مهمة
للتعارف والاجتماع... بل حب الفومية يجب ان لا يكون
واسطة تولد العدا من جراء نفس الفومية فلا يصح
أن يعادى قوم لمجرد انه من القوم الفلاني ، وعلى كل اتمه
أن تتخذ الوسائل للتقرب والاختاء وان ننال حظها
من الحياة الحرة والرفي . وأن للبدا الاسلامي احترم
الفوميات ولم يعارضها . وعدة قول للبدا الجليل من أكبر
وسائل الاخوة ، اما العدا فيجب ان يستند الى أسباب
معقولة ومقبولة ...

ومهما بالغنا في التحقير ، وثوغلنا في التعقير
رأينا هذه الرسالة تسحق عناية الأمور نارنجية وأدبية
واجتماعية ... فقد برهن المؤلف في رسالته على أن الصواب

من الباحثين المعروفين في عصرنا... فجاء مكملاً لما
 قاموا به على ما سأفني الإشارة لذلك...
 ثم ذكر المؤلف أمة اللئك بالوجه المذكور وبعد
 ذلك كله تكلم على الوزير عميد الملك وهو من أكابر الرجال
 في العلوم والآداب والفلسفة والأدارة والسباسة
 ولحنكة لحد أنه عده في كل فن كأنه واحده مما جاء
 مؤبداً لأقوال المؤرخين العديدين في أوصافه ومزايده
 مما لا محل لفصيله... ومطالعة أصل الرسالة نغني عن
 بيان قيمها العلمية والأدبية...

٤ - خلاصة وخاتمة :

من ملاحظة مامر عرفنا اختلاف وجهات
 النظر، فالصائب فد لا مس للوضوع ملامسة خير، راعى
 السباسة بكل نفاطها، وتكلم بلسانها، فتمكن من ارضاء
 عضد الدولة، ورغب الفراء فيه من ناحية القدره الأدبية،
 وبذلك الكتب رضى الاثنين، واستهواهما ببلاغته،
 والسباسة تزيد ما يفوي باطلها من لغة واضحة،
 وبيان مرضي... فكان كتابه من أقدم المراجع التاريخية
 وكان يصلح للمقابلة لو أن الأيام أبقت، والتفد للوجه
 مما يهبط عن الحالة ولا يكفى بالشعوب بل أنه طلب العفو

ولا يهنا الا تثبت للحالة الراهنة ، وما
 يتعلق بالنقد التاريخي . ومن ثم نرى درجة المحاسبة ،
 ومقدار أثر الكلمة ... لا الاطرء والتدبدب للمجرب ...
 ورب قول أنفد من وصول .

قال ابن حنبل :

« وأنا باذن الله موضح ذلك ليعلم معه
 انصافي في الحكومة ... وأسشهد بالحق الذي لا عطاء
 دونه ، والدليل الذي لا ريب فيه ومعه ... وقد
 علم كل من نافلة الأخبار ورواية الآثار ان الدبلم وللجبل
 كاننا فوفتبن حث هما من بلادها المعروفة ، ومواضعها
 المشهورة ... وما سمع فطم منهم ... أنصر من ضبة ،
 ولا عرف في الاسلام والجاهلية تاريخ انفعال ضبي إلى
 ديارهم ... ولا رهن بني ضبة بلاء الجاهم إلى الجلاء
 عن اوطانهم من العراق والشام وجزائر العرب
 في نواحي المغرب ... ولو وجد الصاب طريفا إلى ادعاء
 نب فريش لهم لا دعاء ... ومعلوم ثباين العرب
 والجم في أنسابهم ... » اه

وفي خلال ذلك نكلم على أصل الدبلم كلاما
 مهما وعرف بهم تعريفنا شافيا مما لم نجد في غيره

بمعناه ، وحفد عليه اللفظة ... وانطوى على الحفد للصائب
 والبيغضة ... فحين تم لعضد الدولة ما تم من الظفر ...
 أهم الصائب نفسه ، وأزجه رعبه ، وصنف هذا
 الكتاب استعطافاً بعضد الدولة ... واستنفاذاً
 لروحه ... » اه .

استرسل ابن حنبل في فائده عن الصائب ، قال :
 « ونعنه بنحوث كان الأول ان لا يقبلها عضد الدولة
 منه ، فخالط في نسبه ... وشهد له بالوفاء وقد غدر ،
 والنقي وقد فجر ... » اه .

مضى في سبيله هذه ، ونحامل علي
 في نسبة الديلم الى بني ضبة ... ثم تكلم على التعريف
 بالديلم ومنه فوصل الى ذكر الترك والسلاجقة ، وعين
 مكانهم ... فكان قوي الحجج ، صريح الفكرة ، وأطرب
 في فضائل الترك وخدماتهم للاسلام ، فلم يترك قولاً
 لفائل ...

قدم كتابه هذا الى الشيخ عميد الملك وطلب
 اليه أن يفسره للسلطان طغرل السلجوقي ، وللوضع
 تاريخي ، ولكن صدر من فلم أديب فائق ، وعقل
 كبير ...

نارها، والمفاخر التي أظهروا آثارها... نوصلا إلى إيضاح
 ما فصدت إليه، ومدار كلامه عليه من الشناء على التسلف
 بعرض الدولة... والأطراء بكل ما علمه أو جملة، حتى
 ادعى له الكمال... وحتى شاب الحق بالباطل، والصدق
 بالكذب... وأطال الكتاب إطالة من أمن اعتراض
 محض على قوله، ومنافسة منافس في حكمه... «او .
 وهذا قليل من كثير» فقد تعود في صدر
 الرسالة من فتنة القول والعمل... ومن جأحة الزور
 والكذب... ومن فحج المراء والرياء... وهكذا حذر
 نفسه من آفة الهوى، والانباء عمالم يحط به خيرا... حتى
 سأل الله العصمة فيما يبدي به ويعبد... والامانة
 فيما يخفي ويظهر، وللتهديد فيما يظلمه راوبا، وانا
 حاكبا... وبذلك بين صفات المورخ الصادق، وندد
 بالمزور الكاذب... فاللزم أن يكون مراعيًا الذم
 وصدق القول فيما يبدي به ويعبد...
 ثم اعتذر للصائب وبرر سلوكه الذم لمأراي
 من ضرورة لو كيداً لما قام به من الاختلاف فقال :
 « ولعجب انه غير ملوم في الخبراء وفسده،
 فانه مني من عضد الدولة بمن أخافه على مهجته، وفجحه

هذه الأسر نكبة جدتها أبي اسحق .. عاشت حكومتها ..
 وراعت رسمتها ... ولا ينكر ان لصابي هذا أشار
 الحفيظة ، فانصب له ابن حسول ، وأراد ان لا يروج
 التثني والتزويق ، والانتصار لهذه الحكومة البويهية
 بالحق والباطل ...

هذا واليوم سكنت الهاجعة بافراض الدولتين ..
 وذلك الاغراض بانقطاع الآمال ، وصارت للحكومات
 في خير كانه ، فلم يبق أمامنا الا قبول الحفيظة واب
 مورد بعض ما جاء في هذه الرسالة . قال ابن حسول
 مخاطباً عبد الملك الوزير المعروف بالكندري :

« ذكرت - أبنك الله - حال الكتاب للعروف

بالناجي - وما رافك من محاسن لفظه ، وبدائع رفره .
 وأعجبك من استفراده لخبار الدبلم وأنسابها ، وأبنداء
 دولتهم وأسبابها ، وذكر موافعهم في الحروب التي أوفدوا

= هلال بن الحسن الصابي كنية أبيام الفاتم بأمر الله ونسخة الوجبة
 وجدت في الأزهر ، وفيها بعض الحكم والحزم لفد مها منها نسخة
 مستنسخة في مكتبة دار الآثار العراقية وهي من انفس ما عثر
 عليه من الآثار التاريخية المتعلفة بالعراق ، وجدها الصدوق
 الفاضل الأستاذ ناجي معروف عضو اللجنة العراقية في باريس .

نارها

إلا ان خيرا الآراء مادعنها الوفاة الصحيحة ، والنقد
الحفيظ للسند على الواقع ...

نرى التعرض بمضي لا لاظهار العدا ، وحده .
بل يتجاوز لال النفاخر في الأنساب ، وتفضيل للنسل ،
ومناصرة قومينه بمطالعان خاصة أوحها المباحث
والأوصاف ذان المساس في الحياة الاجتماعية في أمر
طالما دعا الى التفكير ، فهذه للسائل نعد في هذه
الأيام من أمهان المسائل ، ونلامس لوتر الحساس
فهبج ، أو يثأثر الباحث الاجتماعي لما نلهم من أوضاع ...
ولكن بعد العهد ، وانقطاع الصلاة ، وعدم وجود علاقة
مباشرة مما يسوق الى التجرد ، ولتدفق برودة دم
واعندال ... .

وفي هذه الفاضلات استخدم السلاح
العلمي ، فانصر اولاً للبويهية ، أو تعقب تاريخها
وعدد فضائلها ، ولم ينف عند الصاب
الأول . وإنما تناول حفيد الللال صاحب
الوزراء والتاريخ ، ثم ابن حفيد غرس النعمة صاحب
(رسوم دار الخلافة) ، و(الدولة البويهية) ... فلم تصد
(١) رسوم دار الخلافة ص ١٥٠ و ٢٠٨ ، تأليف أبي الحسن =

فقال : « أبا طبل أغفها ، وأكاذيب ألفها » ، ومهما
كانت درجة هذا القول من الصحة سواء فاله بجد ، أو بهزل ،
أو نقول به خصومه عليه فلا شك انه شاع على لسانه ،
وصار يحكى عنه ما وقع ، وان لم يكن صادرا منه حقيقة ...
ومن ثم عرف الظروف المحيطة بوضع هذا
الكتاب (الناجي) وصاحبه الأديب الفائق في البيان ،
ذو القدرة الفلبية التي طبقت الآفاق . واذا كان منقفا
ناجحة الأدب فهل بعد مؤرخا ، أو هل يقال عنه أكثر
من أنه كان يكتب كما يراد منه ؟ أو هو كاتب رسمي
يمثل الرغبات للبيان ، والأوضاع المتخالفه ...؟!
انتخب ابن حسول لتحليل الكتاب وبيان أسبابه
وعله اودواحي وضعه فقد نظر الى مواطن الضعف
يدفنها ، وهاجم الكتاب مهاجمة عليه غير مسبوقة
في بابها ، مستندة الى فوائده (الجرح والتعديل) ...

هنا يتجلى لنا النصال هذا النفد بين عنصرين
متضادين تنازعا السلطة هما الترك والديلم ، وهذا
أشبه بما نراه بين العنصرين الآريين والسامية ،
والشرقية والغربية ، فكان ينصب كل فريق لجمده ،
ويناضل عن رأيه كما ينحارب لسلطته ويتخاصم لجسده ،

وكان فُضِعَ عليه في ذي القعدة من سنة دخول
بغداد ، ومكانة الصابي معلومة ، فقد كان في زمانه
أوحد الدنيا في انشاء الرسائل لحدّ أن قيل في الفاضلة
بينه وبين الصّاج بن عباد ان هذا يكب كما يريد ،
والصّابي يكب كما يراد ، ، فهو أسنّاذ النثر الأدبي .
وشاعر أيضاً ، وكان ينوب عن الوزير أبي محمد الهلبي في
ديوان الانشاء وأمور الوزارة ، كتب الانشاء عن الخليفة ،
وعن معز الدولة بخيبار ، وكان قد نُقلد ديوان الرسائل
سنة ٣٤٩ هـ

شرح في محبته بتأليف كتاب (الشاجي)
في أخبار بني بويه ، وهو موضوع نقد ابن حنّول . عمله
في الدولة الديلمية ، فكان اذا أتم جزءاً آمنه حمل للخضرة
العضدية حتى يقرأه وينصفحه ، ويزيد فيه . وينقص منه
فلما تكامل على ما أراداه حمل الى عضد الدولة كاملاً ،
فبغال أنه فرئ عليه في اسبوع ، وتركه في الحبس
بعد ذلك سنة ، فاطلفه في جمادى الاولى سنة ٣٧١ هـ
ومما يعزى الى بغائه في السجن والسنخط عليه ثابته
انه قبل دخل عليه بعض اصدفائه الحبس وهو
في بيض وثوبه هذا الكتاب ، فسأله عما يفعل

في حينها وخاصة السياسة منها الا قليلاً لما بداخلها
 من حالات ، ونحوظ بها من ظروف ، ونخطأ كثيراً اذا
 عولنا عليها باعتبارها معاصرة ... والكلمات الحفنة
 تذبح في الخفاء ، والأخبار تنتشر على لسان الغير من طريق
 السباحات العلية ، ولجج أو التجارة ... وهناك اختلاف
 وجهان النظر في التبليغ ... وللعول عليه خبر الثغاف
 العارفين مع اسماع أقوال النفاذ وبيانهم وشمير
 ما هو خفي بالرعاية والفتول ... ولو لا ذلك لما انت أخبار
 كثيرة ، أو لشوش ، والخوف من بطش السبديت
 والضغط قد يدوم ، والحكومة قد يطول عمرها ...

ولا نتوغل في العمومات بل نقول لما ورد عند
 الدولة بغداد سنة ٣٦٧ هـ نظم على الصابى أشياء
 من مكنوباته فاعتقله ... ومن ثم يسئل فيه وعرّف
 بفضله ، وقيل له مثل مولانا لا ينضم على مثله ما كان
 منه ، فانه ولي خدمة قوم لا يمكنه إلا المبالغة
 في نصمهم ، ولو أمره مولانا بمثل ذلك في أبيه ما أمكنه
 المخالفة ، وتلطفوا في ذلك فعناعن قتله ، وبتن انه
 ان عمل كتاباً في ما تزال بويه ونار يختم أطلقه ...^(١)

(١) باقوت ارشاد الأريب .

وكان

. ستي كس أدب ال * عراف زين الظراف .
 . ست وستون عاماً * ما بيننا من خلاف .
 . لكن شبيبي ياد * وشبيه في غلاف"^١ .
 ويطول بنا ايراد ما هنالك مع العلم بأن
 الثعالبي الذي ذكره في كتابه تمة اليتيمة قد توفي
 سنة ٤٤٩ هـ . ومن ثم فقد شهرته بعد ذلك . وزيوع
 فضله في الدولة السلجوقية ... وله ابن عم معروف .
 وهو أوحده الملك أبوطاهر الحسن بن احمد بن حسول .
 وهناك ما يعين صحة اسم حسول : " واعتمد أن
 في هذا كفاية للتعريف به مع الاشارة الى أن صاحب
 (زبدة النصره ونجدة العصره) العماد الاصفهاني
 اخضار البنداري قد أشار الى بعض أحواله ... وأما
 باقي ترجمته فمبني على رسالته . تبين عن قدره
 وطول باع ، وثم عن بيان في الخطاب قوي الحجج . صريح
 العبارة ...

٣ - الصابي وابن حسول (نقد الناجي) :

التاريخ لا يظهر حقائقه ، ولا نصحه وفائده

(١) دائرة المعارف سباني ج ١ ص ٤٥ . (٢) تمة اليتيمة

وأحلته الحكومات على اختلافها المحل اللاتقن، واطراء الأدباء
والشعراء، فكان من التوابغ في النظم والنثر. وفي
(راحة الصدور) من تعليقات الأستاذ محمد أقبال
نفسه وتذكير بالمراجع عن حياته ...

ومن اللفظ ما قيل فيه قول أبي محمد طاهر بن
الحسين المخزومي البصري :

فالوا ودار أبي العلاء يحول

كالظل يفصر مرةً وبطول

مأستف لفاءه فأقبل في

وصل وهجرته حيث يميل

فاذا دعاي بشره فاربته

واذا تجعد فالعزاء جميل^(١)

ولا ينحتول نفسه :

جذب كفي الغداثر منه

فشمنا منها نسيم العرار

أثم الصدغ والسولف منه

أحجماً بأتنا في سرار^(٢)

ومن شعراً يداعب ابن الحنّان وهو يخضب :

(١) نمة البتمة ج ١ ص ١٠٠ . (٢) نمة البتمة ج ١ ص ٩٥ .

في إكرام أبي العلاء . والإتيان عليه ، وأوجب الرأي أن
يرد إلى الرّي على ديوان الرسائل بها ، فخلع عليه ، وسترح
أحسن سراح ، ولقبه بينسبورفا قنيس من أنوارها ،
واغترف من بحرها ، وهو الآن بالرّي في أجل حال ، وانعم
بأل ... » اهـ . (١)

• وجاء عنه في دمية الفصيرمانصه :
« ... من عليّة الكتاب ، والداخلين على أنواع
الفضل من كل باب ... لقبه بالرّي في داره بفرب
زامهران ... وأنشدته فصيدني :
يا حادي العيس رفقا بالفوارير

وقف فليس بجار ووقفه العير ... » اهـ
وذكر رسالة في تفضيل الحر على البرد ، فتأفضله
برسالة على الصد ، وبيّن أن ذلك كان بالرّي سنة ٤٤٣ هـ .
وضبط الصفيدي في الوافي بالوقبات ابن
حتول على وزن فروج وقال سمع أبو العلاء من الصحاب
ابن عباد ، ومن أحمد بن فارس صاحب الجمل في اللغة ،
وأنه توفي سنة ٤٥٠ هـ .
وهكذا نعته المؤرخون بأعظم الأوصاف

(١) تمة البهية ج ١ ص ١٠٧ .

العراق المشهور، فقد قضى فيه زمناً طويلاً، فابلتها
على الأصل بعناية زائدة... نالها المحو في بعض المواطن.
صححها فدر المستطاع...

٤ - التعريف بابن حنّول :

هذا هو نذ الصابي وضده، فقد تارخه،
وبين أوجه غلطه... وكان من مشاهير رجال السياسة
والرياسة، والفلم الأديب، ذاع صيته في أيامه،
عرف في عهد آل سبكتكين، وإبان فضة آل سلجوق
في بلاد الري، كان رئيس الديوان...

ترجمه جماعة من معاصريه. قال في نبتة البنية :
« هو الأستاذ أبو العلاء محمد بن علي بن الحسن الصفي

الحضريين، أصله من همدان، ومنشأه الري، وأبوه أبو
القاسم من يضرب به المثل في الكفاية والبلاغة... وأبو العلاء
اليوم من أفراد الدهر، في النظم والنثر، وطالما تفلد
ديوان الرسائل، وتصرف بالأعمال الجليلة، وحين طلعت
الراية المحمودية بالري أجل وبجل، وشرف وصرّف، وأنهض
بصحبتهما إلى الحضرة بغزنة... ولما ألفت الدولة للمسعودي
شعاع سعادتها على مفر الملك، ومركز العزة، زهد
« المصواب ابن حنّول لا الحسن.

في الكرام

غير معطين إياهم ما لا يستحقونه ، ولا سالبين منهم ما يدعون له ، ولا ذاهبين مذهب النعصب لهم وعليهم ، وللتفريب إليهم وبهم . فكنا بنا هذا بعرض على نفاذ المعاني والالفاظ ، بل نفاذ اللحن والألحاط ، وقد استعدنا بالله من الرباء المنهي عنه في سائر الشرائع والنحل في كل أوان وزمن ... » اه

وفي هذا ما يعين مكانة هذه النسخة ، وللفارئ حكمة فيما يرى أو يظن امر له عما إذا كان قد وفي بعده ، أو فارق شرطه ... وقد عرضه على النفاذ ، فلا أود أن أسبق في ابداء الرأي ، ولكل حق الاحتفاظ بما يقطع فيه نتيجة المطالعة ، ولكني أقول إن المؤلف تعرض لأمر لا يستغنى عنها من زوال التاريخ ، وقل ان نجد من الثفت إليها ، وبعد من خبر الوثائق في قظرنا ... كما انه يعين الأفكار المتعاكسة ، وطريق الانتصار لها من لسان ذي خبرة ...

وهذه النسخة وحيدة ، عثر عليها بين كتب الأستاذ الكرمل^(١) وهي نسخة الصغاني عالم (١) الأستاذ من الشخصيات العلمية النشطة في العراق ، وخرانته كنبه من أجل الخزانة في بغداد .

وهذه الرسالة كتبت بلسان أدبي، عارض
 بها مؤلفها كتاب (الناجي)، وأوضح أن البزك الذئب
 نغلب عليهم آل بويه لم يرفدوا على وزير، وأنهم من طبعهم
 الجندیة والحروب وفضلهم على الديلم من وجوه عديدة...
 فكانت قيمة بيانه فائضة، وأدبه جمتا.. ولا أدل على
 الرسالة من مراجعة نصها... أبداع المؤلف ببلاغته
 وفصاحته، وأبان عن قدره الأدبية، تؤيد ما جاء
 عنه في ترجمته لمختلف الأدباء والمؤرخين، فهو بحق لائق
 للاطراء...

ذكر صاحب كشف الظنون هذه الرسالة إلا
 أنه لم يرها لمصنفها، وإنما الكفى بالإشارة إليها،
 ولم يعترف بنقله لئلا يترجمه الذي اعتمده، فقد
 حاولنا أن نجد لها ذكراً في مؤلفات عديدة فلم نظفر
 ببغية... فهي من أجل الآثار الأدبية لذلك العصر،
 وأعز ما وجد عن شعب له الذكر المتواتر في تاريخ العراق،
 والاتصال بوفائع جليله.

قال المؤلف:

«ولنذكر الآن حال هذه الأمة أعني البزك
 في طباعهم، وشبههم وأحوالهم، وطرفهم وأنحائهم وسبلهم

أن يعقب نوحى للنفس تكبلاً لما هنالك ، ومباحثنا
تقتصر على :

- ١ - وصف النسخة ومنطوياتها .
- ٢ - التعريف بمؤلفها (ابن حَسَّول) .
- ٣ - (الصَّابِي - ابن حَسَّول) ، أو النقد
التاريخي .
- ٤ - خلاصة وخاتمة .

* * *

أ - وصف النسخة (تفضيل الأثر لك)

قال الحسن بن محمد بن الحسن الصغاني^(١) :

« عورض بالأصل المنقول منه ... في ذي الحجة
سنة ٦٤٩ هـ ... » وكانت كتبت بمكة المكرمة كما
يستفاد من النسخة الأصلية (نسخة الصغاني) ، وفيها
خرم في بعض المواضع فلم تقرأ جيداً ... ألفها أبو العلاء
ابن حَسَّول ، وقدمها إلى السلطان طغرل بك السلطان
السلجوقي ، ومدح بها الوزير عميد الملك الكندري ، وبيّن
فيها أوصاف الأثر ، وخصائصهم وعرف بالبوهميين
وأصلهم ، وبيّن مكانة صاحب (التاجي) ، ونقد
تاريخه ...

(١) تجلده في (منتخب الخوار في علماء بغداد) ص ٤٨

من الوثائق الجليلة ، وهي من أقدمها بعد رسالة
 الجاحظ ، وعرفت بشعب تركي أعني به آل سلجوق .
 وبجندهم ، وحكومتهم في أوائل نشأتهم ، فكانت
 خير رسالة من جراء ان الدولة السلجوقية حكمت العراق
 مدة وخلفت اثرًا مشهودًا في تاريخه ...

وموضوع هذه الرسالة لا يقتصر على تلك
 الأوصاف بل أبانت عن أصل الدولة السلجوقية والدولة
 الدبلوماسية ، وقامت بينهما ، واشتملت على نقد تاريخي
 عزيز للنال لم يكن ينسبر لنا ما هو من نوعه ، وفيها
 بيان واف عن أسباب تأليف تاريخ (الناجي) للصابي .
 ومكانته العلمية من الجرح والتعديل أو النقد التاريخي
 في ذلك العصر ، يضاف الى ذلك أمر مهم آخر ، وهو
 تعريفها بشعوب الديلم والجيل وحكوماتها القديمة
 حتى تكون آل بويه الأخيرة ...

ذلك مادعا أن أتناول هذه الرسالة وأترجم
 مؤلفها وأعتبر مكانته ، وأفوال المؤرخين من معاصرين
 وغيرهم فيه بقدر ما تسمح النصوص التاريخية ، وأعلق
 عليها ايضا حائل بعض غوامضها مما رأيت فيه الفائدة ،
 أو بصرت بمراجع لمن أحب التبسط ، وبوسع القارئ

والتناصب الأخرى ... ولا يزالون منبئين في انحاء
العراق .

ومعرفتهم من الناحية السياسية والعسكرية
يلاخفي عن الاطلاع على أحوالهم الأخرى ، بل من الضروري
دراستهم ، ولا يكفي أن نفرأ رسالة الجاحظ التي كتبها
إبان سطوتهم وتمكثهم في الجيش . فزأنا ان نلتمس
مراجع ووثائق عديدة نبتئ عن حقيقة هذا العنصر
في العراق . وإلا كان تعرضنا للوفاتح الخاصة بأمر الفول
والترك ان نافصاً . فزأنا ان يكون هنا مصروفاً إلى
الاطلاع على ما كانوا عليه كسائر الشعوب التي حث للعراق
من العناصر غير العربية للعلم بمكانهم في هذه الدولة
وكافة أوضاعهم ونفسياتهم .

نيسرت لنا ووثائق عديدة ودونا مذكرة متنوعة
مما نهم معرفته ، وأفردنا بحثاً خاصاً بهم في
(تاريخ الشعوب العراقية) ، وكل ما يقال عنهم الآن أنهم
كانت لهم المنزلة في الدولة ، والفول النافذ ، ولهم
أوصاف أنو جرافية مهمة نسحق التدقيق والنظر ... !
وفي اثناء البحث عثرت على رسالة (ابن
حتول) في تفصيل الأثر ك على سائر الأجناد نعد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
المقدمة

كلمة :

الدراسات التاريخية في العراق تُؤدّي بنا حتماً
إلى لزوم الالتفات إلى شعوبه وأوصافهم، وسجاياهم،
وسائر نفعياتهم... فلا يكفي أن نعرف وفانعم السياسة
أولحوادث العامة. والترك من الشعوب التي امتزجت
بأهلين وانصت بهم، وردوا العراق أيام الدولة
الأُموية، وتكاثروا في الدولة العباسية. فدامت
علاقتهم أمدًا طويلاً، وكان تأثيرهم كبيراً، ووضعهم
معها من ناحية السياسة، وتولي زعامه الجيش.

والنائب

المقدم من كتاب ابن حنبل
بقلم
المحامى عباس العزاوي

بعض ما قبل في الترك :

لابراهيم الغزي :

وفنية من كالة الترك ما تركت * للرعصو لاهم صوتنا ولا صينا
 قوم اذا قولوا كانوا ملائكة * حنا وان قولوا كانوا عفاريتا
 مدت الى النهب ايدهم واعينهم * وزادهم صغرا لاحداق ثببتا

***

و لعتا ملك للجويج :

أبادية الأعراب عتي فاني * بجاضرة الأتراك سبط علائي
 واهلك بانجل العيون فاني * بلب هذا الناظر المتضامن

***

لابن الجهم :

ورافضة نقول بشعب رضوي * امام خاب ذلك من امام
 امام من له سبعون الفاً * من الأتراك مشرعه للشاه

***

كتاب
تفضيل الأتراك على سائر الأجناس
و

مناقب الحضرة العالمة السلطانية

حرس الله جلالها السامية

العربية المملوكية

حرس الله

دولتها

تصنيف الوزير أبي العلاء بن حنبل

رحمه الله

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
<i>İ. H. UZUNÇARŞILI</i>	- Marmara ve Karadenizin birleştirilmesi hakkında 149
<i>Enver Ziya KARAL</i>	- Osmanlı tarihine dair vesikalar 175
<i>Dr. W. RUBEN</i>	- Hint dramının menşesine dair 191
» » »	- Über die Ursprünge des Indischen Dramas. 213
<i>Abbas AZZAVÎ</i>	- İbni Hassulün Türkler hakkında bir eseri . 235
<i>H. Adnan ERZİ</i>	- Bibliyografya: Nihat Sami Baranlı - XIV üncü asır Anadolu şairlerinden Ahmedî'nin Osmanlı tarihi . . 267 Sam Mirza Tuhfe-i Sami 284
<i>N. H.</i>	- Kısa Neşriyat haberleri 287
<i>U. I.</i>	- Haberler: Türk Tarih Kurumunun çalışmaları . . . 293 Türk Tarih Kurumu Nizamnamesi 297
	- 1939 yılında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar 299

İLÂVE

İbni Hassulün Türkler hakkındaki eserinin arapça metni (51 Sayfa)

LEVHALAR

LX - LXXI

«Marmara ve Karadenizin birleştirilmesi hakkında» adlı makaleye ait vesikalar.

TURK TARİH KURUMU NEŞRİYATI
PUBLICATIONS DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

I. Seri

- 1 — PİRİ REİS : Amerika haritası
- 2 — PİRİ REİS : Kitabı Bahriye
- *)3 — NASUHİSSİLÂHİ : Irakayn Seferi

II. Seri

- *)1 — CÜVEYNÎ : Tarihi Cihanküşa (3 cilt)
- *)2 — REŞİDÜDDİN : Camiüttevarih
- *)3 — Baybars Tarihi
- *)4 — ISFAHÂNÎ : Selçuk Tarihi

V. Seri

- 1 — REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (türkçe ve fransızca)
- ***)2 — HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (türkçe ve almanca)
- 3 — Dr. Ş. AZİZ KANSU : Etiyokuşu hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)
- *)4 — HÂMİT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)
- *)5 — » » : Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu (türkçe ve fransızca)

VI. Seri

- *)1 — F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRİEL : Mimar Sinan

VII. Seri

- 1 — İbni Sina : (Makaleler, etüdler mecmuası)
- *)2 — CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası
- 3 — ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma
- 4 — FEVZİ KURTOĞLU : Türk Bayrağı ve ay yıldız
- *)5 — Halil Ethem hatıra kitabı

VIII. Seri

- 1 — YUSUF AKÇURA : Osmanlı Devletinin Dağılma Devri
- 2 — İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : Anadolu beylikleri
- 3 — ŞEMSETTİN GÜNALTAŞ : Yakın Şark
- 4 — YUSUF ZİYA ÖZER : Mısır Tarihi
- *)5 — HALİS BİYİKTAY : Timuriler zamanında Hindistan - Türk imparatorluğu
- *)6 — ÂFET : Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc - Ottoman
- 7 - Dr. SÜHEYL ÜNVER : Selçuk Tababeti Tarihi
- *)8 — FUAT KÖPRÜLÜ : Osmanlı Devletinin Kuruluşu
- 9 — Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâp Tarihi I. cilt
- *)10 — İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal
- *)11 — Ziza Karamursal : Osmanlı Mâli tarihi hakkında tetkikler

IX. Seri

- 1 — Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtları
- *)2 — İkinci Türk Tarih Kongresi zabıtları (Türkçe ve yabancı dillerde)
- *) Basılmakta olanlar
- **) Türkçesi basılmıştır, almanca basılmaktadır,

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : IV

No. 14-15

Avril — Juillet 1940

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 4